

164/86

7/11/02
AYLA EFE

MUHASSILLIK TEŞKİLATI

AYLA EFE

(DOKTORA TEZİ)

ESKİŞEHİR 2002

MUHASSILLIK TEŞKİLATI

Ayla EFE

DOKTORA TEZİ
Yakınçağ Anabilim Dalı
Danışman: Prof.Dr. Cahit BİLİM

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs 2002

“Bu Tez Çalışması AÜAF’ca desteklenmiştir. Proje No: 010802”

DOKTORA TEZ ÖZÜ

MUHASSILLIK TEŞKİLATI

Ayla EFE

Yakınçağ Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2002

Danışman: Prof.Dr. Cahit BİLİM

Esas itibarıyla iltizam sisteminden emanet sistemine geçişi ifade eden Muhassıllık Teşkilatı; Muhassıl, Muhassıllık Meclisi ve Askeri zabitan üzerine kurulmuştu. Çünkü, sistemde her türlü vergi gelirinin toplanma işi muhassıllara bırakılmıştı. Ancak, muhassılların yanında merkezden atanan mal ve nüfuz katiplerinin yanında, üyelerinin seçim ve atanma usulüyle belirlendiği muhassıllık meclisleri ve “umur-u tahsiliye ve zaptiyede” görevlendirilen askeri zabitan vardı.

Muhassıllık Teşkilatı Mart 1840 tarihinde Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır, Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar’da uygulanmaya başlanmıştır. Mart 1842 ‘den itibaren de “usul-ü tadiliye” adıyla yapılan mali ve mülki alanda yapılan düzenlemeler ile yerini eyaletlerde Müşir ve Defterdara, kazalarda Kaymakam ve Mal Müdürüne bırakmıştır.

Bu nedenle, Muhassıllık teşkilatı çok kısa bir dönem uygulanma olanağını bulmuş olsa da, Türk yönetim geleneğinde seçim usulünün yerleşmesi ve yerel yönetim geleneğinin gelişimi açısından önemli bir aşama olmuştur.

ABSTRACT

The Organization of Muhassılık (Tax Collection), that states actually the transition from İltizam (farming of a branch of the public revenue) to Emanet (government office receiving government money), is based on the Muhassıl (Tax Collector), Muhassılık Meclisi (Assembly of Tax Collection) and Askeri Zabitan (Military Officers). Since, the Muhassıls were in charge of the collection of all kind taxes. However, there were other institutions working with Muhassıl; Writer of the public revenue and Writer of the Registry appointed by the government, the Assembly, members of which by election or appointment and the Military Officers collecting taxes and als gendarmerie.

The Organization of Muhassılık were activated firstly in March of 1840 in all Anatolia, Rumelia and Island except for Bosnia, Albania, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır and Baghdad, Müşir and Defterdar in the Provinces, Kaymakam and Mal Müdürü (Head of the Finance Office) in the Kaza's (District of the Province) were replaced on the Organization of Muhassılık after the year of 1842 by the new financial and administrative arrangement called as 'usul-ü tadiliye'.

Although the Organization of Muhassılık had been activated in a short term, it had played a very important role in the period of Turkish administration System.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ayla EFE'nin "Muhassıllık Teşkilatı" başlıklı tezi 28 Haziran 2002 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

- Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Cahit BİLİM
- Üye : Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ
- Üye : Prof.Dr.Zeki ARIKAN
- Üye : Prof.Dr.Halime DOĞRU
- Üye : Yrd.Doç.Dr.Erol ALTINSAPAN

Prof.Dr.Ömer Zühtü ALTAN
Anadolulu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmalar siyasi konulardan ziyade sosyal ve ekonomik alan üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle bu araştırmalardan çıkardığımız sonuçlar bu konulardaki bilgilerimizi artırmıştır. Ancak yapılan araştırmalara rağmen Osmanlı ekonomisi, mali yapısı ve sosyal yaşamı konusunda çözülmesi gereken daha pek çok sorun var olmaya devam etmektedir. Nitekim ‚B.Lewis’ in “ Maliye Türk reformcularının en parlak umutlarının çamura bulandığı en zekice planların kirlenip battığı umutsuzluk batağı” tanımlamasının da gösterdiği gibi hem yaşanılan sorunlara karşı üretilen çözüm yöntemlerini hem de Osmanlı mali yapısının işleyişi ortaya çıkarabilmek için monografik çalışmaların artarak yapılmasına ihtiyaç vardır.

Benim araştırmamın konusunu oluşturan “Muhassıllık Teşkilatı” da Osmanlı mali yapısında yaşanılan sorunlara karşı üretilen çözüm yöntemlerinden birisidir. Benim bu konuyu almamdaki en büyük neden ise, muhassıllık meclislerinin yapısını, fonksiyonlarını merak etmem ve bu konudaki araştırmaların yetersiz oluşuydu .Ancak en büyük endişemde belge bulamamak korkusuydu. Bu nedenle araştırmaya başladığımda ummadığım kadar çok arşiv kayıtlarına rastlamam benim için büyük bir sürpriz oldu ve heyecanımı artırdı. Hiç kuşkusuz bütün çalışmam süresince de bu heyecanı hissederek zevkle ve severek çalıştım. Zaman zaman sıkıntıya ya da umutsuzluğa kapılmadığım anlar olmadı değil, özellikle Osmanlı mülki yapısı ve Osmanlı taşra maliyesinde görev yapan kurum ve kişiler konusunda kesin tanımlamaların ya da ayrımların yapılamaması beni korkutmuştu. Yine Osmanlı maliyesi, muhasebesi üzerinde yeterince bilgimin olmaması ve arşiv kayıtları arasında çok farklı yazı türünde kayıtların bulunması beni endişelendirmişti. Bu kadar belgeyi almak için nasıl vakit bulacaktım ve nasıl değerlendirecektim? Araştırmam ilerledikçe yeni bir korkum daha ortaya çıkmıştı. Çünkü, muhassıllık teşkilatının hem mali, hem kurumsal hem de meclislerin varlığı nedeniyle demokratik gelişim çizgesinde üstlendiği rolleri vardı. Üstelik bu konuda daha önce çok genel olarak çalışan kent tarihçileri ile Osmanlı ekonomisi üzerine çalışmalar yapanlar farklı özellikleri ön plana çıkarıyorlardı. Ben bu görüşleri nasıl aynı zemin üzerinde birleştirecektim?

Hiç kuşkusuz karşı karşıya kaldığım bu sorunların çözümünde bana yardım eden ve yol gösterenlerin başında danışmanın ve değerli hocam Prof. Dr. Cahit BİLİM gelmektedir. Sayın hocama öncelikle konuyu seçmemde benim isteğimi kabul ettiği, arşive gidip gelmemde her türlü kolaylığı gösterdiği ve yazmam için beni sürekli teşvik ettiğinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, çalışmamla yakından ilgilendikleri ve yol gösterdikleri için değerli hocalarım Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ' e ve yine sıkıntılı anlarımda beni dinleyen Prof. Dr. Halime DOĞRU' ya teşekkür ederim. Yine osmanlıca kelimelerin okunuşundaki yardımlarından dolayı Yard. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM' a ve okuyamadığım kelimelerdeki yardımı ile birlikte yaptığımız tartışmalar ile beni yönlendiren Yard. Doç. Dr. Sedat BİNGÖL' e teşekkür ederim.

Teşekkür borçlu olduğum bir başka kişide, Sayın Mehmet GENÇ' tir. Özellikle para transferi konusunda verdiği belge ve iltizam sisteminden muhassıllık sistemine geçişte, mali yapının zemini ve muhassıllık teşkilatı konusundaki belirsizlikler üzerine sorduğum sorulara cevap vererek muhassıllık teşkilatının kurumsal ve mali yapısında çözümler yapmamı kolaylaştırdığı için çok teşekkür ederim. Yine Prof. Dr. Ali AKYIDIZ' a arşiv taraması esnasında yol gösterdiği ve çalışmam süresince yakın ilgisini gördüğüm için teşekkür ederim. Sayın Yard. Doç. Dr. Erol ÖZVAR' a ise, yayınlanmadan çalışmasını görmeme izin verdiği ve voyvadalık kurumu hakkında bilgi edinmemi sağladığı için teşekkür ederim.

Ayrıca, çalışmam süresince belgelerde görünen tüm gelir ve gider rakamlarını kontrol eden, bugünkü mali yapıyı anlatan ve her zaman yanımda bulunup beni destekleyen sevgili amcam Abdullah EFE' ye, sabah saat 6'da beni istasyona götürüp saat 24'te karşılayan sevgili kardeşlerim Ömer ve Hüseyin EFE' ye ve maddi manevi yardımlarını eksik etmeyen sevgili annem ve babam Aliye ve Mustafa EFE' ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Yine arşivde normal sayıların çok üstünde vesika ve defter almama olanak tanıyan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına, Arşiv fişlerine vererek, bana zaman kazandıran sevgili arkadaşım Arş. Gör. Fatmagül Demirel'e, Anadolu Üniversitesi Araştırma fonu çalışanlarına ve Tarih Bölümün de ki tüm çalışma arkadaşlarıma bana destek oldukları için teşekkürler.

Ve elbette ki bu çalışmanın, muhassıllık teşkilatı üzerinde yapılan ilk çalışma olmasından, çalışma zamanının kısalığından ve konunun çok kapsamlı olmasından dolayı tamamlanması gereken yönleri olduğunu biliyorum. Bu nedenle, benim bu çalışmamın sadece bir başlangıç olarak kabul edilmesini ümit ediyorum. Çünkü, benim bu çalışmamın kapsamını yazım aşamasına gelinceye kadar ulaştığım belgeler oluşturmuştur. Belki, yeni ulaşılacak belge ve bulgularla benim tezlerim desteklenebilir veya desteklenmeyebilir ve belki de yeni yorumlar eklenebilir. Bu nedenle ortaya koyduğum tezler benim vesika ve defter kayıtlarından çıkardığım sonuçlardır. Değişmez ya da sabit değildir. Fakat, araştırmam kapsamında “Muhassıllık Teşkilatının” genel yapısını ve işleyişini ortaya koyabildiğime inanıyorum.

Ayla EFE

Mayıs 2002

TABLOLAR

Tablo: 1- 1841 tarihinde Muhasıllık merkezleri ve atanan Muhasıllar	13
Tablo: 2- Muhasılların Maaşları	16
Tablo: 3- Muhasılların maiyetinde görevlendirilen Katipler	40
Tablo: 4- Muhasıllıklar dahilinde istihdam edilen Jurnal Memurları	44
Tablo: 5- Muhasıllıklar Dahilinde İstihdam Edilen Güvenlik Görevlileri	51
Tablo: 6- Büyük ve Küçük Meclis Üyeleri	66
Tablo: 7- İstanköy Adasının 1840 yılı Tevziatı	80
Tablo: 8- Siroz Muhasıllığı Gelirleri	82
Tablo: 9- Muhasıllıkların 1840 yılı gelirleri	84
Tablo: 10- Muhasıllıkların 1840 yılı giderleri	88
Tablo: 11- Muhasıllıkların 1841 yılında öngörülen harcamaları	88
Tablo: 12- Burdur Muhasıllığı Masrafları	90
Tablo: 13- Siroz Muhasıllığı 1841 yılı Harcamaları	91
Tablo: 14- İzmit Muhasıllığında İstihdam Edilen Görevliler	92
Tablo: 15- 1842 yılında atanan Müşir ve Defterdarlar	112
Tablo: 16- Eskişehir Muhasıllığı Masrafları	131
Tablo: 17- Eskişehir Muhasıllığında Harcamaların Dağılımı	132
Tablo: 18- Eskişehir Muhasıllığı 1841 Yılı Gelirleri	132
Tablo: 19- Gelir Türlerinin Toplam Gelir İçindeki Payları	133
Tablo: 20- Eskişehir Kazalarının 1257/ 1841-1842 yılı tevziatı	134
Tablo: 21- Eskişehir Muhasıllığından Hazineye Teslim Olunan Akçe Miktarı	136

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHASSIL-I EMVAL

1. MUHASSIL -I EMVAL' İN STATÜSÜ	8
1.1. Seçimi ve Atanması.....	8
1.2. Görev Yeri.....	10
1.3. Ücretleri.....	15
1.4. Terfileri ve Ünvanları.....	18
1.5.Yer Değiştirme ve Aziller.....	21
2. GÖREV VE YETKİLERİ	25
2.1. Vergi Toplama.....	27
2.2. Nüfus ve Mülk Yazımı.....	31
2.3. Tımar ve Mukataat ile ilgili Yaptıkları İşler.....	32
2.4. Evkafa ait Çiftlikler ve Tarlalar.....	34
2.5. Esham.....	35
2.6. Sosyal Alanlarla İlgili Görevleri: Köprü, Derbent Tamiri, Konak, Tahafuzhaneler, Misafirhaneler ve Postalar.....	35
3. MUHASSIL-I EMVAL'İN MAİYETİNDEKİ MEMURLAR	38
4. GÜVENLİK İŞLERİNDEN SORUMLU OLANLAR ..	49

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASSILLIK MECLİSLERİ

1. MUHASSILLIK MECLİSLERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ.....	55
2. SEÇİM YÖNTEMİ.....	57
3. UYGULAMADA SEÇİM.....	59
4. MECLİSLERİN YAPISI.....	72
5. MECLİSLERİN ÇALIŞMA YÖNTEMİ.....	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHASSILLIK GELİRLERİ VE GİDERLERİ

1. MUHASSILLIK GELİRLERİ	79
2. MUHASSILLIK GİDERLERİ	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MUHASSILLIK MERKEZLERİNE GÖNDERİLEN MÜFETTİŞLER

1. MÜFETTİŞLERİN SEÇİMİ VE ATANMASI	95
2. MÜFETTİŞLERİN GÖREV VE YETKİLERİ	96
3. DENETİM RAPORLARI	98
3.1. Rumeli Müfettişliği	98
3.2. Anadolu Müfettişliği	106

BEŞİNCİ BÖLÜM
MUHASSILLIK TEŞKİLATININ KALDIRILIŞI

1. KALDIRILIŞ NEDENLERİ	109
2. MÜLKİ VE MALİ YAPIDA YENİ DÜZENLEMELER	111

ALTINCI BÖLÜM
ÖRNEK BİR MUHASSILLIK: ESKİŞEHİR MUHASSILLIĞI

1. MUHASSIL-I EMVAL	119
2. MUHASSIL-I EMVALİN MAİYETİNDEKİ MEMURLAR	120
3. SEÇİM	121
4. MECLİS.....	126
5. GELİR- GİDER	130
6. DENETİM	138
7. KALDIRILIŞI	139
SONUÇ.....	141
EKLER.....	146
KAYNAKÇA.....	162

GİRİŞ*

“Vergilendirme ve vergi toplama” tarım sektörünün hakim olduğu sanayi öncesi tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devletinde de önemli bir sorundu. Çünkü, para ekonomisinin gelişmediği, ulaştırma olanaklarının sınırlı olduğu ve mali bürokrasinin yetersiz olduğu bir devleti ayakta tutmak güçtü.¹ Ancak güçlü bir merkeziyetçi devlet yönetimini kurmayı amaçlayan Osmanlı Devleti geliştirdiği vergi toplama usulleri yoluyla sistemin hem aksayan yönlerini ortadan kaldırmaya çalışmış hem de devlet harcamaları için gerekli olan finansmanı sağlayarak insan kaynağı ve ülke toprakları üzerindeki egemenlik hakkını sürdürmüştür.

Tarihsel süreç içinde geliştirilen bu çözüm yöntemlerinden ilki ve en önemlisi tımar sistemi idi. Bizans’ın pronoiası ve Selçuklu’ların ikta sisteminin de izlerini taşıyan tımar düzeninde devlet, fethettiği toprakların tüm mal ve insanların sayımını yaparak tahrir defterlerine kaydederdi. Daha sonra da bu kaynaklar sağlayacakları yıllık gelir miktarına göre dirlik adı verilen irili ufaklı birimlere ayrılırdı. En fazla gelir sağlayan dirliklere has orta büyüklüktekilere zeamet ve sayıca çoğunluğu oluşturan küçük dirliklere ise tımar adı verilirdi. Dirlik sahiplerinden beklenen ise her şeyden önce, üretime yönelik veya ticari faaliyetlerin düzenli bir biçimde yapılmasını sağlamak ve tahrir defterlerinde kayıtlı olan vergi gelirlerini toplamaktı. Bu gelirlerin bir bölümünü kendi gelirleri için ayıran dirlik sahipleri aynı zamanda hem savaş zamanında orduya sipahi olarak katılmak, hem de dirliğin büyüklüğüne göre öngörülen sayıda “cebelli” adı verilen silahlı ve zırhlı askerin orduya katılmasını sağlamakla yükümlüydüler. Bu nedenle tımar sistemi orduya asker sağlayan bir yöntem olduğu gibi aynı zamanda küçük aile işletmelerine dayanan bir toprak düzeni idi.² Böylece, kamu hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi sağlandığı gibi vergi toplamak kolaylaşmış, toprak

* “ Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 010802 nolu proje” kapsamında desteklenmiştir.

¹ M. Genç, “ Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi” **Devlet ve Ekonomi** , İstanbul; Ötüken yay. 2001, s. 101.

² Tımar sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Ö. L .Barkan , **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserleri I** , İstanbul; 1980.

aristokrasininin oluşumu engellenmiş ve vergi kaynağını oluşturan mükelleflerin de “paternal” denilebilecek himaye şartları içinde korunması sağlanmış olunuyordu.³

Ancak dünya ekonomisinde parasal ekonominin gittikçe önem kazanması, giderek ağılaşan uzun yorucu savaşlar Osmanlı devletini ek gelir kaynakları yaratmaya zorladı.⁴ Üstelik sipahi ordusu daha da önemlisi tımar düzeninin artık merkezi devletin askeri gereklerine yanıt vermediği görülmekteydi. Özellikle Avrupa da ateşli silahların kullanılmaya başlanması piyade ordularını yetersiz bırakmaktaydı. Ayrıca tımar sistemi içinde ki dirliklerin vergi gelirleri sipahinin eline geçtiği sürece merkezi hazine sürekli maaş alan merkez ordusu için gerekli olan parasal kaynakları yaratamayacaktı. Bu durumda toprak rejiminin temelini oluşturan tımar düzenini merkezi hazineye daha fazla parasal gelir sağlayacak biçimde dönüştürmek gerekiyordu. Bir başka deyişle merkezi devlet için tarımsal artığa sipahiler aracılığıyla değil doğrudan doğruya ve para biçiminde el koymak zorunluluk haline gelmişti.⁵

Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti, tımar sistemi ile bir bütünü meydana getiren birbirini tamamlayan ama aynı zamanda çatışan adına iltizam denilen ve devlete ait vergi gelirlerinin özel bir şahsa verilmesini ifade eden yeni bir vergi metodunu hızla yaygınlaştırmıştı.⁶

Aslında Osmanlılara özgü olmayan iltizam sistemi sayesinde devlet gelirlerini mevsimlik hatta konjektürel dalgalanmalardan koruyarak önceden görme imkanına sahip oluyordu.⁷ Fakat aynı zamanda sistemin bazı temel kusurları da vardı. Öncelikle mültezime verilen yetkiler vergi kaynağının gereğinden fazla sömürülmesine yol açabiliyordu. İkinci olarak sistem devlet içinde mültezim içinde risklerle doluydu. Zira

³ N. Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Gerçek yay. 1969, s. 48-57

⁴ 16. yy. ‘da eski dünyayı bu arada Akdeniz havzasını ve Osmanlı ekonomisini de sarsan fiyat devrimi yaşanmıştır. Bunun temel nedeni yeni dünyadan gelen altın ve gümüş akışı ile yaşanan enflasyon, hızlı nüfus artışı, varolan tarımsal yapıların yetersizliği ve bürokrasinin ve ordunun harcamalarının giderek büyümesi devlet harcamalarında önemli artışlara yol açmıştır. Bkz. Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı İktisat Tarihi**, İstanbul, gerçek yay, 1993, s. 89-92.; Osmanlı Devletinde de Avrupa’dakine benzer uzun dönemli iktisadi, mali, demografik eğilimler görülmekteydi. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarımsal üretim nüfus artışının gerisinde kalmış, kentlerde iase güçlükleri yaşanmıştır. Yüzyılın sonuna doğru savaşlarında artması fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Bkz. Pamuk, s. 100.

⁵ Pamuk, s. 101-103.

⁶ Lüzum kökünden gelen iltizam “ gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” anlamındadır. Terim olarak ise, özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir bedel karşılığında alması demektir. Deruhte, tevcih, furuht, ihale tahahüd ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bkz; M. Genç, “ İltizam” İA.C.22. s. 154.

⁷ Mısırdan Daman ve Kabala, Hint-Mogol İmparatorluğunda İcare sistemi Osmanlılarda iltizam olarak bilinmekteydi. Bkz; M. Çizakçı, **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı yay. 1999. s. 119- 123.

mültezimler arasındaki rekabetin artması müzayede fiyatlarının artmasını dolayısıyla da devletin karının yükselmesini sağlıyordu. Ancak ekonomik bunalım dönemlerinde mültezimlerin taahhütlerini yerine getirememesi ise, devletin zarar etmesine neden olmaktadır. Bu olumsuzluk karşısında devlet askeri harcamalarını garantiye aldıktan sonra geri kalan tüm geliri riske giren mültezimlere devretmeye başladı. Fakat sonuçta, merkez dışı oluşumların güçlenmesi engellenemedi .⁸

Zamanla iltizam sektöründe askeri sınıf mensuplarının maaşlarını hazineye terk etmesi ve karşılığında mukataa iltizamlarını almaya başlamaları iltizam sisteminde yeni bir dönüşümü beraberinde getirdi. Özellikle 17. yy. sonlarından itibaren yoğunluk kazanan ve adına “ malikane” denilen bu uygulamada devlet iltizamları kaydı hayat şartı ile vermeye başladı. Üstelik haklarını belirten beratı alan malikane sahiplerinin hazineye ve mükelleflere karşı bir kanunsuzluk yapmadıkça bu yetkiyi kaybetmeleri söz konusu olamazdı. Oysa iki-üç yıllığına verilen iltizamın her an alınma tehlikesi vardı. Bu nedenle malikane sistemini iltizam usulünün mümkün olan en uzun vadeli özel bir türü olarak tanımlayabiliriz.⁹

Malikane sisteminin ekonomi üzerinde beklenen ölçüde olmasa da başlangıç sürecinde olumlu etkileri görüldü. Yani mültezimler satın aldıkları malikanelerinde üretim faaliyetine yardımcı oldular, güvenliği sağladılar, kredi verdiler hatta uzun vadede yatırımlar bile yaptılar. Bunlar daha önce iltizam hatta tımar sisteminde pek rastlanmayan yeniliklerdi. Ancak çoğunluğunu bürokrat ve askeri sınıf mensuplarının oluşturduğu yeni mültezimler bu şekilde merkantil faaliyetlere katılma fırsatını bulsalar da hiçbir zaman kapitalist girişimci olmadılar. Üstelik sistemin ekonomi üzerinde zamanla olumsuz etkilerinin görülmeye başlamasında malikane sahiplerinin “ zengin bir rantiyer bürokrati” olarak kalmaları etkili olmuş ve sistemin bir çok yeni vergi kaleminde genişletilmesi malikane sahiplerinin vergi toplama işini, iltizamda olduğu gibi ikinci hata üçüncü elden mültezimlere devretmesi bu sınıfın daha da kalabalıklaşması ile sonuçlanmıştı.¹⁰

Devletin nakit paraya olan ihtiyacı özellikle savaşların ve modernleşme hareketlerinin finansmanın sağlanması mali sistemde bir devletleştirme olarak tanımlanabilecek yeni bir uygulamayı başlattı. Devlet bu sistemde mükataayı malikane

⁸ Çizakça , s. 141.

⁹ Genç. s. 156.

¹⁰ Genç .s. 157.

sahibinden devralıyor işletmesini kendi yapıyordu. Elde ettiği karı da hisselerine ayırıp peşin paraya ve ömür boyu müddetle girişimcilere satıyordu. ¹¹ Fakat adına “esham sistemi” denilen bu yeni metot da beraberinde bir takım problemleri getirdi. Bunların en önemlisi bir hissenin üçüncü şahıslara satılmasıydı. Bu durumun hukuksal ve ekonomik sonuçları oldu. Özellikle hukuksal açıdan esham giderek bugünkü anlamda devlet tahvili niteliğine dönüşürken, ekonomik açıdan ise devlet artık tasarruf sahibinin ölümüyle eskiden olduğu gibi hisseyi ele geçirip tekrar satamıyordu. Tam tersine yıllık paylarını ödemeye devam etmek zorunda kalıyordu.¹²

Malikane ve esham ismi altında ama aslında iltizam sisteminde yaşanan bu dönüşümün hazine ve halk üzerinde ki olumsuz etkilerini kaldırmak üzere Nizam-ı Cedit Dönemin de başlanılan ilk girişim, temelinde sistemi daraltmaya yönelikti. Çünkü, araçların aldığı rantı hazineye aktarmak ve taşrada ikinci üçüncü mültezim konumuna gelen ayan ve eşrafi ortadan kaldırmak amaçlanmıştı. Bu politika II. Mahmut Döneminde (1808-1839) alınan kararlı ve radikal bir tutumla daha da belirginleşmişti. Öyle ki artık mukataalar satışa çıkarılmayarak hazinenin kontrolünde tutuluyordu. 1811’den itibaren de bölgenin vali ve sancak beyine iltizam olarak verilmeye başlandı. Böylece, ayan ve eşrafın iltizamdaki etkinliğinin azaltılarak merkezi yönetimin temsilcilerinin güçlendirilmesi hedeflenmişti. ¹³

Kuşkusuz, sonun başlangıcı niteliğinde ki bu süreç Tanzimat’ın Kasım 1839’ da ilanı ile yeni bir aşamaya girmiştir. Çünkü ferman da “...hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizam usul-i muzırrası elyevm cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyesi ve umur-ı maliyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr-u kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten iyice adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp...” şeklinde ifade olan iltizam usulünün kaldırılması gerekli görülüyordu.¹⁴ Ancak her ne kadar iltizamın kaldırılması prensipte kabul edilmiş olsa da yerine hangi usul getirilecekti ? Nerelerde, ne zaman uygulanacaktı ? Her şeyden önemlisi de bu süreç içinde hazinenin harcamaları nasıl karşılanacaktı ve dış borç ihtiyacı ortaya çıkacak mıydı ?

¹¹ Esham sisteminin işleyişi hakkında bkz; Y. Cezzar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim**, İstanbul; Alan yay. 1986. s. 198-205 ve M. Genç, “Esham” **Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000, s.186.

¹² M. Çizakça, “Osmanlı Devletinde İç Borçlanma Evrimi”, **Yeni Türkiye** (Osmanlı Özel Sayısı II), s.157- 159.

¹³ Bu sürecin ayrıntıları için bkz, Genç, s. 157.

¹⁴ Tanzimat fermanının tam metni için bkz; **Tanzimat**, İstanbul ,MEB,1940,s.48-49.

Şeklinde ortaya çıkan soruların cevaplanması gerekiyordu. Çünkü verilecek cevaplar bir anlamda Tanzimat'ın yürürlüğe konulması niteliğindedir. Nihayet Divan-ı Deavi Nazırı Hacı Saip Efendi'nin evinde toplanan “ akd-ı encümeni meşveret'te” durum tüm yönleriyle görüşülmüş daha sonrada Meclis-i Umumi'de 11 Şevval, 15 Şevval ve 22 Şevval 1255 / 18- 22- 29 Aralık 1839 tarihinde yapılan görüşmelerde; “muzır-ı zalimane” olarak ifade olunan iltizamın kaldırılması ve vergi toplama işinin muhassıllara verilmesi anlamında kullanılan “usul-ü cedide” nin esasları tartışılmıştır.¹⁵

Görüşmeler esnasında Hazine-i Amire Defterdarı Ethem Efendi, Makaataat Hazinesi defterdarı Musa Saffeti Efendi, Evkafı Hümayun Nazırı Şevki Efendi tarafından gündeme getirilen en önemli endişe iltizamın, feshinden sora hazinenin ihtiyacı olan akçenin nasıl karşılanacağı idi. Çünkü onlara göre tüm harcamalar ertelense bile iki aydan sonra hazinenin gelirlerinin tükeneceğinden devletin altı aylık masrafının düşünüp ona göre karar verilmesiydi.

Dış borç konusu da üzerinde en çok durulan konularda birisiydi. Çünkü daha önce hiç dış borç almayan devlet yöneticileri bu konuya tedirginlikle yakalaşmaktaydı. Ancak Mustafa Reşit Paşa 11 Şevval/ 18 Aralık'da yaptığı konuşmada Tanzimat'ın uygulamasına mutlaka bu yıl içinde başlanması gerektiği ve eğer hazine masrafları için dış borca gerek duyulursa bunda herhangi bir mahzur olmadığı çünkü daha önce sarraflardan alınan paralara ödenenlerinde dış borçtan az olmadığı, üstelik bunun için bir madenin geliri rehin olarak verilirse hem “ifayı deyn” hem de bir madenin işletilmesinin sağlanacağını bu nedenle asıl önemli olanın “mültezim çetesinin def'i” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Reşit Paşa Tanzimat'ın her yerde olmasa da mümkün olduğunca alanda uygulanmasını istiyordu. Fakat 15 Şevval / 22 Aralık günü yapılan görüşmelerde “dahi-i tanzimat” olacak bölgelerde sayım ve yazım işlemlerinin yapılmış olması gerektiği bu nedenle de öncelikle II.Mahmut dönemin de bu işlemleri tamamlanan Gelibolu ve Hüdavendiğar sancaklarında “usul-ü cedide'nin” başlatılmasında fayda olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Reşit tekrar söz

¹⁵ Meclis-i Umumi Bab-ı ali de Meclis-i Vâlâ'nın daha geniş bir katılımıyla toplanan bir meclisdir. Vükela ve diğer yüksek Babialı memurlarının katılımıyla toplanan meclisin en önemli görevi Meclis-i Vâlâ'nın çalışmalarını kontrol etmektir. Görüşmelerde bütün üyelerin düşüncelerini serbestçe bildirmelerine dikkat ediliyordu. Kararlar ya oy çokluğu ya da oy birliği ile alınır ve kesinleşen karar mazbata olarak arza sunulurdu. Meclis-i Umumi'nin çalışma günleri katılan üyeler ve çalışma biçimi hakkında daha geniş bilgi için bkz; A. Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul, Eren yay, 1993, s. 185-188.; Ayrıca bkz; M. Seyitdanhoğlu, **Tanzimat Döneminde Meclis-i Vâlâ**, Ankara, TTK, 1994, s. 71-74.

olarak eğer Rumeli de Bosna, Arnavutluk, Anadolu da Erzurum, Trabzon, Diyarbakır vb. yerler dışında “ suhulet görünen ve mahzuru olmayan” her yerde yeni usulün uygulanması kabul olunursa Saip Efendi'nin en kısa zamanda hem miri defterleri hem de muhassıllara verilecek talimatı hazırlayabileceğini belirtmiştir.

22 Şevval / 29 Aralık günü yapılan oturumda ise; Sadarettin ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinden Emin Bey ve Arif Hikmet Bey, Mustafa Reşit Paşanın ifadesi beyanında görüş bildirirken söz alan Mukaataat Hazinesi Defterdarı ise; Mart ayına kadar muhassılların mahalli memuriyetlerine yetişip yetişemeyecekleri, üç ay içinde hazinenin ihtiyacı olan akçeyi toplayıp, gönderip gönderemeyeceklerinin ve yeni uygulamaya karşı tepkilerin ortaya çıkabileceği konusunda endişelerinin olduğunu belirtmiştir. Ticaret Nazırı Arif Efendi ise; yeni usulün sadece Gelibolu ve Hüdavendigâr'dan başlatılması durumunda Tanzimat'tan beklenen amaca hizmet etmeyeceğini bu nedenle mümkün olan her yerde uygulamanın başlatılması gerektiğini belirtirken, muhassılların ale'l hesap surette 1840 yılı vergilerini belirlenen maktu değer üzerinden almaları durumunda hazinenin ihtiyacı olan paranın da temin edilebileceğini belirtmiştir. Sadarettin ve meclis üyesi vakanüvist Esat Efendi ise ; yeni usule karşı fesatın önlenmesi için mültezimlerin muhassıl olarak ayan vb. vücuhun ise meclislerde görevlendirilmesi ile bunun önüne geçilebileceğini dile getirmiş. Divan-ı Deavi Nazırı Saip Efendi' de iltizamın feshi Tanzimat'ın tamamen icrası ve dış borç konusunda Ethem Efendi'nin endişelerini giderilebileceğini belirtmiştir. Çünkü Saip Efendi'ye göre iltizam usulü devam etse bile hazinenin ihtiyacı olan akçenin tedarikinde zorlukla karşılaşacaktır. Sarraflar mültezimlerden peşinat gelmedikçe para vermeye yanaşmayacaklardır. Bu durum karşısında Mart ayına kadar bölgelerine giden muhassıllar ale'l hesap surette para gönderirlerse Marttan Hazirana kadar taksit ödemesi de olmadığından hazine rahat edecektir. Üstelik emanet surette cizye emvalinden sağlanacak peşinat ile dış borca da gerek olmayabilir. Bu nedenle Saip Efendi'ye göre, iltizam usulünden emanet usulüne geçiş hayırlıdır. Meclis üyesi Fethi paşa ise; Tanzimat-ı Hayriye'nin bu yıl değil de gelecek yıl dahi uygulamaya girecek olsa sözü edilen endişelerin yine var olacağını bu nedenle bu yıl başlarsa en azından gelecek yıla kadar ortaya çıkacak aksamaların düzeltilebileceğini, gerekli önlemlerin alınabileceğini bildirmiştir. Benzer açıklamalarda Sadarettin Melek Paşazade Nuri Bey, Meclis üyelerinden Ali Raif Efendi ve Meclis-i Umur-u Nafia

memuru Çerkeş Mehmet Bey de bulunmuşlardır. Nihayet görüşmeler sonucunda “bazı müstesna olan mahallerden maada mümkün olan ve mahzuru olmayan yerlerde iltizamat usulünün şimdiden terkiyle usul-ü cedidenin bu sene icra ve adem-ı icrası” ve “icabat takdirinde istikraz maddesinin ihtiyar ve adem-ı ihtiyarı” konusunda yapılan oylama sonucunda “oy birliği” ile iltizamın kaldırılmasına ve gerektiğinde dış borç alınmasına karar verilmiştir.¹⁶ “İstina olan mahalli malumeden maada memalik-i devleti aliyede mukataat suretinin ber vech-i tamim icrası veyahut bu hususun yalnız Çirmen, Gelibolu, Hüdavendiğar ve Kocaili sancaklarında tahsisi” konusunda yapılan oylama sonucunda ise; Bosna, Arnavutluk, Erzurum, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır ve Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar da “dahil-i tanzimat” ilan edilip vergi yazım ve sayım işiyle muhassılların görevlendirilmesine ve yeni uygulamanın Mart 1840 tarihinden itibaren başlatılmasına “oy birliği” ile karar verilmiştir.¹⁷

¹⁶ BOA. İMM. 10.

¹⁷ BOA. İMM. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHASSIL-I EMVAL

1. MUHASSIL-I EMVAL' İN STATÜSÜ

1.1. Seçimi ve Atanması

Kelime anlamı olarak “hasıl eden, husule getiren” demek olan muhassıl Osmanlı Devleti’nden önce İslam Devletleri’nde, her çeşit malın tahsilini yapan memur kavramında kullanılmaktaydı.¹⁸

Bu memuriyetin önem ve işlev kazanması ise, Tanzimat devrinde olmuştur. Çünkü “yenileşme, yeniden düzenleme” dönemi olarak kabul gören Tanzimat yeni bir başlangıcı ifade ediyordu. Nitekim örfü vergilerin son bulması, vergi hukukunda ve bütçe anlayışında gelişmeler, vergi tasnif biçiminde aynı yükümlülükler ile vergi muafiyetlerinde görülen değişimler ve iltizam sisteminin son bulması yerine muhassıllık sisteminin oluşturma çabaları yeni düzenin temel ilkeleri konumundaydı. Tanzimatçı Devlet adamı için ise, bu ilkeleri gerçekleştirmekte kullanılacak araç ; Muhassıl-ı emval adıyla taşraya gönderilen ve çok genel ifade ile “tahsildar” konumundaki maliye memuru idi. Bu memuriyete öylesine büyük ümit bağlanmış ve anlamlar yüklenmiştir ki bir anlamda Tanzimat’ın başarısı ile muhassılı emvalin başarısı özdeşleştirilmişti.¹⁹

Öyleyse, “müstakil memuriyet” ya da vali derecesinde yetkilerle donatılmış memuriyet şeklinde de ifade edilen muhassıl-ı emvaller kimlerdi ve nasıl seçilmişlerdi ? Üstelik bir idarenin değeri onu temsil eden memurların nitelikleri ve statülerini oluşturan hukuk kurallarına bağlı olduğu da düşünülürse;²⁰ Tanzimat’a kadarki süreçte memuriyet kavramında “kul statüsünün” geçerli olduğu bir düzende, bu yeni memuriyetin konumu neye göre belirlenecekti ?

¹⁸ Abdurrahman Vefik, *Tekalif Kavaidi*, Ankara, Maliye Bak. Yay. 1999, s.141.

¹⁹ Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, İstanbul, 1996, s.282.

²⁰ Mukbil Özyürek, *Devlet Memurlarının Hürriyetleri*, Ankara, 1956, s.5.

Nitekim, 11-15-22 Şevval 1255 / 18-22-29 Aralık 1839 tarihinde Meclis-i Umumi'de yapılan ve iltizamın feshi, emanet usulünün kabulü konusunda yapılan görüşmelerde üzerinde en çok durulan konulardan biriside muhassıl-ı emval olarak kimlerin atanacağı olmuştur. Divan-i Deavi Nazırı Hacı Saip Efendi "... muhassılığa layık adam herhangi sınıftan olur ise olsun ehil ve erbab olmak lazım geleceğinden teba-i ahali çakerlerini dahi memur buyursanız dini devletime ibrazı için sevinerek giderim." şeklindeki açıklaması ile, öncelikle "ehil ve erbab" olma şartının arandığını ve eğer, gerekli olursa kendisinin dahi gidebileceğini belirtmesi aslında, Tanzimat reformlarının bir an önce uygulanmasındaki siyasi iradeyi gösterdiği gibi aynı zamanda bu reformların uygulayıcısı konumundaki muhassıllara verilen önemi de somutlaştırmaktadır.²¹ Nitekim, devam eden görüşmelerde Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Erzurum, Kars, Diyarbakır, Bağdat gibi vilayetlerin dışında tüm Osmanlı ülkesinde Tanzimat'ın uygulanmasına oy birliği ile karar verilmiş ve alınan karar doğrultusunda "bu eyalet ve elviye dahilindeki kaza, kasabat ahalisinden erbab-ı dirayeti malum olan" ikişer, üçer adamın İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²²

Atamalarda "ehil ve erbab" olma şartı dışında muhassıl-ı emvalin görev yapacağı yerin önemine dikkat edilmiştir. Örneğin Kıbrıs'a ve İzmir'e muhassıl seçimin de olduğu gibi.²³ Dikkat edilen diğer bir nokta ise, "vezir" rütbesinden daha aşağıdaki rütbelere sahip olanlar arasından atamaların yapılmasıdır. Öyle ki ilk seçimde Drama ve havalisine muhassıl atanan vezir rütbesindeki İbrahim Paşa, Ferik Hacı Ali Paşa ve Ferik Abdülaziz Ağah Efendi bu görevlerinden alınmışlardır.²⁴

26 Za 1255 / 20 Ocak 1840 tarihinde de seçimi yapılan Muhassıl-ı emval'lerin ellerine tuğralı talimatname verilmiştir.²⁵ Ancak atamanın resmîyet kazanması padişahın iradesi ile olacaktı.²⁶ Nihayet padişahın onayı ile ataması kesinlik

²¹ BOA.İ.MM.10.

²² BOA.İ .MM. 8.

²³ Kıbrıs adasının İngiliz vb. sefinelerin uğrak yeri olduğu için özellikle dil bilen bir muhassılın atanmasını istenmiş bu nedenle Amedi odasından Osman Efendi, Kıbrıs Muhassılı olarak atanmıştır. BOA.İ.DH.1044.Yine İzmir Muhassılığına seçim yapılırken, buranın "mevki-i nezakatinden dolayı muteber ve mümeyyiz bendeğan olmasına" dikkat edilmiştir.Bu nedenle aday gösterilen eski Masarîf Nazırı Salih Bey ile Ferik Hafız Paşa arasından Salih Bey'in "dirayet-i vukuf ve malumat-ı ciheti" nedeniyle İzmir Muhassılı olarak atanmıştır.BOA. İ.DH.1721.

²⁴ BOA.İ.DH.247.

²⁵ BOA.İ.DH.116.

²⁶ BOA.İ.DH.271; 3Za 1255/ 8 Ocak 1840 tarihinde Anadolu ve Rumeli'ye "tayin buyrulacak" ya da "tebdil ve becayışı" gereken muhassılların isimlerini içeren iki kıt'a defter Padişahın onayına sunulurken "icra-ı memuriyetleri muvafik irade-i seniye" alınmıştır.Bkz.BOA. İ.DH.292.

kazananlardan Marmara, Gerede, Tırnava, Bandırma, Karamürsel, Antalya, Adapazarı, Safranbolu, Borlu, Bartın, Bolu, Lefke, Viranşehir, Mihaliç, Karaağaç, Güzelhisar kazalarıyla İstanköy Adası muhassılları Safer 1256/ Nisan 1840 tarihinden itibaren mahalli memuriyetlerine ulaşmaya başlamışlardır.²⁷

1.2 Görev Yeri

1864 Vilayet Nizamnaması' ne kadar "eyalet sisteminin" geçerli olduğu Osmanlı yönetim örgütü; sancak, kaza, nahiyeye ve köy şeklinde mülki bir taksimata sahipti . Bu yönetsel örgütlenmede, kuruluş döneminde temel birim, "kaza" iken önce "sancak" sonra da (15-16 yy.) "Beylerbeylik" yönetsel örgütlenmenin temel birimi durumuna gelmiştir.²⁸ Ancak eyalet birimi, Osmanlı yönetim hiyerarşisinde bir örgütsel üstten çok, denetim ve eşgüdüm görevi yapan bir destek birim olarak işlemekteydi. Yönetimi de vezir rütbesindeki Beylerbeyine bırakılmıştı. Yine nahiyeye, kaza ve köy arasında yer alan hiyerarşik bir birimden çok, önemli ve nüfusça büyük bir köy görünümündeydi. Başında ise kadılarca görevlendirilen yönetsel, yargısal ve parasal bakımlardan yetkili bir naib bulunmaktaydı. Bu nedenle tipik Osmanlı eyaleti tımar sisteminin uygulandığı sancaklardan oluşmaktaydı ve hemen hemen bugünkü vilayetlerimiz büyüklüğündeki sancak bölüntüsü aynı kaldığı halde, eyaletlerin gerek yapıları gerek sayıları sürekli değişmiştir.²⁹

²⁷BOA. İ.DH.515.

²⁸ İlber Ortaylı, "Türkiye'de Taşra Yönetimi ve Yöneticiliğinin Evrimi" Türkiye'de Mülki İdare Amirliği, Ankara, 1990, s.7-10; Kazaların yönetimi, birbirinden bağımsız kadı ve subaşılara verilmişti. Sancakların yönetimi ise, yönetsel askeri ve mali bakımdan tam yetkili sancak beyine bırakılmıştı. M. Sencer, Türkiye'nin Yönetsel Yapısı, Ankara,1979, s.52. Eyaletlerin yöneticisi olan Beylerbeyliği ise, hem bir fiili memuriyet hem de nişancında Beylerbeyi atanabilmesinden anlaşılabilceği gibi başka memurlarada verilen bir rütbe idi. Bkz;Ortaylı,agm,s.7-9; B.Lewis, Taşra yönetiminin temel birimi olarak sancağı kabul ediyor. Bkz; B.Lewis,Modern Türkiye'nin Doğuşu , Ankara1988, s. 380.

²⁹Yücel Özkaya, Eyalet taksimatının yapılmasında iktisadi açıdan yeter olma şartının arandığını belirtiyor.bkz:Y.Özkaya, XVII.yy'da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Yaşantısı, Ankara,1985, s.19 ; Ortaylı ise eyalet sınırlarının değişim sebebi olarak, önce devam eden fetih hareketinin etkili olduğunu , XIX.yy'da ise ulaşım ve ticaretin gelişmesinin eyalet sınırlarını değiştirdiğini belirtiyor. Bkz; agm. s.10-11 ; II. Mahmut döneminden itibaren ise, sancaklar birleştirilerek dönemin politikası gereği askeri, mülki, mali yükümlülükleri olan 'Müşirlikler' oluşturulmuştur. Bkz. E.Z. Karal , Osmanlı Tarihi, Ankara 1988, s.153-154.

Tanzimat'ın Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Erzurum, dışında tüm Anadolu, Rumeli ve adalarda uygulanması kararlaştırıldığında ise, toplam otuz beş eyalet vardı.³⁰ Uygulama alanı içinde sancak ve kaza sayısının ise tam olarak bilinmediği bu yönetsel yapıda öncelikle her kazaya ve her sancağa muhassıl atanması gerekli görülmüştü³¹. Ancak uygulamada Takvim-i Vekayi'de ki listeyi temel alırsak oluşturulan muhassıllık merkezleri ne tam kaza ne de tam olarak sancak sınırlarına karşılık gelmekteydi. Bu da bize muhassılın görev yeri olarak mevcut mülki taksimattan ziyade yeni bir mali yapılanmaya gidildiğini göstermektedir. Şöyle ki; 13 Z 1255/ 17 Şubat 1840 tarihli TV.'ye göre; Sofya Muhassıllığı; Sofya, Şehirköyve Berkofça'dan, Zagra-i Atik Muhassıllığı; Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Kızanlık ve Çırban'dan, Bursa muhassıllığı ; Bursa , Kefe, Cebel-i Atik, Mudanya, Atranos, Cebel-i Cedid' den yine Gemlik Muhassıllığı; Gemlik, İnegöl, Edincik, Gönen ve Manyas'dan Antalya Muhassıllığı ; Antalya, Serik, Kızılkaya ve Bucak'dan, Elmalı Muhassıllığı; Elmalı , Kalkan, Finike, Eğirdir ve Kaş'dan, Uşak Muhassıllığı; Uşak ve Banaz'dan, Tırnovi Muhassıllığı; sadece Tırnovi'den yine, Midilli, İstanköy , Limni vb. adalar tek tek ayrı muhassıllık olarak düzenlenmişti.³²

Yukarıdaki şekilde örneklerini artırabileceğimiz ilk muhassıllık merkezlerinin sayısı 137 idi.³³ Ancak bu yeni mali yapılanma uzun sürmemiş 1840 yılından itibaren, hem aynı sancak dahilinde oluşturulan birden fazla muhassıllık birleştirilmiş hem de coğrafi açıdan birbirine yakın görünen muhassıllıklar birleştirilerek yeni "cay-ı muhassıllıklar" oluşturulmuştur. Örneğin; Gelibolu Sancağı'ndaki kazalar başlangıçta üç muhassıllık "ad ve itibar" olunduğu halde "icabet-i halline göre karib ve civar olan muhassıllıklar ile birleştirilip hüsn-ü tesviye olunması ve hatta geçende mülhak olan Gelibolu Muhassıllığının lağvıyla Tekfurdağı Muhassıllığıyla birleştirilmiş olacağı müsüllü ma nevvahi Firecik Muhassıllığı dahi bu defa zikr olunan Tekfurdağı

³⁰ Bu eyaletlerin, 15'i Avrupa' da , 17'si Asya' da, 3'ü Afrika'da olmak üzere toplam 35 eyalet vardı.,Bkz; A. Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Yönetimi**, İstanbul, İşaret yay. 1990, s.76; En geniş sınırlara sahip olduğu dönemde 44 eyalet, 163 liva, XVII.yy sonunda 26 eyalet 163 liva, 1800 kadar kaza vardı. Bkz; Şener , s.53; Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**,Ankara, 1978, s. 251.

³¹ **BOA.C. ML.12467; BOA. MAD. 9061**, s. 2.; M. Çadırcı, muhassılın görev yeri olarak sancağı göstermektedir. Bkz;M.Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara, TTK, 1997,S. 209. S.J. Shaw ise, yine muhassılın görev yeri olarak Tanzimat'ın uygulandığı alanlardaki sancakları gösterirken Tanzimat'ın uygulanmadığı sancakların ise, valiler tarafından atanan kaymakamlarca yönetildiğini bildirmektedir. Bkz; S.J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c.II.İstanbul,1994, s.120.

³² TV, 13 Z 1255 , Defa. 193.

³³ İlk muhassıllık merkezleri ve atanan muhassıllar için bkz. Ek.2.

Muhassıllığıyla birleştirilerek liva-i mezburda kain kazaların cümlesi bir muhassıllık ittihazıyla ...” örneğinde olduğu gibi Gelibolu Muhassıllığı önce Tekfurdağı Muhassıllığı ile sonrada, Firecik Muhassıllığı ile birleştirilerek tek bir muhassıllık merkezi oluşturulmuştur.³⁴ Yine, Tanzimat’a göre başlangıçta Akdağ ve Yozgat olmak üzere iki muhassıllık “ad ve itibar” olunan Bozok Sancağı’na sonradan Yeniil aşiretinin muhassılın ücretini de karşılamayı vaat ederek bölgelerine muhassıl gönderilmesini istemesi üzerine “Yeniil Muhassıllığı” da oluşturulmuştu. Ancak, 20 Ca 1256/ 25 Temmuz 1840’ tarihinde bu üç muhassıllık birleştirilerek “Liva-i Bozok Muhassıllığı” adıyla yeni bir muhassıllık merkezi oluşturulmuştur.³⁵ Fakat Liva-i Bozok Muhassıllığı’da 13 N 1257/ 29 Ekim 1841 tarihinde yeniden Kayseri Muhassıllığı ile birleştirilecektir. Üstelik bu birleşimde Yozgat Kazasının “re’s muhassıllık” yapılması ve Kayseri’nin muhassıl vekili ile yönetilmesinin kararlaştırılması üzerine, Kayseri Meclisi mazbata ile Maliye Nezareti’ne, Kayseri’nin Yozgat’tan daha büyük ve öteden beri kürsü-i liva olduğunu ve Kayseri’nin umur-u maliye ve zaptiyesinin vekaletle yönetilmesinin mahzurlu olduğu bildirerek, Yozgat’tın vekaletle yönetilmesini istemişlerdir. Konunun Meclis-i Vâlâ’da görüşülmesinden sonra Kayseri Meclisi’nin isteği olumlu karşılanmıştır.³⁶

Yine, Amasya ve Zile muhassıllıkları dahilindeki kazalar Çorum’a yakınlıkları ve “ masarıfat-ı hazineden tasarrufat mümkünenin icrası ve icabat-ı umurundan” olduğu gerekçesi ile birleştirilip “Liva-i Çorum” adıyla, Kula ve Uşak Muhassıllığındaki kazalar Çal Muhassıllığı ile birleştirilip Kula “re’s muhassıllığı” oluşturulmuştur.³⁷ Yine, İlk etapta Geyve Muhassıllığına bağlanan Gümüş abat, Beş divan ve Ak abat kazalarının Geyve’ ye uzaklığına rağmen, Bilecik mülhakatından Lefke ve Akhisar kazalarının Geyve’ye yakınlığı nedeniyle Akhisar’ın Bilecik’ten ayrılarak Geyve’ye bağlanması uygun görülmüştür.Yalnız “yakın ve civar” bulunması nedeniyle yapılan birleşmelerde bu işlemi her iki kaza meclislerinde “ tensib ve tasdik ve ba mazbata ile” onaylaması kuralı getirilmiştir.³⁸

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu uygulamaların 1841 yılından itibaren yaygınlık kazanması üzerine 21 Ca 1257/ 11 Temmuz 1841 tarihinde Anadolu ve

³⁴ BOA. Tanzimatı Hayriye Defteri, no: 1 , s. 180.

³⁵ BOA. Tanzimat-ı Hayriye Defteri, no: 1 , s. 181.

³⁶ BOA. Tanzimat-ı Hayriye Defteri, no: 1 , s. 187.

³⁷ BOA. İ.DH.1408.

³⁸ BOA. İ.DH. 691.

Rumeli’de “Tanzimat-ı Hayriye usulü icra olunan kazalar icabat-ı mevkilerine göre topladınırlıp defterdarlık ve muhassıllık vecihle” yeniden bir düzenleme yapılmıştır.³⁹ Bu düzenlemeye göre, Anadolu’da Hüdavendiğar, Ankara, Konya, Sivas, Aydın eyaletleri dahilinde toplam 27 muhassıllık, Rumeli’de Edirne, Silistre, Vidin, Rumeli ve Selanik eyaletlerinde toplam 18 muhassıllık oluşturulmuştur. Ayrıca, Midilli, Sakız, Limni, İstanköy ve İmroz-Bozcaada-Semadirek adaları ile Suyolu’nda 6 muhassıllık oluşturulmuştur.⁴⁰ Sözü edilen bu muhassıllık merkezleri ile defterdarlıklar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo: 1. 1841 tarihinde Muhasıllık merkezleri ve atanan muhassıllar⁴¹

Eyaleti	Muhassıllık	Derterdarı	Muhassılı	Kazası
Hüdavendiğar		Atıf Bey		
	Kocaeli		HaceğanMustafa Arif	24
	Karesi		Kapıcıbaşı Safi Bey	21
	Kütahya	Makarr defterdarı		14
	Bolu		Kapıcıbaşı Ethem Bey	21
	Bursa		R.D.A Kani Bey	22
	Eskişehir		Müderrişden Reşit	9
	Karahisar-ısaahip		Haceğandan Necip	11
Konya		Hüsni Efendi		
	Konya	Makarr defterdarı		12
	Niğde		Kapıcıbaşı HalilBey	20
	İç’il		Kapıcıbaşı Alaaddin Ağa	22
	Beğşehir		Kapıcıbaşı Hasan Ağa	14
	Teke		Haceğan Mehmet Bey	12
	Hamit		Kapıcıbaşı Memet Emin	20
Aydın		Salih Bey		
	Aydın	Makarr defterdar		25
	Saruhan		I.A.M.Hacı Eyüb	18
	Sığla		Haceğan hacı vahip	14
	Menteşe		Haceğan	14
	Denizli		R.H.K. Hacı Murat	10
Ankara		Mehmet Efendi		13
	Keteferi		I.A.M.Hacı Mesut	26

³⁹ BOA. MAD.7928. s.22-33; Defterdar, merkez müşiri bulunan yerlere “memur buyrulmuş ve buldukları sancağın umur-u maliyesi ile bizzat idare ve rüyetle” görevliydi. Ayrıca her bir eyaletin dahilinde bulunan “elviye ve kazaların umur-u maliyesine dahi nezaret” edeceklerdi. Bunun dışında “sancak başlarında birer muhassıl bulunması lazımeden olup o makule sancak başlarında bulunan muhassıllardan ehil ve erbab olanlar görevlerine devam ederken na ehil olanların azlı” gerekli görülmüştür.Evamir-i şerife üzere memuriyetleri kabul olunan muhassıllar “mahaller vergi defterini defterdara teslim etmek zorundaydılar.BOA. AMKT.s.7.

⁴⁰ İlk muhassıllık merkezleri ve atanan muhassıllar için bkz.Ek 2.

⁴¹ R.D.A; Rical-i Devlet-i Alyeden, I.A.M; İstabl-ı Amire Müdürlüğü payelilerinden, R.H.K;Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşı, E.H.M.; Enniye-i Hassa Müdürü

	Kastamonu		Haceğan Necip Efendi	23
	Viranşehir		Haceğan Hüseyin Rüştü	19
	Sinop		R.HK.Kamil Bey	10
Sivas		Sait Efendi		
	Sivas	Makarr deferdarı		11
	Amasya		Kapıcıbaşı Esat Bey	23
	Bozok		Haceğan Haşim	15
	Biga		Mevali Necip Bey	10
Rumeli		Neşet Efendi		
	Manastır		Makarr Dfterdar	10
	Kesiriye		Haceğan Tahir Efendi	8
	Sofya		I.AM.Osman Bey	9
	Samakov		Kapıcıbaşı Reşit Bey	7
	Köstendil		Mirimirandan Hasan	6
Edirne		Nuri efndi		
	Edirne		Makar Defterdar	11
	Filibe		Haceğan Mehmet Raif	6
	Vize		R.H.K. Hilmi Ağa	11
	Gelibolu		E.H.M.Salim BEY	13
Silistre	Ruşçuk		Ferik ve hala muhasılı Hafız paşa	11
	Varna		Kapıcıbaşı Abdullah	11
Vidin	Vidin		Kapıcıbaşı Süleyman Ağa	7
	Tırnovi		Kapıcıbaşı Şahin Ağa	7
Selanik	Selanik		I.A.M Yusuf Bey	10
	Tırhala		Haceğan Abdullatif	8
	Siroz		Kapıcıbaşı Hasan	7
	Drama		Haceğan Hasan Bey	9
	Midilli		RHK.İsmail Bey	
	Sakız		Yerlisinden Mehmet	
	Limni		Muteberandan Kudsi	
	İstanköy		R.D.A Hacı Veli	
	İmroz- Semadirek- İstanköy		Haceğan Ali Rıza	
	Suyolu		Hacı Hasan Efendi	5

Kaynak: **BOA.MAD 7928**

Çok kısa süre içinde muhassıllık “ad ve itibar edilen” yerlerin bu şekilde birleştirilmesi ile muhassıllık sayısı 51’e indirilmiştir ki, bu başlangıçtaki sayının hemen hemen üçte biri demektir. Acaba neden bu şekilde indirime gidilmiştir. Ya da başka bir ifadeyle neden başlangıçta bu kadar çok muhassıllık oluşturulmuştu ?

Hiç kuşkusuz, devletin mevcut mülki taksimatta atama yapmaması veya öncelikle yeni oluşturulan mali düzenleme doğrultusunda görev yerleri belirlemesi

muhassıllıktan beklenen fayda ile doğrudan bağlantılıydı. Çünkü bu yeni düzen, her şeyden önce mali bir teşkilattı ve devlet bu kurum ile merkezden en küçük mali üniteye kadar iletişim kurabilmeliydi. Nitekim, fiziksel açıdan dar ve küçük alanlarda denetim kurmanın kolaylığı ilkesinden de hareket edince neden başlangıçta çok sayıda atama yapıldığını anlayabiliriz.⁴² Üstelik, devletin bu yeni birimleri oluşturmasında iktisadi açıdan kendilerine yeterli olma gibi bir koşuldaki ziyade bölgelerdeki gelir kaynaklarının saptanması daha öncelikliydi. Çünkü, Muhassıllara verilen ve uygulamada görülen aksamalar nedeniyle sürekli tekrarlanan görevler dikkate alındığında, devletin aslında yapmak istediğinin iltizam sistemi içinde güçlenen ve devlete ait vergi kaynaklarını ele geçiren merkez dışı oluşumları ortadan kaldırıp, vergi kaynağına doğrudan el koymaktı. Bunun için de öncelikle bölgelerdeki tüm gelir kaynaklarının tespiti ve özellikle de kayıt dışında kalanların belirlenmesi gerekiyordu. Kuşkusuz, bu amaçla muhassılların görev yaptığı alan ne kadar dar olursa vergi kaynaklarını saptayabilmek o kadar kolaylaşacaktı. Ancak bu sistemin bir gereği olarak harcamalarında bölgelerden yapılmaya başlanması devlete gidecek verginin bölgelerde harcanmasına neden olmuştu. İşte, muhassıllık sayısında yapılan bu indirim ile, hem başarısız muhassıllar görevlerinden alınmış, hem de harcamalardan tasarruf sağlanmıştı.

1.3 Ücretleri

Bir memuriyetin konumunun belirlenmesinde alacağı ücretin miktarı çok önemliydi. Özellikle Osmanlı devleti gibi ulaşım imkanlarının sınırlı olduğu ve belli ölçüde tımar sisteminden gelen uygulamanın bir sonucu olarak hizmet karşılığı, belirli gelirlerin tahsis edildiği bir anlayıştan maaş ödemesine geçiş oldukça önemli bir karardı.⁴³

⁴² Türkiye’de Mülki İdare Amirliği s.28.

⁴³ Nakit olarak alınabilen ve İstanbul’da toplanabilen gelirin düşük olması, Devletin maaş ödemesini sınırlayan bir olguydu. Dolayısıyla idari ve askeri hizmetleri yerine getiren sipahiler tımarlara bağımlıydı. Çünkü tımar, görevliye hizmet süresince belirli bir bölgede bazı vergileri aynı olarak toplama hakkını sağlıyordu. Yine kadılar’ında gelir kaynağı dava harçları idi. Başlangıçta sadece Yeniçerilere ve sayıları çok az olan saray katiplerine maaş ödenmesi ise İstanbul’da hizmet görmeleri ve Devletin toplayabildiği nakit gelirden maaş ödenmesi ile açıklanmaktadır. Bkz; C.V. Findley, **Kalemiye’den Mülkiyeye**, çev.G.Güven, İstanbul; 1996. s.84. Sivil memurlara ilk kez maaş ödenmeye başlanması ise 1838’te başlanmıştır.Bkz; Findley, s.316.

Nitekim, Tanzimat ilanı sonrasında vergi yazım ve dağıtımıyla görevlendirilen muhassıllarada devletin resmi memuru sıfatıyla maaş ödenmesi kararlaştırılmıştı. Üstelik muhassıla birlikte maiyetindeki katiplere, seçilen meclis üyelerine, askeri zabitana ve istihdam edilen her görevli de dahil olmak üzere maaş verilecekti. Kuşkusuz bu karar aynı ekonomiden, parasal ekonomiye geçişte önemli olduğu gibi, mali merkezleşme kararının da somut bir göstergesiydi.

Nitekim, görev yerinin önemine, muhassılın rütbesine göre değişen oranlarda muhassıla verilen maaşlar Eylül 1841 itibariyle Tablo 2 'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Muhassılların Maaşları

Muhassıllık	Muhassıl Maaşı
Bozok	12500
Bursa	12500
Biga	10000
Bolu	10000
Drama	10000
Filibe	10000
Gelibolu	10000
İçel	10000
İstanköy	10000
Karesi	10000
Kastomonu	10000
Keteferi	10000
Kocaeli	10000
Midilli	10000
Selanik	10000
Sığla	10000
Siroz	10000
Sofya	10000
Tırnovi	10000
Vidin	10000
Viranşehir	10000
Yenişehir	10000
Eskişehir	8000
Amasya	7500
Denizli	7500
Hamid	7500
Karahisar-ı sahip	7500
Kesiriye	7500
Menteşe	7500
Niğde	7500

Samakov	7500
Saruhan	7500
Teke	7500
Tırhala	7500
Vize	7500
Limni	5000
İmroz	3000
Sakız	2500
Sakız	2500
İmroz	3000

Kaynak: BOA. MAD. 9061

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi maaş miktarı konusunda bir standartlaşma yapılamamıştı. Üstelik, Padişahın muhassıllıklarda ödenecek maaşa bir sınır konulmasıyla ilgili iradeside vardı. Örneğin İzmir Muhassılına, önce 25000 olarak tespit edilen ücret irade ile 22500 kuruş olarak onaylanmıştır.⁴⁴ Yine Kıbrıs Muhassıllığına getirilen Osman Efendi'nin seçiminde ve atanmasında çok dikkatle davranılmasına rağmen, maaşı önce 20000 kuruş belirlenmiş iken sonradan 15000 kuruşa indirilmiştir.⁴⁵ Ancak, yer değiştiren muhassıllardan olan Seferihisar Muhassılı yeni görevi olan Karamürsel Muhassıllığına yine aynı ücretle atanmıştır.⁴⁶ İhtiyarlığı nedeniyle Devrek Muhassıllığından istifa eden Kapıcıbaşı Mehmet Ağa' nın kendisine bir miktar maaş tahsisi konusundaki dilekçesinin Meclis-i Umum-i' de görüşülmesi sonucunda Ağa'nın isteği kabul edilerek 2500 kuruş maaş bağlanmıştır. Fakat bu konudaki Padişahın iradesi ile bu miktar 2000 kuruşa indirilmiştir.⁴⁷ Kuşkusuz, bu örnekler henüz emeklilik hakkı gibi sosyal hakların düzenlenmediği bir devlette fiiliyatta uygulamanın kişilere ya da olaylara özel olsa da var olduğunu ve aynı zamanda birleştirilerek oluşturulan yeni muhassıllıklar da maaşların indirilmesi ile bir tasarrufa gidilmek istendiğini de göstermekteydi.⁴⁸

⁴⁴ BOA. İ. DH. 1721.

⁴⁵ BOA. İ. DH. 1044.

⁴⁶ BOA. İ. DH. 1193.

⁴⁷ BOA. İ. DH. 693.

⁴⁸ Osmanlı Devlet'inde 1881 de kabul edilen ve daha sonra pek çok değiştirilen "Memurin-i Mülkiyenin Terakki ve Tekaüd Kararnamesi" memur ücretlerinden yapılan kesintilerle finanse edilen modern tipte bir Tekaüd Sandığı'nın oluşturulmasında ilk adım olarak kabul edilmektedir. Bkz; Findley, s. 26.

Aynı dönemde Rical-i Devlet-i Aliye' den olan Hariciye Nazırı'nın maaşı 40000, Sadrazam Müsteşarının maaşı 30000, Deavi Nazırı'nın maaşı 25000, Emtia Gümrük Emin'in maaşı 20000, Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinin 12500 kuruş aldıkları ve yine Takvimhane Nazırı'nın 50000, Zecriye Muhassılının 7500, Ağnam Müdürünün 3500, Duhan Gümrük Emmini'nin 10000 kuruş aldıkları düşünülürse ücret açısından da yeni memuriyete verilen önemi göstermeye yeter.⁴⁹

Kuşkusuz, görev yerinin önemine ve muhassılın rütbesine göre ortalama en az 2500 ve en çok 20000 kuruş arasında değişen maaşının geçindirecek maaş olup olmadığı konusunda önemliydi.⁵⁰ Ancak 1890' da İstanbul da yaşayan bir memur ailesinin 1000 kuruşu “geçindirecek yeter” oran kabul etmekteydi.⁵¹ Elbette ki bu farklı tarihe ait bir örnek çok belirleyici olmasa da itibarlı saygın bir memuriyet olarak kabul olunan muhassıl-ı emval' lerin geçindirecek düzeyde yeterli maaş aldığını kabul edebiliriz.

1.4 Terfileri ve Unvanları

Basit bir vergi memurundan daha çok anlam yüklenen, geniş yetki ve sorumlulukla donatılan “mücerreb'ül etvar , erbab-ı cerbeze , dirayet ve vukuf-ı malumat , sadakati aşikar” gibi sıfatlarla övülen muhassılların atamaları yapılırken “kapucubaşı ve haceğan” gibi rütbelere de verilmekteydi.⁵² Ancak atananların memuriyette çok üst

⁴⁹ BOA. MAD. 10551.

⁵⁰ Elimizde 19.yy.'lın ortasına ait fiyat oranları olmasa da 19.yy.sonun da İstanbul ve İzmir gibi kentlerde bir okka ekmek 1 kuruş, bir kile arpa 12 kuruş, bir okka peynir 4 kuruş, bir okka et 2 kuruş, bir okka şeker 7 kuruş, yaş sebze 1 kuruş olduğu bilinmektedir. Bkz; Tevfik Çavdar, **Yüz yıllık Pahalılık**, Ankara;1983, s.49.Yine Orta Anadolu da 18. yy. sonunda ki fiyatlar konusunda şeriye sicillerine dayanılarak yapılan çalışmada Ankara da bir kile buğday 1.8 kuruş, arpa 5 kuruş, koyun eti 6.1 para, inek eti 4.6 para, zeytin yağı 26 para idi. Ayrıntılar için Bkz; Mustafa Öztürk, “Orta Anadolu'da Fiyatlar”, **X. TTK. Kongresi**, C.4,Ankara ;1986, s.1821-1850.

⁵¹ Fidley. S. 346-347.

⁵² Kapıcı başı saray kapıcılarının “amiri ve büyük zabiti” demekti. Kapıcıbaşları Derğah-ı Ali ve Bab-ı Hümayun olmak üzere iki kısma ayrılmışlardı.Görevleri nedeniyle Avrupa sarayındaki mabeyncileri karşılığında kullanılmaktaydı.Aralarında 16.yy'ın son yarısında 4000 akçe ile sancak beyi olanları olduğu gibi 17.yy'da vezir olanları da vardı. Devşirme teşkilatının kaldırılıp Enderun'dan yapılan atamaların sonlanmasıyla 18.yy'da bu göreve paşaların çocukları veya birinci derecede ki ümeranın oğulları tayin edilmeye başlandı Ancak, zamanla kapıcıbaşılık sürekli taşra hizmetinde bulunanlara bir unvan olarak verilmiştir. Öyle ki, 18.yy. sonunda sayıları sürekli artan kapıcıbaşılık bifiil memuriyet değil de rütbe olarak ayanlara verilmeye başlanmıştır. Ayrıca önemli görevlere atanan kişilerin nüfuz ve

bir aşama olan “vezir” rütbesinde olmamalarına da dikkat ediliyordu. Örneğin ilk atamada vezir rütbesinde olan Ferik Hacı Ali Paşa, Abdülaziz Ağah Efendi ile Drama ve havalisi kazalarına muhassıl atanan İbrahim Paşa bu görevden alınmıştı.⁵³

Ancak her ne kadar “vezir” rütbesinde muhassıl-ı emval ataması uygun görülmemişse de, Tanzimat reformlarının yürüyebilmesi muhassılın başarısı ile eşdeğer görüldüğünden “itibarlı bir memuriyet” oluşturulmasına da dikkat edilmiştir. Bu nedenle merkezden atama yapılırken, belli bilgi ve beceri sahibi olduğunu kanıtlamış kişilerin seçilmesine dikkat edilmiştir.⁵⁴ Hatta görev yerlerinde olumlu çabaları görünenler olursa bunlara da ödüller verilmiş, yeni rütbe ve unvanlarla “taltif” edilmişlerdir. Örneğin eski maliye tezkerecisi olup Mentеше Muhassıllığı’na atanan Tahir Ömer Bey’ e “ eshab-ı sadakati ve dirayeti” nedeniyle “rütbe-i selase” nişanı verilmiştir.⁵⁵ Yine Gelibolu Muhassılı Abdülhalim Efendi, Gelibolu dahilindeki Tekfurdağı kazaların vergi yazım ve dağıtımında ki başarısı, özellikle her kazaya bizzat giderek iki-üç gün kalarak, her karyenin “hisse-i vergilerini” güzelce taksim yapması, vergi pusulalarını muhtar ve kocabaşlara iletmesi, halkın hoşnut olmasını sağlamıştır. Üstelik iki kısımdan oluşan Firecik kazasında dağ kolunda yapılan vergi indiriminin ova kısmına, gelirin yüksekliği nedeniyle zam olarak yansımaya rağmen ova köyleri halkı durumu “bilittifak” kabul etmişlerdir. Yine Abdulhalim Bey’in vergi tevzi konusunda hazırladığı defterleri zamanında eyalet defterdarına teslim etmiştir. Benzer bir davranışı Vize Muhassılı Kapıcıbaşı Mehmet Hilmi Ağa’ da göstermiş olduğundan her iki muhassılada “rütbelerine mahsus birer kıta nişan fûruğ inşat inayet ve ihsan” buyrulmuştur.⁵⁶

Vergi yazım ve dağıtımında başarılı olan diğer bir kişi de Manastır Muhassılı İsmail Bey’dir. Özellikle herhangi bir dedikoduya neden olmadan her kazaya senelik 25000 kuruş vergi tanzimini yapması ve mülhak kazalarıyla birlikte “dahil-i memuriyet” alanı içindeki tüm kazaların vergi defterlerini zamanında göndermesi

İtibarlarını artırmak için de bu rütbenin verildiği görülmüyordu. 1826’dan sonra İstanbul ve taşradaki kapıcıbaşlarının sayısı otuza indirilerek geri kalanı emekli edilmiş. 1839’ da ise, sayıları tekrar kırka çıkarılmıştır ve eskiden askeri ve mülki rütbeler arasında önemli bir derece teşkil etmese de 19. yy’da “vezirliğin mahreci” konumuna gelmiştir. 1908’ de kaldırılmıştır. Bkz. M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, İstanbul 1983, s. 167-169; U. H. Uzunçarşılı “Kapıcı” İ.A. C. 6., s.s 201-202; Dergah-ı Ali ve Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşlarının sayısı için Bkz. BOA. KK.7528.

⁵³ BOA. İ. DH. 247.

⁵⁴ Şener, s.41.

⁵⁵ BOA. İ. DH. 1503; TV, 18 M 1256,Defa 219.

⁵⁶ BOA. İ. DH. 2521.

nedeniyle “bir kıt’a kapıcıbaşılık nişanı” ile maiyetinde bulunan Hamdi Efendi’ ye İstabl -ı Amire Müdürlüğü payesi verilmiştir.⁵⁷

Muhassıla verilen unvan ve rütbe konusunda bireysel başarı yanında görev yerinin önemi de belirleyici olabiliyordu. Örneğin; Midili Muhassılı Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılardan Salih Bey ile Sakız Adası Muhassılı İsmail Bey’e “rütbe-i saniye nişan-ı zişanı ihsan buyrulması” nedeni görevlerindeki başarıları yanında bölgenin Avrupa Devletleri’nin donanmalarının ve memurlarının sürekli gidip geldikleri bir yer olması nedeniyle muhassılın “nümayışlice” bulunması isteğinden kaynaklanmıştır.⁵⁸ Yine Maraş Muhassılı saadetli Süleyman Paşa 500-600 kişilik asker ile Kayseri’ de ikamet etmekte olduğu halde kendisine verilmesi gereken 100000 kuruşun şimdilik sadece 25000 kuruşunun ödenebilmesi nedeniyle “ sadakat-i sabitasine mükafaten hakkında iltifat-ı seniye erzan” buyrulmuştur.⁵⁹

Hiç kuşkusuz, terfi ve unvanlar konusu üzerinde durulacak bir diğer konu da; Tanzimat’ın uygulayıcısı olan bu itibarlı memuriyete, devlet hizmetinde başka memuriyetlerde bulunup sonradan özellikle 1841’de yapılan yeni düzenlemelerde muhassıl-ı emval unvanıyla yapılan atamalardır. Örneğin Karantina Nazırı olup Midili Muhassıllığı’na tayin olunan İsmail Bey gibi.⁶⁰

Bu uygulamanın bir başka boyutu da görünmüştür. Şöyle ki; İzmir ve Muğla’nın birleştirilmesiyle oluşturulan ve yeniden “İzmir Muhassıllığı ad ve itibar olan” muhassıllığa atanan Salih Bey’e önce “kendisi rütbe-i elviyenin sınıfı sanisine haiz bendeğan bulunmasıyla rütbesine göre bir kıt’a nişan-ı zişan” sonra da işlerinin de artmış olduğu gerekçesi ile muhasıllık görevi defterdarlık olarak değiştirilerek Aydın defterdarlığına atanmıştır.⁶¹

⁵⁷ BOA. İ. DH. 1346; TV, 10 Za 1256, defa 214.

⁵⁸ BOA. İ. DH. 734 ;

⁵⁹ BOA. İ. DH. 638; Maraş’ a paşa unvanıyla muhassıl atanması ve emrinde asker bulunması şimdiye kadar rastladığımız örneklerden farklılık gösteriyordu. Çünkü normal uygulamada güvenlikten sorumlu olacak askerler sadece teşkilat bünyesinde zaptiye komutanının emrinde olabilirdi ve muhassıl ile zaptiye komutanı birbirinden bağımsız iki memuriyetti. Ayrıntılı bilgi için bkz.Bölüm I. Kısım 4; Araştırmamız esnasında muhasıl ile zaptiye komutanı görevinin tek şahısta birleşmesi olayına sadece Kastamonu’ da görünmüştür . Buranın zaptiye memuru Selim Paşa’nın “ tahsilat maddesinde adem-i tekid ve ihtimamı cihetle..” bir ayda 2500 kese göndermesi ve geri kalan miktarında Mart’a kadar tamamlanacağını bildirmesi ve Kastamonu Muhassılı aleyhindeki “zimmet mütalası nedeniyle muhassıllık zaptiye memuriyeti ile birleştirilerek Selim Paşa’ ya ihale olmuştur. Bkz; BOA. İ. DH. 2475.

⁶⁰ BOA. İ. DH. 1788; TV, gure Ca 1257, defa 226.

⁶¹ BOA. İ. DH. 1721; TV. 24 S 1257, defa 222; Yine Rusçuk Muhassılı Hafız Silistre Eyaletine, Filibe Muhassılı Neşet Efendi’de ikametini Manastır olmak üzere Rumeli Defterdarlığına atanmıştır.TV, 12 R 1257, defa 225.

Muhassıllara verilen unvan ve terfiler konusunda yaşanan bir başka ilginç olay da yine İzmir’de görülmüştür. Çünkü, İzmir’i ziyaret eden Avusturya İmparatorunun kardeşi Arşüdük’ ün İzmir Muhassılı Selim Bey’e “riayet-i münasibe icra ve bazı güne hediye dahi ita” etmesi özellikle taşlı bir kutu vermesi üzerine, bu tür “hediye-i resmiyenin ruhsat-ı şahane ile kabulü” gerekli olduğu Selim Bey’e bildirilerek kutuyu göndermesi istenmiş daha sonra da kutunun Selim Bey’e “iade ve esra kılınması için muafik irade-i seniye” verilmiştir ⁶²

Yine başarısından dolayı Rumeli Müfettişi ve Vidin Müşirinin de istekleri üzerine, İstabl-ı Amire Müdürlüğü payesi bulunan Sofya Muhassılı Osman Bey’in “hidmet-i gayretinden dolayı bir kıt’a nişan ile Feriklik” unvanı verilmiştir. ⁶³

Nişan, terfi ya da yer değiştirme olaylarında, görev yapacak kişiye, görev yerinin önemine ve beklenen hizmete göre farklı uygulamalarının görünmesi aslında Tanzimat’ı uygulama konusunda siyasal irade gösteren kadroların, bu görevi üstlenecek hem yeterli hem de yetişkin elaman bulamamasından kaynaklanmıştı. Nitekim devlet hizmetinde memuriyetin adı değişse hatta görev yapan şahsın derecesi ve unvanında dahi değişiklik olsa bile sonuçta memuriyeti icra edenler hep aynı kişiydi.

1.5 Yer Değiştirme ve Azilleri

Mart 1840’da “Memur-u müstakil” olarak taşrada göreve başlayan ve Padişahın taşradaki temsilcisi olarak doğrudan Maliye Nazırı ile haberleşme yetkisine sahip olan muhassıl-ı emval’in görev süreleri belirlenmemiştir. ⁶⁴ Ancak “ ehil ve erbab” olmayanların ve tebdili gerekli görünenlerin yerine, “Devlet-i Aliye’ den erbab-ı sıdk ve dirayetkar-ı münasip” olanların atanması istenmişti. Bu atama esnasında üzerinde durulan en önemli konu ise; “...şimdiden burada tayin ve icra ve memuriyetleri ilan olunmak muavfik-ı mesallihin olmadığı..” gerekçesiyle şu anda görev yerlerinde bulunan muhassılların “ ..her mahallin keyfiyet ve usulüne kesb-i vakıf ve malumat

⁶² BOA. İ. HR. 96.

⁶³ BOA. İ. DH. 2864; TV. 15 C 1257, defa 229.

⁶⁴ Osmanlı Devletinde memuriyet atamaları bir yıllık süre için yapılıyordu. Fakat bu kurala hiçbir zaman uyulmuyordu. Örneğin taşrada sancak beyinin temsilcisi olarak onun görev ve yetkilerine sahip olan mütesellimlerin görev süreleri bir yıl idi. Ancak hemen hemen hiç uyulmamıştır. Bazen yıllarca görev

etmiş” olmaları, verginin “tevzi ve taksiminin” tamamlanması ve meclisin “tasdik ve tanzimine” dair ilk emrin onlara verilmiş olduğu gerekçeleri ile, yeni atanan muhassılın hemen memuriyetine başlaması uygun görünmemiştir. Bu nedenle gerek merkezden ve gerekse mahallinde iş verilip memuriyete atanan yeni muhassılların memuriyetleri “evamir-i şerif” üzere, eski muhassılların vergi defterini defterdara teslim etmesi, hatta işleri yoluna koymasından sonra “ilan ve icra” olunacaktı. Fakat azli gereken bu muhassıllardan halk hoşnut değil ise, bunlar hemen değiştirilecekti ve yine memuriyete devam edenlerden bu işlerini sürdürmelerinde sakınca görünenlerde hemen değiştirileceklerdi. Üstelik eski muhassılın muhasebe defterinin de hemen merkeze gönderilmesi gerekliydi.⁶⁵

Hiç kuşkusuz, ilk atanan muhassılların “azli ve tebdili” konusunda devletin bu kadar “insiyatifli” davranmasının nedeni, aslında hazinenin ilk etapta harcamaları için zorunlu olan “peşinat akçesinin” bir an önce toplanarak merkeze gönderilmesi isteğinden kaynaklanmıştı. Nitekim bunun için de bir an önce vergi sayım ve yazım işleminin tamamlanması gerekmektedir.

Ancak, bu şekilde kısmi bir düzenleme sağlanmış gibi görünse de, ilk atamadan itibaren azil olaylarına oldukça sık yaşanmıştır. Örneğin, Denizli Muhassılı Ratif Efendi görevindeki başarısızlığı nedeniyle azli edilerek yerine Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşlarından Hacı Masdar Ağa'nın atanmıştır.⁶⁶ Yine aynı nedenle yani başarısızlık nedeniyle görevinden alınan diğer muhassıllardan bazıları şunlardır; Köyceğiz Muhassılı Tahir Efendi'nin azli ve yerine Sakız eski Muhassılı Hacı Nuri Ağa'nın damadı Hacı Hacı Divan-ı Hümayun'dan Mehmet Beyin atanması. Vidin Muhassılı Hacı Hacı Divan-ı Hümayun'dan Kamil Efendi'nin azli ve yerine eski Zahire Nazırı Elhac Ahmet Ağa'nın getirilmesi. Yine, Ermenek Muhassılı Sadık Bey'in azli ve yerine Rikab-ı Hümayun Kapucubaşlarından Alaaddin Ağa'nın, Zağra-i Atik Muhassılı Hacı Said Ağa'nın azli ve yerine eski Tüfekhane-i Amire Müdürü Sali Efendi'nin atanması. Adapazarı Muhassılı Ahmet Efendi'nin azli ve yerine eski Akşehir

yapanlar olmuştur. Bkz. M. Çadırcı, “ II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu” DTCF D, C.28/S.3-4(Ankara; 1970), s.290.

⁶⁵ BOA. MAD. 9061. s. 2

⁶⁶ TV,18 M 1256, defa 219.

ayanı Abdullah Ağa'nın atanması.⁶⁷ Kıbrıs Muhassılı Mehmet Talat Efendi'nin azli ve yerine Dergah-ı Ali kapucubaşlarından Elhac Mehmet Ağa'nın ataması yapılmıştır.⁶⁸

Göreve başlayan muhassılların “kendi istekleri ile istifa etmeleri” olayına da sıkça rastlanmıştır. Bunların gerekçeleri ise, memuriyet yerinin “ab ve havasına imtizaç edememeleri” gösterilmiştir. Örneğin Seferihisar Muhassılı Ethem Bey oranın su ve havasına uyum sağlayamamış ancak kendisinin “sıdk-ı istikamet ile mutassarıf bulunmuş” olduğundan aynı maaşla Karamürsel Muhassıllığı'na getirilmiştir. Karamürsel Muhassılı Kapucubaşı Ahmet Bey ise, Koruyu Hümayun Muhassıllığında memuriyeti uygun görünürken aynı zamanda Ethem Bey'in “uhdesinden münhal” olacak kazaların Göynük Muhassıllığı'na yakınlığı ve Göynük Muhassılı olan Hocegandan Mustafa Efendi'ninde “dirayetli” oluşu nedeniyle Seferihisar Muhassıllığının Göynük Muhassıllığı'na “ilhakı” ve Kapıcubaşı Mustafa Efendi'nin “uhdesine ihalesi” kararlaştırılmıştır.⁶⁹

Devrek Muhassılı Kapucubaşı Mehmet Ağa ise, ihtiyarlığından dolayı ve muhassıllık işlerini layıkıyla yerine getirememesi nedeniyle istifa etmiştir.⁷⁰

Bilecik Muhassılı Hamdi Bey'in vefatı üzerine yerine Tekfurdağı eski gümrükçüsü Ahmet Bey atanmıştır. Aksaray Muhassılı Said Efendi ise, Tanzimat-ı Hayriye'ye muhalif hareketleri ve “keyfiyetin tahkik-i dikkate muhtaç bulunmak hesabıyla azliyle badehu cünhası tebeyyün eylediği surette ciheti aherle kayırlmak üzere” yerine eski Keteferi Mübayacısı Mehmet Şevki Efendi'nin atanması ve Karamürsel Muhassılı İsmail Ağa “umur-u memuriyetini hüsn-ü ifaya muavfık” olamayarak azledilmiş yerine Rikab-ı Hümayun Kapucubaşlarından Cihanzade Ahmet Bey atanmıştır.⁷¹

Başlangıçta ayrı bağımsız muhassıllık iken sonradan yakınındaki muhassıllık ile birleştirilerek “mülhak” konumuna getirilen kazalara ise, bölge meclislerinin, müşirlerin ve defterdarın onayı ile yerliden uygun birisinin “muhassıl vekili” olarak

⁶⁷ BOA. İ. DH. 1788.

⁶⁸ BOA. Tanzimatı Hayriye Defteri, no.1, s184; BOA. MAD . 7928;TV, 24 N 1257, defa 234.

⁶⁹ Koruyu Hümayun Muhassılı olan Hacıgandan Asım Efendi ise “eshab-ı kalemden olduğundan Anadolu Mektupçusu odasında görevlendirilmiştir. Bkz. BOA. İ.DH.1193; Mustafa Efendiden halk da hoşnut idi. Bkz. BOA.Tanzimatı Hayriye Defteri. s.184.

⁷⁰ BOA. İ.DH. 693.

⁷¹ BOA. İ.DH. 952 ; Bilecik Muhassılı'nın vefatı üzerine ondan kalan “münhal eshamın” oğullarına verilmiştir. BOA.İ.DH.1246.

atanması kararlaştırılmıştı ve genellikle de mülhak kazanın muhassılı azledilmiştir.⁷² Ancak “dirayetkar sadık, izzetli” bulunanlar var ise yeni göreve getirilmişlerdir. Örneğin Gelibolu Sancağı kazalarında başlangıçta üç muhassıllık “ad ve itibar” olunmuş iken birbirine yakın ve civar bulunmaları gerekçesi ile bu üç muhassıllık birleştirilmiş ve Tekfurdağı Muhassılı Latif Efendi “erbab-ı sıdk” olması nedeniyle Gelibolu Muhassıllığı’na atanmıştır.⁷³

Memuriyetleri süresince uygunsuz davranışlarda bulunan ya da zimmetine para geçiren muhassıllar da olmuştur. Nitekim, bu durumdaki muhassıllar hem görevlerinden alınmışlar hem de yargılanmışlardır. Örneğin Çal Muhassılı Süleyman Bey zimmetinde görünen “mal-ı avarız dan ale’l hesap surette” 31000 kuruş ile yine “farzan ahz eylediği” 4000 kuruştan kalan 1030 kuruşu zimmetine geçirmesi ve özellikle hakim ve meclis üyelerinin hazır bulunmasına rağmen bir akçe almadığını iddia etmesi üzerine, durum Maliye Nazırın taktiri ve Çal Meclisinin mazbatasını ile Meclis-i Vâlâ’ya intikal ettirilmiştir. Muhassıl buradada inkar etmiş olsa da “..kaza-i mezkurda bazı matlubatı olduğunu dermeyan etmiş ise de zimmeti olan meblağı eda edip ba’dehu kendisinin matlubu var ise aramak lazım geleceği kendisine lede’l ifade bu babbda cevab bulamayıp zimmeti ita’ya mecbur tutulmuş” özellikle 31000 kuruşu Maliye’ye ve 1030 kuruşu halka ödemesi “tembih olunmuş” eğer savsaklarsa durumun Deavi Nezareti’ne aksettirileceği de bildirilmiştir.⁷⁴

Kütahya Muhassıllığı’na bağlı Uşak’da cereyan eden bir olayda ise, Uşak Muhassılı Ragıb Ağa’nın Tanzimat’a mugayyir hareketlerinden dolayı, bir yıllık süre için Kütahya da tutuklanması söz konusu olmuştur. Ancak tutukluluk esnasında eşi ve çocuklarının sefil oldukları gerekçesiyle dilekçe ile Meclis-i Vâlâ’ya başvurmaları sonucunda; gerek ceza kanunnamesine yapılan “ müddeti henüz bitmese de bu tür eshab-ı cünhanın müddet-i cezalarının iktisazına göre tenzili..” konusunda yapılan “zeyle” dayanarak ve şimdiye kadar “ıslah-ı nefis etmiş olacağı umuduyla merhameten tahliyesine” karar verilmiştir.⁷⁵

⁷² BOA. MAD. 9061 s. 2.

⁷³ BOA. İ.DH.1253.

⁷⁴ BOA. İ.MV. 565; TV, 13 C 1256, defa 203.

⁷⁵ BOA. İ.MV. 567.

2. GÖREV VE YETKİLERİ

Muhassılların görev ve yetkilerini belirleyen ilk talimatname 19 Zilkade 1255/ 24 Ocak 1840 tarihlidir ve 8 maddeden oluşmaktadır.⁷⁶ Bu ilk 8 maddelik hususlar daha çok ilk planda yapılacak işleri içermekteydi ve iki temel unsuru karşılamaya yönelikti; birincisi, iltizamın feshi ile hazinenin ilk etapta ihtiyaçlarının karşılanması için toplanacak vergi, ikincisi teşkilatın esas unsurunu oluşturan muhassıllar, bunların maiyetinde görevlendirilen katipler, askerler ve meclisin yapısı ile ilgiliydi. Örneğin atanan muhassılların yanlarına verilen katipler, kurulmak istenen meclis ve bu meclisin nasıl çalışacağı, kimlerden oluşacağı açıklanmıştı. Yine istihdam edilecek askerin durumu belirlenmiş ve yapılması istenen nüfus ve emlak sayımında izlenecek usuller üzerinde durulmuştur. Ayrıca, memurların eskiden olduğu gibi halktan maddi ihtiyaçları için para almalarında engel olunmak istenmiştir. Bunun için de devlet tarafından karşılanan tüm masrafların meclis tarafından denetlenmesi kural getirilmiştir.⁷⁷

Talimatta önem verilen ve öncelikli olarak yapılması istenen diğer maddeler ise, yeni başlatılan reformların finansmanı ya da daha doğru bir ifade ile iltizamın kaldırılmasından sonra hazinenin zorunlu ihtiyaçlarının karşılamasına yönelikti. Bunun için ise, ilk etapta belli bir miktar paranın halktan toplanarak en kısa sürede merkeze ulaştırılması istenmekteydi. Ayrıca geçen yıllardan kalan ödenmemiş vergiler tahsil edilerek devletin sarraflara olan borcu bununla karşılanacaktı. Bunun dışında hazineye kayıtlı olan gelirleri gösteren defterler muhassıllara verilerek görev yerlerinde kaydı olmayan gelirleri saptamaları istenmiştir.

Aslında, genel çizgileriyle verdiğimiz tüm bu maddeler, Tanzimat Fermanı ile devletin yükümlülük alarak yapmaya söz verdiği ilkelerle bağdaşmaktaydı. Çünkü devlet, kazanca göre vergilendirme yani vergide adalet ve yasa önünde eşitlik, memurların yasal çerçevede iş görmelerinin sağlanması, keyfi cezalara son verilmesi, vergi ve askerlik görevlerinin yasalarca düzenlenmesi can, mal güvenliği gibi noktaları bir anlamda, ilk kez bu talimatname ile uygulamaya geçirmiştir.⁷⁸ Nitekim 26 Şaban 1255/ 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen fermanı yaklaşık 2-3 ay sonra bu talimatname,

⁷⁶ 19 Zilkade 1255 tarihli talimatname için bkz; BOA. ML.1694; BOA. KK 60 / 7, s.1-7; BOA. MAD.9061, s. 2-4; A. Vefik, Tekalif-i Kavaidi, İstanbul, 1328, s.39; R. Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Ankara 1991, s.224-264.

⁷⁷ Tahir Taner "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku" Tanzimat, İstanbul, 1940, s.228.

⁷⁸ BOA. KK. 60/7 s. 14-15.

1 Rebülevvel 1256/ 3 Mayıs 1840' da ceza kanunnamesi ve diğer yasalar izlemiştir.⁷⁹ Kuşkusuz, bu durum yeni bir başlangıç şeklinde ifade olunan Tanzimat'ın uygulamasına yönelik girişimlerin ilandan daha sonra düzenlendiğini ve ilk etapta devletin yapmaya söz verdiği yükümlülükleri uygulamada hazırlıksız olduğunu da kanıtlamaktaydı. Üstelik, muhassılların ellerine verilen bu ilk talimatnamede yeterli olmamış önce 7 maddelik, sonrada da 5 maddelik ekler düzenlenerek görev yapmakta olan muhassıllara gönderilmiştir. Bu maddeler ise şunlardır; Seçilen üyelerden birisinin sandık emini seçilerek tüm harcama işlerinden sorumlu olması. Misafir olarak kalınacak yerlere davetsiz olarak gidilmemesi, gerekirse ulaşım ve görev yapmayı kolaylaştırmak için muhassıllık alanlarında değişiklik yapılması, cizye tahsilinde gerekli durumlarda hoş görülü davranılması, yapılan peşin ödemelerin ve sandıkta biriken gelirin bekletilmeden bir an önce merkeze gönderilmesi, Bursa, Edirne gibi yerlerde tekkelere yapılacak parasal yardım ile talimatnamenin muhtar ve kocabaşlar önünde anlaşılincaya kadar açıklanmasıyla ilgiliydi. Ayrıca, devlete ait olan ama kimin kullanımında olduğu anlaşılmayan malın saptanması, meclislerde çalışacak olanların seçimi, muhassıl vekilinin atama kuralı, bölgeden istihdam edilecek kişiler ve bunlara ödenecek maaşlarla ilgili konuları kapsamaktaydı.⁸⁰

Ancak, bu düzenlenmelere rağmen sorunlar yaşanmaya devam etmiş, muhassıllıktan beklenen yarar sağlanamamıştır. Özellikle verilen emirler yanlış anlaşılıp uygulanmış, muhassıllık bölgeleri arasında birbirinden farklı uygulamalar ortaya çıkmış, muhassıllardan maiyetindeki memurlardan veya bölgelerin vücut ve ayanı konumunda bulunan insanlardan kaynaklanan olaylar görülmüştür. Bu durumda merkez, ilgili muhassıla veya meclise doğrudan emirler vermiş diğer muhassıllıkları da benzer" sorunlara karşı aynı tedbirleri alması için " bilcümle muhassılına", "umum muhassılına" ya da tek tek muhassıllık isimleri sayılarak yapılması istenenleri bildirmiştir. Çözümlemeyen sorunlar karşısında ise, muhassıl veya meclis de durumu doğrudan ilgili makama iletmiştir.⁸¹

Sözü edilen, bu görev ve yetkilerin kullanımı konusunda önemli olan ise, her iş ve sorumluluğun meclis denetiminde yapılmasıdır. Çünkü muhassıllara verilen her görev

⁷⁹ Taner, s. 226; H.Veldet"Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat",Tanzimat, İstanbul,1940,s.165-199.

⁸⁰ Coşkun Çakır,Bir Mali İslahat Hareket Olarak Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Maliye Politikalarının Tahlil ve Tenkidi,İstanbul. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988,s. 76.

⁸¹ Başbakanlık arşivinde ki ayniyat tasnifinin Anadolu Adi ve Meclis-i Vâlâ kısımları bu yazışmalarla ilgilidir.

ve yetki aynı zamanda bölge meclislerinin de görev ve yetkisi anlamında kullanılmıştır ve alınan her karar meclis kararı olarak uygulanmıştır. Nitekim, sorunlar karşısında muhassıllara ve meclislere sık sık gönderilen emirler genelde yeni vergi düzenlemeleri, eski dönemin bir uzantısı olan vergi muafiyetleri, bakaya kalan vergiler, tımar ve zeamatler, askeri birlikler, tahrir ve nüfus sayımlarında dikkat edilecek hususlarla ilgili olmuştur. Öyle ki, bu durum muhassıllık teşkilatından beklenen faydayı ve “Dahil-i Tanzimat” olan bölgelerde yeni düzenin işleyişini ortaya koymaktadır.

2.1. Vergi Toplama

Devletin resmi memuru sıfatı ile muhassılların öncelikli olarak yapmaları gereken iş, verginin toplanması ve iltizam sisteminin bir uzantısı olarak devletin resmi kayıtlarında görülmeyen gelir kaynaklarının saptanmasıydı. Fakat muhassıl bu işi yaparken halka yeni bir dönemin başladığını ve herkesin gelirin göre vergi ödeyeceğini ilan edecekti. Böylece yeni reformlara karşı oluşacak fesat girişimlerinde engellenebilecekti.

Nitekim, planlanan vergi reformları içinde önemli değişimlerden birisi ise, şer’i bir vergi olan cizye toplama usulünde görülmüştür. Şöyle ki; artık 1840 Mart ayından itibaren cizyeyi toplama ve toplanan gelirleri hazineye devretme görevi cemaat liderleri olan kocabaşlara verilmiştir. Böylece, cizye gayri müslimlerden tek tek alınan bir vergi olmaktan çıkıp cemaatlerden topluca alınır bir nitelik kazanmıştır.⁸² Cizye toplanmasında dikkat edilecek en önemli konu ise, reayanın kendi yerleşim alanı içinde yani kendi kazalarında verginin alınması idi. Ayrıca ellerinde ki sahte tezkereler ile gidip gelen reaya dikkat edilecekti. Özellikle reayanın oturduğu kazaların tahrir işlemi esnasında reayanın başka bir bölgede olması o kazanın mal-ı cizyesine sekte vuracağından mümkün olduğunca her reaya kendi kazasında sayılacaktı. Eğer başka bir mahalle gidecek olursa kocabaşının kefaletiyle ruhsat tezkiresi verilecekti. Üstelik bu ruhsat tezkireleri eskiden olduğu gibi mahkemeler tarafından değil Defter Nazırları tarafından hazırlanacaktı. Yaşadığı bölgeden bir başka bölgeye iş için gidip gelenlerden ruhsat tezkiresi istenmesi sadece reaya için değil tüm Müslüman teba içinde geçerliydi.

⁸² Ahmet Lütfi, *Vakanüvist Ahmet Lütfi Tarihi*, C.6, İstanbul, 1999, s. 1032.

Ticaret veya benzer nedenlerle buldukları mahalleri değiştirenler gittikleri yerlerde bir yıl ya da daha uzun süre kalırlarsa buldukları yerin cizye ve tekalifini ödeyeceklerdi.⁸³ Bu uygulamaya başlamak için sayım ve yazımın bitmesi beklenmeyecek hemen başlanacaktı ve “ kaffe-i teba-ı reaya'nın” cizyeleri alınca ellerine de mühürlü senetler verilecekti⁸⁴

Cizye tahsilinde hazinenin zarara uğratılmaması için dikkat edilen bu geçiş tezkireleri devlet tarafından yakından takip edilmiş ve bu usulün yeterince dikkatle izlenmediği konusunda muhassıllarla sürekli yazışmalar yapılmıştır. Özellikle hem Müslüman hem de reayaya karşı uygulanan bu geçiş tezkirelerinde göçebe ve aşiretlere dikkat edilmesi ve kesinlikle bir kazadan diğerine geçişte mürür tezkiresi olmayanlara izin verilmemesi istenmiştir. Hatta hem “Dahil-i Tanzimat” hem de “müstesna” yerlerden geçen askerler ile sadece Tanzimat'a dahil olan yerlerden geçecek askerler için ayrı ayrı tezkere hazırlanması istemiştir.⁸⁵ Ayrıca, sadece İstanbul'a ve İzmir'e gönderilecek mal ve eşyadan ihtisap vergisinin alınmaması istense de getirecek tüccarlara götüreceği yerin isminin yazıldığı tezkirelerin verilmesi kuralı getirilmiştir.⁸⁶ Ancak bu kurala uyulmadığı da olmuştur. Örneğin Kayseri den Amasya'ya giden reaya tüccarları Kayseri' de emlak ve arazi vergilerini ödemiş olmalarına rağmen Amasya Vezirköprü muhassıl vekili bu tüccarlardan yeniden gümrük vergisi istemiştir.⁸⁷

Cizye ödenmesi konusunda gelen şikayetlerden bir diğeri ise; yine cizye toplamakla görevlendirilen çeribaşı veya cizyedarların göçebe ve kıptilere yaptıkları zulümle ilgilidir. Bu durum karşısında muhassıllardan zulmün önlenmesi, ödeme gücüne göre cizye oranının 40 ile 100 kuruş arasında olması ve Müslüman ya da Gayri müslim olan kıptilerin cizyelerinin ayrı ayrı kaydedilmesi istenmiştir.⁸⁸

⁸³ BOA. C. ML. 13012.

⁸⁴ BOA. KK. 60/7, s.56 ; Cizyenin kocabaşlar tarafından üç oranda alınması da şikayet sebebi olmuştur. bkz. BOA. KK. 60/7. s.42.

⁸⁵ BOA. KK. 60/7, s. 65; BOA.Ayniyat 86, s.41-42.

⁸⁶ BOA. KK. 60/7. s. 21;Tüccarların Anadolu'ya göndereceği eşyadan Rus tüccarı dışındakilerden %3 Resm-i amediye%2 Resm-i mutazammın vergisi alınarak ellerine gümrük tarafından damgalı tezkire verilecektir. Bkz. BOA. KK. 60/7, s. 31, Gerek muhasılların uhdeleri olan kazalardaki gerek İstanbul Emtia Gümrüğü ihtisap, mizan harir memurları tarafından idare olunacak. Bunlar meclisce memur kabul olunmuş gibi görevlerini sürdürecekler. Olumsuz davranışları görüldüğünde yine meclis kanalıyla İstanbul'a gönderileceklerdi. Bkz.BOA.KK.60/7. s. 21.

⁸⁷ BOA. ML. 13012.

⁸⁸ BOA. KK.60/7. S. 25-26.

Cizye gibi yine şer'i bir vergi olan aşar ise, Tanzimat'a kadar iltizam ile toplanmıştı. Muhassıllıkla birlikte ise, emaneten idare usulüne geçilmiş ve artık 1/10 oranında alınması temel ilke olarak kabul edilmiştir.⁸⁹ Aynı zamanda, muhassılların toplanan aşar gelirini maaş ödemeleri vb. harcamalar yerine doğrudan hazineye göndermeleri istenmiştir.⁹⁰

Ayrıca, gelire göre vergilendirme kuralı doğrultusunda tüm örfi vergilerle birlikte devlete kendir kereste, güherçile sağlayan kazaların aynı yükümlülükleri ve yine bazı yörelerin yol köprü yapımı gibi angarya niteliğindeki mükellefiyetleri ile ihtisap ve ispenç resimlerinin kaldırıldığı da ifade edilmiştir.⁹¹ Bu konuda muhassıllara verilen görev ise; daha önce bu hizmetleri yerine getirenlere tanınan vergi muafiyetlerini gösteren belgelere sahip olanların saptanmasıydı.⁹² Aynı zamanda daha önce vergi muafiyetine sahip olan muhtar, kocabaş vb. nitelikteki kişiler artık yaptıkları hizmet karşılığında ücret aldıklarından bu muafiyetlerinin sona erdiği bildiriliyordu. Üstelik kasaba ve köyün büyüklüğüne ve buralardaki ev sayısına göre değişik oranlar da ödenen bu ücretleri muhassıllar toptan olarak deftere kaydetmek zorundaydılar. Ayrıca iç bölgelere gidip gelen muhtar ve kocabaşlara yol harcırahı ödemek yerine, o yerlerin iş yapabilecek kişilerinin bu işlerle görevlendirilmesi ve karşılığında makul oranda para ödenmesi istenmiş ve bu kişilerin bir anlamda o yerin "umr-u belediyye'si" hükmünde olduklarının halk önünde açıklanarak kişilere karşı güven temin edilmesi önerilmiştir.⁹³

Vergi toplanması ile ilgili olarak muhassıllıklara gönderilen emirlerin önemli bir kismada bakaya kalan vergiler ve muhassıllıkların hazırlamaları gereken gelir ve gider defterleri ile ilgilidir. Çünkü, öncelikli olarak hazinenin harcamalarının karşılanması için halktan ale'l hesap suretiyle toplanması istenen peşinatın dışında kalan oran, sayım işlemlerinin uzaması hasat mevsiminin geçmesi nedeniyle pek çok bölgede toplanamamıştı. Bu durum karşısında muhassıllar ne kadar vergiyi dağıtmış iseler hemen hazineye gönderecek kalan miktarı ise bakaya olarak kaydedeceklerdi. Ancak 1841 yılı vergileri ile 1840 yılından kalan bakayaları birbirine karıştırmayacaklardı.

⁸⁹ BOA. İ.MM.9, KK.60/7, s. 38. Ancak bu kurala çok fazla uyulmamış, eskiden olduğu gibi 1/6, 1/7, 1/8 oranında aşar alınmasına devam edilmiştir. Bu konudaki şikayetler için bkz: BOA. KK. 60/7. s.51, Filibe aşar rüsumu için bkz. BOA. KK. 60/7. s.21-22, Emaneten idareden halkın memnun olmaması ve hazinenin umduğu gelirleri elde edememesi nedeniyle 1258(1842-1843) mali yılından sonra aşar gelirleri ikişer yılına maktuan ihale yöntemiyle toplanmaya başlanmıştır. Vefik, s. 241-264 ; Şener. s. 132.

⁹⁰ BOA. MAD. 9061.

⁹¹ Süleyman Sudi, Defter-i Muktesit, Dersaadet 1307, s.78-90.

⁹² BOA. KK 60/7 s. 50. 56.

⁹³ BOA. C. DH. 2196.

Ayrıca 1840 yılı gelir ve gider defterlerini ve pusulalarını bir an önce göndermeleri gerekmektedir. Bu pusulalarda aşar, zecriye gibi vergiler ile bakaya kalan oran ayrı ayrı gösterilecekti. Aynı zamanda da toplanan zahire miktarı, bölgelerinde zahirenin geçerli olduğu fiyat, nakliye ücreti ve kazanın iskeleye olan uzaklığı soru sormaya gerek kalmayacak şekilde açıkça yazılacaktı.⁹⁴ Ancak hazinenin ihtiyacı olan akçenin büyük bir kısmı zamanında tahsil edilip gönderilemediğinden devlet 1841 yılında öncelikli olarak 1840 yılından kalan bakayaların toplanmasını istemiştir.

Muhassıların gelir gider defterlerini ayrı ayrı düzenlemeleri ve meclis denetiminden sonra maliye hazinesine göndermeleri muhassıllık muhasebelerinin incelenmesi ve tahmini bütçenin oluşturulması açısından gereklidir.⁹⁵ Ancak bu defterler arasında zamanında gönderilmeyen ya da uyarıları dikkate alınmadan hazırlananlar olmuştur.⁹⁶ Fakat bu defterlerin hazırlanması ve zamanında gönderilmesi önemliydi. Çünkü bu defterler tevzi edilecek miktarın saptanması ve taşradaki işlemlerin merkezden denetimi açısından önemliydi. Nitekim muhassılların gönderdikleri bu defterler Maliye hazinesinde incelendikten sonra Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp, padişahın iradesiyle onaylanıyordu ve daha sonra her muhassıllığa emirler gönderilerek dağıtılacak vergi tutarı bildiriliyordu.⁹⁷ Muhassıllık defterleri denilen bu defterlerin Anadolu ve Rumeli Varidat muhasebelerinde de kayıtları tutuluyordu. Köy ve mahallenin vergilerinden zaman zaman yapılan zam veya indirimlerde bu defterlere işleniyordu.⁹⁸ Fakat muhassıllar, mal ve nüfus sayım yazım işlemlerini bitirmeden indirim yapmamaları konusunda sık sık uyarılıyorlardı.

⁹⁴ BOA. KK. 60/7, s. 43, 64, 66,68, 81.

⁹⁵ BOA. C.ML. 10341; Ancak,Tanzimat dönemi Maliye Nazırı Safveti Paşa'nın Mustafa Nuri Paşa'ya iletliğine göre; "emanet usulü ile yönetilmiş olan yılların kârının ve zararının ne olduğunu bilmek şöyle dursun, kaç kuruş gelir geldiğini ortaya çıkarmak için bütün gücü ile çalışılmış iken çıkarılamamıştır" Bkz; Mustafa Nuri Paşa,Netayic'ül- Vukuat,(yay.haz.)Neşet Çağatay, C.IV.A,nkara1980, s.289.

⁹⁶ Hüdavendiğâr'a bağlı İnegöl kazasının 1840 Temmuz ve1841 yılının Ocak aylarını kapsayan "masarif defteri" ilam-ı şer' ile İstanbul'a gönderildiği halde Bursa muhassılı Kani Bey diğer defterlerinde hazırlandığını incelendikten sonra gönderileceğini bildirmiştir. Bkz, BOA.KK, 60/ 7, s. 31; Hazırlanan defterlerin bir an önce gönderilmesi için sürekli muhassıllara emirler verilmiştir. Bkz. BOA.KK 60/ 7, s. 32. 37.

⁹⁷ BOA. KK. 5886, S. 4-72; BOA. İ . MV, 136 ; 1840 yılında tevzi edilecek toplam tutarın tespitinde kaldırılan örfi vergilerin toplamı esas alınmış. Ancak eski örfi vergilere bağlı çeşitli adlarla alınan tahsil masrafları çıkarıldığından mükelleflerin vergi yükü hafiflemişti.bkz.Vefik, s, 59.

⁹⁸ Sudi, s. 80.; Şener, s. 98.

2.2. Nüfus ve Mülk Yazımı

Yeni vergi düzeninde mükelleflerin ödeme gücünü esas alınmıştı. Bunun için ise ; tüm halkın emlak arazi, hayvan varlığı ve ticaretle uğraşıyorsa gelirinin tespiti gerekliydi. 24 Ocak 1840 tarihli talimatnameye göre de, bu iş muhassılların asli görevlerindendi. Bu iş için merkezden yanlarında götürdükleri katiplerden yararlanacakları gibi ihtiyaç duyarlarsa bölgeden de personel istihdamı yapabileceklerdi. Nitekim, muhassıllar tahsilat işiyle uğraştıklarından sayım işleminin başında bulunmaları çok zordu. Bu nedenle kazaların her birine memleketin ileri gelenlerinden birisi meclis tarafından bu işle görevlendirilmesi ve yanlarına da birer katip verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu personelin seçiminde dikkatli olunacak bağımsız hareket etmelerine izin verilmeyecekti. Başı boş ve kurallara aykırı hareket edenler olursa ceza kanunnamesine göre yargılanacaklardı.⁹⁹ Nitekim muhassıllıkların “masraf defterleri” incelendiğinde çok sayıda tahrir ve sayım memurunun istihdam edildiğini görüyoruz¹⁰⁰ Bu durum bölgede yeni iş imkanı yaratmış olsa da muhassıllık masraflarının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle muhassıllar merkez tarafından katip istihdamı konusunda sürekli uyarılmışlardır.¹⁰¹

Tahrir işlemine ise, köylerden başlanacaktı ve istisnasız olarak herkesin isim ve unvanı, ne kadar emlak, arazi ve hayvanının bulunduğu, tüccar ve esnafın bir yılda tahminen ne miktarda kazancı olduğu araştırılarak yazılacaktı. Tahrir işleminde esas olanda hızlı hareket etmekte. Çünkü herkesin “temettüsü” bilinip ona göre vergi dağıtımı yapılacaktı. Ancak yanlış ve noksan yazım yapılmamasına dikkat edilecekti. Bazı kimselerin mal varlıklarına göre gelirlerinin veya gelirlerine göre mal varlıklarının fazla veya az olması mümkün olacağından, dış görünüşe aldirmeden ve kişiler birbirine davacı tutularak sayım ve yazım tamamlanacaktı. Bunun yanında esas olan arazi yazımı olduğundan insanların evlerinde kullandıkları bakır vb. eşyalar, babalarından kalan oturdukları evler yazılmıyacaktı¹⁰².

⁹⁹ BOA. KK, 60/7. s. 40.

¹⁰⁰ Örneğin Burdur Muhassıllığın da emlak ve nüfus sayımı için Mayıs-Şubat aylarında istihdam edilen katiplere 6050 kuruş taşırde istihdam edilen memurlara 18448 kuruş ödeme yapılmıştır. Bkz; BOA. MAD.10555, s. 291.

¹⁰¹ KK,60/7.

¹⁰² BOA. KK. 60/7, 37.40.

Muhassıllarında fırsat buldukça nezaret edecekleri sayım ve yazım işlemleri tamamlanınca her köyün defteri meclise sunulacaktı.¹⁰³

2.3 Tımar ve Mukataat ile İlgili Yaptıkları İşler

1831 tarihinde II. Mahmut tımarları kaldırarak, onları merkezi hazine içine dahil edip iltizamla idare etmeye başlamıştı. Ancak Tanzimat'ın ilanı ve Mart 1840 tarihinden itibaren de iltizamın feshi, emanet sistemine geçişle birlikte tımar ve mukaataatın muhassıllar tarafından yönetilmesi kabul edilmişti. Bu konuda yayınlanan iradeye göre ise; “muhassıllık icra olunan kazalarda eshab-ı uhdelinde olan tımarat ve mukaataatdan hazine-i şahane ve kapı kethüdası defterlerinde kayıtlı olan bedelatı sabıkası ve hariç ez defter bulunanların hasılatı vakası ita olunmakta olduğu misüllü dahil-i defter olan iltizamattan bazılarının mukayyit olan bedelatından başka mukaddema müteahhidi bulunan sarrafat taraflarından verilen vaka olan istidaya mebni tedkikat ve tahkikat lazime icra olunacak..” şeklindeydi¹⁰⁴ Fakat muhassıllara verilen emirlerin kayıtlı olduğu, Kamil Kepeci tasnifindeki talimat defterin de en çok yer verilen konulardan birisini tımar ve mukataat oluşturmuştur. Nitekim, 23-31 Temmuz 1839, 6 Nisan 1840, 12 Mayıs 1840, 16 Ekim 1840, 22 Ekim 1840 tarihlerinde muhassıllarla sürekli yazışmalar yapılmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, verilen emirlerin yanlış anlaşılması ve uygulanmasıdır. Özellikle tüm tımarların mutasarrıfları tarafından taşir olunacak şeklinde anlaşılması bunda etkili olmuştur.¹⁰⁵ Halbuki Ocak 1840 tarihli talimata göre; muhassıllar öncelikle ellerinde tımar olanları

¹⁰³ Muhasılların hazırladıkları bu defterler başbakanlık arşivinde mevcuttur ancak eksiktir. Bu sayım ve yazım işleminin devamı 1261/1845 tarihli temettü vergisinden sonra tamamlanmıştır ve defterler “Emlak Arazi Hayvanat ve Temettüat defterleri” adıyla yayınlanmıştır. Bkz;Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul.2000.

¹⁰⁴ BOA. C. ML.11241; BOA. İ.DH.1404; Ancak, 15 Za 1255/ 20 Ocak 1840 tarihinde ilan olunan BOA. C. ML 9673 numaralı belgeye göre, malikanelerin feshi ve idarelerinin maktuan muhassıllara verilmesi daha önceden kabul olunduğunu göstermektedir.

¹⁰⁵ BOA.KK. 60/ 7, s. 39 ; Arapça bir sözcük olan “ taşir” onda bir almak demektir ve Tanzimat'tan sonra aşarın “tarh ve tahsili” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Vefik, s. 274; Sudi, s. 90; İster iltizam ister emaneten idare olsun taşir kuralları değişmezdi. Mükellefin görev ve sorumlulukları belirliydi. Muhassıl ya da iltizamda olduğu gibi mültezim taşir tarh ve tahsil için üretim birimine yani köye gitmek zorundaydı. Hangi üründen bedelen hangi üründen aynen öşür alınacağı, demet dane ve numune usullerinden hangisinin hangi ürün için geçerli olduğu zaman zaman farklılık göstermiştir.Örneğin aşar aynen, üzüm ve incir öşürü satılmak için getirildiği şehirde, palamut, fındık iskelede, tütünden gümrüklerde, ipekten mizan mahallerinde öşür almırdı.bkz. Şener, s. 128.

ve bunların ellerinde beratları olup olmadığını araştırıcaklardı. Aynı zamanda tımar sahibi mahallinde oturmuyor ve aynı sene içinde hasılat tımarını talep etmiyor ise bunların tımarları korunacaktı. Tımar sahibinin ya da “hüccet” verdiği vekilinin gelmesi durumunda gelir ona ödenecekti ve eğer tımar boş ise o yılın geliri hazineye devir olacaktı. Beratta yazılı olan gelir miktarının bir miktar fazla olması durumunda ise, kayıtlar gelire göre tutulacak ve merkeze bildirilecekti. Ancak gelir miktarı beratta yazılı olanın birkaç katı olur ise, fazla olan miktar merkeze gönderilecekti.¹⁰⁶

Bu ilk düzenlemeye karşın tımar ve mukaata taşirlerinde farklı uygulamaların olması ve daha önce tımarlarını kendileri taşir eden “zabitan ve neferata” haksızlık yapılmaması ve dedikoduları önlemek amacıyla Serasker paşanın tezkeresi doğrultusunda yeni düzenlemeler yapılmış ve tüm muhassıllara bildirilmiştir. Buna göre; özellikle 1840 yılı için, eskiden beri maliye hazinesine kayıtlı olan ve irade ile tek elden sahiplerine verilmiş bulunan tımarların listesi muhassılların ellerine verilen suret defterlerinde de kayıtlıdır. Muhassıllar ve meclis bu tımarları tedkik edecek bedelleri de hazineden ödenecekti. Yine bedelleri mahallinde “yed-i vahit usulüne” bağlı olarak vali, voyvada, mutassarrıflar ve mütesellimler tarafından verilmiş olan tımarlar bu taraftan verilmek üzere ismi, hasılat miktarı yazılarak hazırlanan defter merkeze gönderilecekti.¹⁰⁷ Ancak muhassılların ellerine verilen suret defterleri dışında tımarlar varsa (hariç ez defter) bu tür tımarlar kaydedilecek ve eskiden olduğu gibi bizzat sahibi tarafından taşir ediliyorsa 1840 yılına özgü olmak üzere bedelati hazineden verilen tımarlarda olduğu gibi taşiri muhassıl yapacak fakat tımar sahibi veya vekili taşirde hazır bulunacaktı. Hasılattan taşir masrafları düşüldükten sonra bedelen ya da isteyenlere bu seneye has olmak üzere aynen olarak ödenecekti.¹⁰⁸ Ayrıca, ellerine senet verilmesi gerekiyordu. Fakat taşir zamanında köylere gelen tımar sahiplerine yem ve yiyecek ödenmeyecekti.

¹⁰⁶ BOA. KK. 60/ 7, s. 7-10.

¹⁰⁷ BOA. KK. 60/7, s. 23-24.

¹⁰⁹ BOA. KK.60/7, s.47-48; Taşir masraflı bir olaydı.Ulaşım imkanlarının kısıtlı olduğu tarım alanlarında devlet görevlilerinin istihdam ettikleri elemanlarla birlikte hasat zamanında işe başlamaları tarh ve tahsil işlemlerini bitirmeleri gerekiyordu .Çünkü ürünlerin harmandan kaldırılması durumunda aşar toplamak mümkün olmazdı. Köylüler de aşar toplayacak kişi gelmeden ürünlerini harmandan kaldıramazdı. Ürünlerin uzun süre bekletilmesi ise yağmur, dolu gibi nedenlerle hasara yol açabiliyordu. Ayrıca da ürünlerin nakli ya da korunması için depoların yapılması harcamaları daha da artırmaktaydı. Nitekim muhassıllık harcamaları içinde taşir masrafları önemli bir paya sahiptir. BOA. C. ML. 11510 ; Şener, s. 130.

2.4. Evkafa ait Çiftlik ve Tarlalar

Muhassıllara verilen 15 Safer 1256 / 18 Nisan 1840 tarihli ilmühabere göre; Mevlana, Zeynelabidin ve Hacı Bayram gibi kişilerle tekke ve zaviyelere tahsis edilmiş olan ve Defter-i Hakanide kayıtlı bulunan köy ve tarladan ancemaatin vergi ve aşar alınmayacak idi.¹⁰⁹ Ancak muafiyet bu tekke ve zaviyede bulunan şeyhler, zaviyedarlar ve mütevelliler için geçerliydi. Bununla beraber bu kişilerin tekke ve zaviyeler dışında, kendilerine ait bina ve arazileri bulunursa muafiyetten yararlanamayacaklardı.¹¹⁰

Aynı zamanda da muhassıllar Evkaf-ı Hümayuna ait bulunan çiftlik ve tarlalarda yetiştirilen tüm ürünlerden 1/ 10 oranında aynen aşar tahsil edeceklerdi. Fakat 1840 yılına özgü olmak üzere, muhassıllar geçen üç senelik hasılat miktarını inceleyecek ve bu şekilde bir yıllık aşar miktarını tespit edeceklerdi ve saptanan bu miktar maliye hazinesinden vakıf mutasarrıflarına ödenecekti. Yine vakfa ait arazileri eskiden beri kesilmiş olan öşür bedeli ile işletenlerin bedelleri muhassıllar tarafından toplanarak vakıf mutasarrıflarına ödeyeceklerdi. Ancak vakfa sonradan eklenen arazilerin öşür bedelleri muhassıllar tarafından toplanacak fakat mutasarrıflara ödenmeyecekti.¹¹¹

Ayrıca, 17 C 1256/ 15 Ağustos 1840 tarihinde muhassılların miri araziyi de satmamaları için uyarıda bulunulmuştur.¹¹²

Verilen emirleri incelediğimizde ise köylüler açısından bir fark yoktu. Çünkü gerek miri arazi gerekse miri arazi iken vakıf arazisine dönüşen topraklarda ekim yapmış olsun her ikisinde de vergisini ödemek zorundaydı. Ancak toplanan bu tahsilat miri araziden ise doğrudan hazineye giderken vakıf arazisinden toplanan tahsilat dolaylı yollardan vakfa gidiyordu. Bir başka deyişle vakıf arazileri tahsilatlarını devlet aracılığıyla yani muhassıllar kanalıyla yapıyordu.

¹⁰⁹ Ancemaatin vergi, ödeme gücü dikkate alınarak tüm örfi vergilerin yerine getirilen tek bir vergidir. Komşuca alınan vergi olarak ta bilinir.Örfi vergilerden en büyük farkı ise, örfi vergilerde toplam tutar erkek nüfusa veya haneye eşit olarak paylaşılırken ancemaatin vergide mükelleflerin vergi boçları birbirinden farklı idi. Bir mükellefin ödeyeceği vergi miktarı diğerinin 50 hatta daha fazlasına ulaşabilmekteydi.bkz. Şener, s. 94-96.

¹¹⁰ BOA. KK.60/7, s. 7-10.

¹¹¹ BOA. KK.60/7.s. 48.

¹¹² BOA. C. DH. 1514; BOA.Ayniyat 67, s.111.

2.5. Esham

Pay, hisse anlamına gelen “sehm” sözcüğünün çoğulu olan esham sistemi; mukataa adıyla bilinen vergi kalemlerinden bazılarına ait yıllık nakdi gelirlerinin, faiz denilen belirli bölümlerinin sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara “muaccele” adı verilen bir peşin meblağ karşılığında kayd-ı hayat şartı ile satılmasıydı.¹¹³

Muhassıllara ve meclislere eshamla ilgili olarak verilen en önemli görev ise, kimlerin elinde sehimlerin bulunduğu tespit edilerek kaydının tutulması idi. Çünkü hazinenin sehim ödemeleriyle zarara uğratılmasının önüne geçilmek isteniyordu. Bunun için muhassıllar öncelikle ellerinde mukaata ve sehim beratları olanların iddialarını araştırıcaklardı. Gerekirse mahallerinde ki “erbab-ı vukufdan” yardım isteyeceklerdi. Sehim sahipleride aza-i meclis, müftü, naib huzurunda kanıtlarını göstereceklerdi. Ancak bu şekilde doğruluğu kanıtlanan beratlar meclis mührüyle mühürlenecekti. Daha önce berat sahibi olup vefat edenler var ise bunlarında isim, şöhret mukata ve sehimleri ayrıntılı bir şekilde defterlere kaydedilip merkeze göndereceklerdi.¹¹⁴

2.6. Sosyal Alanlarla İlgili Görevleri: Köprü, Derbent Tamiri, Konak, Tahafuzhaneler, Misafirhaneler ve Postalar

Tanzimat öncesinde köprü ve derbentlerin tamiri vergi muafiyeti karşılığında bazı köy ve kazaların ahalisine verilmişti. Ancak Tanzimat’la birlikte herkesin hal ve tehamülüne göre vergi ödeme ilkesi doğrultusunda bu tür muafiyetlerde kaldırılmıştı. Üstelik muhassıllara verilen emre göre, halktan bu tür harcamalar için gereksiz yere akçe tahsili de yasaklanmıştı. Tüm harcamalar muhassıllık malından karşılanacaktı. Yalnız tamirat masraflarının 1500-2000 kuruştan fazlaya mal olmamasına dikkat edilecekti.¹¹⁵

Muhassıllar için meclis binasının ve zabitan konağının neresi yapılacağı konusunda bir sorun oluşturmuştu. Nitekim, Rusçuk Meclisi’nden merkeze

¹¹³ Genç, “Esham” s.186.

¹¹⁴ BOA. KK. 60/7. s. 40-41.

¹¹⁵ BOA. KK. 60/7. s.28.

bildirildiğine göre Rusçuk'ta muhassıl ve meclis üyelerinin ikameti için uygun bir yer yoktu. Bu nedenle harap bir konağın meclis binası olarak kullanıldığı belirtiliyordu.¹¹⁶

Rusçuk örneği gösterdiği gibi muhassıllık merkezlerinde hem ikamet hem daire olarak kullanılacak binaların belirlenmesi güçlük yaratıyordu. Bu konuda muhassıllara iletilen emre göre ise, muhassıllık merkezlerinde eskiden paşa kapısı veya ayan voyvoda konağı olarak kullanılan mekanların muhassıl dairesine, meclis binasına ya da zaptiye konağına tahsis edilmesiydi. Aksi takdirde 50-60 bin kuruş harcayarak muhassıllık malından harcama yapılması doğru değildi. Aynı zamanda muhassıllar sayım ve yazımı yaparken emlak ve arazileri hangi muhassıllık dahilinde ise, senelik hissesine düşün vergiyi ilgili muhassıllığa ödeyecekti ve muhassıllık merkezindeki ama halktan birisinin mutasarrıfında olan konak muhassıllık ikametine tahsis edilmiş ise, tamirâtı sahibi tarafından yapılacaktı. Muhassıl ya da diğer ikamet edenler ise maaş aldıklarından kiralarını ödeyeceklerdi.¹¹⁷ Yine, muhassılların konak yaptırması ile ilgili ilginç bir olayda Muğla Muhassıllığı'nda yaşanmıştır. Şöyle ki, "bidayet-i Tanzimat'ta Muğla'da muhassıl konağı ittihaz olunacak münasip bir mahal bulunmadığından" Abdülfettah adlı kişinin sahip olduğu kirahanesine ilave olarak üç oda inşa edilerek muhassıllık malından 10000 kuruş harcama yapılması ve durumun Maliye Nazırı tarafından Meclis-i Umumi'de gündeme getirilmesi üzerine, Muğla Muhassıllığı'na gönderilen yazıda; şimdiye kadar konak için ödenmesi gereken kira ücretinin 9000 kuruş olması gerektiği ve inşa masrafı olarak ise, sadece 2000-3000 kuruşa ruhsat verildiği hatta bununda bir kerede yapılacak masraf olmadığı hatırlatılarak Muğla Muhassıllığında o zaman kim muhassıl ve meclis üyesi ise onlardan bu paranın alınarak muhassıllık mal sandığına konulması istenmiştir.¹¹⁸

Muhassıllık merkezlerinde kurulacak tahafuzhaneler ile tüccarların mal ve eşyasının korunması amacıyla yapılacak olan kargir mağazaların yapım giderlerinin ise, sadece kuruldukları mevkideki kazalardan toplanması doğru bulunmaz. Bunun yerine Maliye hazinesine gelir olarak kayıt edilen 5 bin kese akçenin kullanılması kabul olunur. Fakat tahafuzhanelerin inşasına ihtiyaç duyulan yerler Karantina Nezareti'nin onayı ve padişahın iradesinden sonra yapılabilir.¹¹⁹

¹¹⁶ BOA. KK. 60/7.

¹¹⁷ BOA. KK. 60/7 .s. 28.

¹¹⁸ BOA. İ.MV. 529.

¹¹⁹ BOA. KK.60/7. s. 35.

Tanzimat öncesinin geri hizmet kurumlarından olan menzilhaneler de bakım onarım ve işletmesi muhassıllara verilmiştir. Muhassıllar ise buraları uygun kişilere kiraya verebileceklerdi. Muhassıllara verilen talimatnameye göre ise; menzilhaneler de konaklayan her yolcudan 2 kuruş ücret alınması ve ikamet eden yolculara eskiden olduğu gibi sadece pilav, çorba, tahin değil rayiç fiyat üzerinden her türlü yemek pişirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanında yemek fiyatları yolcuların görebileceği şekilde asılacaktır. Derviş ve fakir kişilerin misafirhanelerden yararlanması konusu ise meclis de belirlenecektir. Aynı zamanda da bölgede yetiştirilen pirinç üzüm, vb. ürün fiyatlarının da zaman zaman meclis tarafından tespitinin yapılması istenir.¹²⁰

Anadolu ve Rumeli’de ki muhassıllarla 15 Ca 1256/ 15 Temmuz 1840 tarihinde yapılan yazışmaya göre de; eskiden her on beş günde bir çıkarılan “gayr-i muntazam ve umum” postaların bundan böyle her hafta “ihraç” olunacağı bildirilerek yollar üzerinde bulunan postahanelere gönderilecek mektup ve eşyanın çıkarılması istenmiştir. Muhassıllara bildirilen günler ise, şöyleydi; Anadolu tarafından her hafta pazartesi günü Bursa, Sivas, Sorgun, Kayseri, Alanya’dan İstanbul’a , Rumeli güzergahında ise, Her hafta pazartesi Edirne’den, Perşembe günü Manastır’a, Pazar günü Filibe’ye Çarşamba günü ise, Selanik’ e doğru gönderilen postalar, her pazartesi gününde, Selanik, Rusçuk ve Şumnu’dan İstanbul’a gönderilecekti. Ayrıca belirlenen günleri hesap ederek o günlerde postalara “tahriratlarını irsal ve teslim edecek kaffe-i muhassılın ve meclisler iş bu postaların mukaddema beyan olunan layihaları üzere avdeti ve tehir olunmamak ve eshab-ı mektubun emniyeti ve mahallerine bilairsal vakt-i zamanyıla bilatehir eshabına teslim olunmasına kemal-i emniyet ile adi mektupların verilip alınmasına kemal-i dikkati lazimededen” olduğu hatırlatılmıştır.¹²¹

Kuşkusuz, devletin posta teslimatlarını bu kadar dikkatle ve titizlikle takibinde muhassıllara yetki ve sorumluluk verilmesinin nedeni; postahanelerin, muhassıllık merkezleri ile İstanbul arasındaki en önemli iletişim kanallarından birisi olmasıdır. Nitekim, bölge postahanelerinin gelirleri de yine muhassıllık gelirleri arasına dahil edilmiştir. Ayrıca devlet yazışmaların düzenini sağlamak için 1840 yılında “rumi takvime” geçişle birlikte muhassıllık merkezlerine takvim nüshaları da göndermiştir.

¹²⁰ BOA. KK. 60/7. s. 30.

¹²¹ BOA. Ayniyat 74, s.44-45.

Örneğin 1256 Muharrem sonundan Zilhicce sonuna / Mart 1840- Şubat 1841 tarihine kadar dağıtılmak üzere Rumeli’de ki tüm muhassıllara, meclis üyelerine ve muhassıl vekillerine verilmek üzere Takvimhane Nezareti tarafından hazırlanan 685 adet takvim gönderilmiştir.¹²² Yine, önceleri “müstakil” muhassıllık iken daha sonra “mülhak kaza” durumuna getirilen kazalar meclis üyelerine ve muhassıl vekillerine yeni mühürler gönderilmiştir. Örneğin 9 Ca 1257/ 29 Haziran 1841 tarihinde hem Anadolu hem de Rumeli’de ki kazalara 27 adet mühür gönderilmiş onar kuruştan 270 kuruş harcama yapılmıştır.¹²³ Devletin merkez ile taşra arasında eşya nakli konusunda muhassıllara verdiği diğer bir yükümlülükte, “asakir-i muntazamma alayları için darsaadetten irsal olunacak olunan elbise ve esliha ve mühimmat ve eşya-ı saire” konusuydu ki, “artık cebren ahaliye nakl ettirilmemek lazım geleceğinden bu hususun mahallerindeki meclisler tarafından kiracılar marifetiyle yeniden hüsn-ü tesviyeye” konulması istenmiştir.¹²⁴

Hiç kuşkusuz, yukarıdaki emir ve yetkileri dikkate aldığımızda Devletin taşrada, sosyal ve ekonomik konularda en önemle “icra gücü” olarak Muhassıllık teşkilatını gördüğünü ve kullandığını söyleyebiliriz.

3. MUHASSIL-I EMVAL’ İN MAİYETİNDEKİ MEMURLAR

Muhassıl-ı Emvallerin görev ve yetkilerini belirleyen talimatnamenin ikinci maddesine göre: Muhassılların biri mal ve diğeri emlak ve nüfus katibi olmak üzere iki yardımcısı olacaktı.¹²⁵

Esas itibarıyla görev yerlerinde nüfus ve mal sayımında yardımcı olacak bu memurlar aynı zamanda meclislerinde doğal üyeleri idi ve tıpkı muhassıllar gibi merkezden seçilip atanmışlardı. Özellikle, Maliye muhasebesinden, Esham muhasebesinden, Mektub-i odasından, Mukataat muhasebesinden, Maliye kaleminden,

¹²² BOA. KK.60/7.s.29.

¹²³ BOA. C.ML.31822.

¹²⁴ BOA. Ayniyat 65, s.35.

¹²⁵ Talimatname için bkz: BOA. KK . 60 / 7, s.3-7 ; Talimatnamenin latince çevirisi için bkz: A. Vefik Sayan , *Tekalif kavaidi*, Ankara, Maliye Bakanlığı yay.1999. s. 315-351.

Mevkufat kaleminden gibi devletin gelir ve giderini hesaplayan, kayıtlara geçiren kısacası maliye bilgisine sahip kişiler arasından atama yapılmıştır.¹²⁶

Neden bu kalemlerden atama yapıldığı veya niçin muhassılın yanına iki yardımcının merkezden atanma gereğini incelediğimizde ise, hiç kuşkusuz bu memurların teşkilat bünyesindeki rollerini de anlamamız mümkün olacaktır. Nitekim bu atama ile Tanzimat öncesinde taşrada görev yapan mütesellim, voyvada gibi yöneticilerin merkezle olan yazışmalarını yürüten kendi personellerinin de görevlerine son verilmesi ile oluşan idari boşluk ortadan kaldırılmak istenmişti. Üstelik çok geniş yetkilerle donatılan ve sorumluluk verilen muhassılların böyle yardımcılara ihtiyacı vardı. Böylece hem yazım, sayım işleri yürütülmüş hem de “belki de daha önemli olan” meclislerde seçilmiş ile atanmış arasındaki denge kurulmuş olacaktı. Ayrıca her muhassıllık bölgesinde Tanzimat-ı Hayriye’yi halka anlatacak kişilere ihtiyaç vardı. Çünkü muhassıllar görev yerlerine ulaştıklarında öncelikli olarak yeni düzenlemeleri halka anlatmak zorundaydılar. Bunun için beldelerin naib ve söz anlar ileri gelenleri, muhtarları toplanıp ellerindeki talimatı bent bent okuyup, anlaşılıncaya kadar açıklayacaklardı. Hiç kuşkusuz, bu şekilde Tanzimat’la yeni bir dönemin başladığını en küçük birime kadar duyurmak ve yeni reformları halka benimsetmek amaçlanmıştı.¹²⁷ Nitekim Silivri’den Edirne’ye kadar yerlerdeki meclis memurları ve üyeleri Tanzimat’ın sağlayacağı faydalar hakkında halka bilgi vermişlerdir.¹²⁸

Ancak, hem katiplerin kimliklerini ve deneyimlerini, hem de muhassıllara gönderilen emirleri dikkate aldığımızda yeni mali yapıda muhassıl–katip ilişkisinin muhassılın statüsünün belirlenmesindeki çok önemli fonksiyonu olduğunu anlayabiliriz. Şöyle ki, talimatname uyarınca muhassıllar görev yerlerinde her türlü vergi kaynağını saptayıp bunların kaydını tutacaklardı. Ayrıca maaşları muhassıllık malından ödenmesi planlanan katipler, muhassıllık malından yapılan her türlü harcamayı ve gelir-gider hesaplarını ayrı ayrı defterlere kayd edip periyodik olarak merkeze göndereceklerdi.¹²⁹ Üstelik, herhangi bir usulsüzlük olduğunda bu memurların da görüşü alınacaktı. Bu nedenle çok geniş yetkilerle donatılan muhassılların yaptıkları her işte meclisin

¹²⁶ Maliye kalemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Akyıldız, s. 97-105.

¹²⁷ Şener, s. 40.

¹²⁸ BOA. AMKT. 1/19.

¹²⁹ Maliye Nazırı tüm muhassıllıklara gönderdiği yazıda, muhassıllık maiyetindeki tüm katiplerin, askerlerin, meclis üyelerinin maaşları her ay defterlere kayıt olunup meclis ve muhassıl tarafından

mührünün aranması ve yapılan tüm işlemlerin kaydının tutulup merkeze bildirilmesi ile bir anlamda sıkı kontrol altında tutulmak istendiğini gösteriyor. Öyle ki bu konuda muhassıllık merkezleri ile o kadar çok yazışma yapılmış ki, bu örgütlenme ile “bürokrasi” kavramı hem kırtasiye işlemleri, hem de görev yapan elemanlar anlamında merkezden taşraya taşınmıştır diyebiliriz.¹³⁰ Üstelik, merkezde mali yapı konusunda en ince ayrıntılarıyla eğitilen bu memurların varlığı memur-amir arasındaki ilişkinin niteliğini şahıslara bağlılıktan kurallara bağlılığa dönüştürmüştür.

Nitekim, muhassıllık maiyetinde görevlendirilen bu katiplerin isimleri ve maaşları Tablo 3 göre şöyledir:

Tablo 3: Muhassılların maiyetinde görevlendirilen Katipler

Bağlı bulunduğu Daire	Katibin Adı	Maaşı
Maliye Muhasebesi	Emin Efendi	350
	Osman Efendi	200
	Tevfik Efendi	80
	Muhiddin Efendi	800
	Ethem Efendi	450
	Nesim Efendi	350
	Tevki Efendi	60
	Rıfat Efendi	300
	Ali Rıza Efendi	250
	Mehmet Efendi	80
	Reşit Efendi	500
	Halil Efendi	500
	Sazu Efendi	500
	Hafız Efendi	300
	Hakkı Efendi	200
	Osman Efendi	500
	Mehmet Efendi	100
	Arif Efendi	450
	Ratf Efendi	100
	Arif Efendi	350
Akif Efendi	200	
Seyit Efendi	120	
İsmail Efendi	100	

mühürlenerek saklanması ve her sene sonunda muhasebeleri görülmek üzere merkeze gönderilmesi istenmiştir. BOA. İ. DH. 467; BOA.Ayniyat 64,s. 80.

¹³⁰ Devlet idaresinde bürokrasi genel anlamda devlet teşkilatı, memurlar topluluğu ve yazışmalar olarak tanımlanmaktadır.Genel olarak bürokrasiden anlaşılan ise, idari hiyerarşiye mensup memurların bütünü ile memurların hakimiyetini ifade eder. Bkz. Hüseyin Özdemir Osmanlı Devletinde Bürokrasi,İstanbul, 2001, s.15.

Mektub-i Odası	Ahmet Muhtar	700
	Yusuf Efendi	300
	Hacı Efendi	300
	Hacı Bekir	250
	Murat Efendi	250
	Ahmet Şakir	300
	Şahin Efendi	200
	Sait Efendi	250
	Asım Efendi	350
	Selim Efendi	300
	Mehmet Şakir	2000
	Muri Efendi	1000
	Atıf Efendi	600
	Nafiz Efendi	350
Esham Muhasebesi	Mehmet Rasim	500
	İbrahim Efendi	125
	Ahmet Nuri Efendi	350
Ruznamçe Kalemi	Ahmet Hasip Efendi	250
	Tevfik Efendi	200
	Hafız Ali Efendi	150
	Mehmet Efendi	400
Mevkufat Kalemi	Esat Efendi	225
	Ve diğer Esat	225
	Bekir Efendi	250
	Ahmet Efendi	150
	Akif Efendi	150
	Emin Efendi	100
Mukataat Muhasebesi	İsmail Efendi	900
	Hafız Mehmet Efendi	200
	Arif Efendi	150
	Mehmet Efendi	1200
	Hüseyin Hasan	250
	Ahmet Necip	250
	Tophaneli Ali	100
	Küçük İbrahim	80
	Hafız Mehmet Emin	50
	Ahmet Necip	20
	Mustafa Efendi	600
	Saim Efendi	300
	Hacı Muhtar	180
	Halilzade Mehmet	150
	Şaban Efendi	100
	Haşim Efendi	100
	Seyit Halil Efendi	25
	Mustafa Efendi	400
	Mehmet Efendi	400

	Hacı Essam Efendi	500
	Nazif Efendi	400
Maliye Kalemi	Mehmet İzzettin	1300
	Mustafa Kamil	1100
	İsmail Efendi	800
	Süleyman Sadık	350
MansureZimmet odası	Eşref Efendi	600
Redif Zimmet	Raşit Efendi	412,5
	Mehmet Efendi	295,5
	Şakir Efendi	295,5
	Mahmut Efendi	295,5

Kaynak: BOA. MAD. 10551

Muhassıl-ı Emvaller' de olduğu gibi maiyetlerindeki bu memurlarda başarısızlık, yaşlılık ve görev yerlerinin hava ve suyuna uyum sağlayamamaları gibi nedenlerle görevlerinden ayrılışlardır. Örneğin Rodamir Muhassıllığı emlak katibi Mahmut Hamdi yaşlılığı nedeniyle görevini yapamadığı için yerine ehil birinin tayini, Rodamir Meclis'i tarafından istenmiş ve Şakir Efendi 1500 kuruş maaşla atanmıştır. Bu ücret eski katipin maaşından 250 kuruş indirim yapılarak verilmiştir. Siroz Muhassılı emval katibi Hüseyin Tahsin azl edilmiş ve yerine Mektubi odasından Neşet Bey 1500 kuruşla atanmıştır. Bozdoğan Muhassılı refaketinde 1500 kuruş maaşla emval katibi olan Emin Bey oranın su ve havasına uyum sağlayamamış ve istifa etmiş yerine varidat muhasebesi katiplerinden Mustafa Efendi atanmıştır. Ermenek Muhassıllı Sadık Bey'in refaketinde 2000 kuruş maaş ile emval katibi olan Sait Efendi görevini gereğince ile yapamadığından azl edilmiş ve yerine Ceride Muhasebesinden Mustafa Efendi, 2000 kuruş maaş çok olduğundan 1000 kuruş maaşla atanmıştır. İzmir Muhassılı refeketinde 2500 kuruş. maaşla emval katibi bulunan Abdülaziz Efendi ve 2000 kuruş maaşla emlak katibi İbrahim Efendi görevlerindeki başarısızlıkları nedeniyle azl edilip yerlerine " erbab-ı ehliyet ve liyakat' nedeniyle emval katipliğine Reşit, Emlak katipliğine Halil Efendiler getirilmiştir. Yine Sivas Muhassılı refaketinde emval katibi Esat Efendi oranın su ve havasına uyum sağlayamadığından istifa etmiş ve yerine İsmet Efendi atanmıştır. Kıbrıs Muhassıllığı Emval katibi Osman Nuri Efendi yine Kıbrıs'ın su ve havasına uyum sağlayamadığından hastalanmış ve İstanbul'a gelmiş ve yerine yine Kıbrıs'ın nüfus katibi Mehmet Efendi 40 gündür vekalet ettiği Osman Efendi' nin 2000 kuruş maaşının 1000 kuruşunun bağlanması kalan 1000 kuruşunda hazineye aktarılması koşuluyla Mehmet Efendi Kıbrıs Muhassıllığı emval katipliğine atanmıştır.

Yine, Serfice Muhassılı emval katibi Salim Efendi'nin azl edilerek yerine Divan-ı Hümayun katiplerinden Abdullah atanmıştır Seferihisar ve Günyüzü emlak katibi Hacı Efendi ise muhassılığın Göynük Muhassılığı ile birleştirilmesi sonucunda yeni Muhassıl Ethem Bey'in maiyetine 2500 kuruş maaş ile mal katibi olarak atanmıştır. Karamürsel Muhassılığı mal katibi Naşit Efendi ise, 2500 kuruş maaşla Koruyu Hümayun Muhassılığı mal katipliğine nakl olunmuştur. Açıkta kalan Koruyu Hümayun Muhassılığı mal katibinin ise, başka bir görevde istihdamı için İstanbul'a çağırılmıştır.¹³¹ Eskişehir Muhassılı maiyetinde mal katibi olan Hüseyin Refik Efendi ise, Eskişehir'in su ve havasına uyum sağlayamamış olması nedeniyle azl edilmiş ve yerine Osman Necati Efendi aynı maaş karşılığında atanmıştır. Yozgat Muhassılı İzzet Efendi'nin maiyetinde mal ve emlak katibi olan Abdülhamit ve Nuri Efendiler "adem-i liyakatsizlikleri" nedeniyle azl edilerek kitabetten Rüşü Efendi mal katipliğine Saffet Efendi emlak katipliğine atanmıştır. Bu konuda ki Maliye Nazırının takriri ve meclis mazbataları padişahın onayına sunulmuştur.¹³²

Muhassılların maiyetine mal ve emlak katipleri dışında, kazanın büyüklüğüne ve işlerin yoğunluğuna göre birer kişi de 'tahrirat' katibi atanması öngörülmüştü. Örneğin Tırnova Muhassılığı'nın diğer muhassıllara göre işlerinin fazlalığı nedeniyle bir tane tahrirat katibi atanmıştır. Ancak emlak ve mal katiplerinin maaşı 2000 kuruş iken tahrirat katibinin maaşı başlangıçta 1000 kuruş olmasına karar verilmiş sonra işlerin yoğunluğu gündeme getirilerek maaşı 1500 kuruşa çıkarılmıştır.¹³³

Tırnova örneğinde olduğu gibi muhassılların maiyetinde görevlendirilen memurların sayısı ve maaşlarının oranı sabit değildi. Muhassıllık merkezine, işlerin durumuna göre değişiyordu.

Muhassın maiyetinde görev ve yetki verilen bir başka kişide defter nazırı olmuştu. Çünkü, Defter Nazırları Tanzimat öncesinde bir eyaletin ya da sancağın en büyük nüfus memuru konumundaydı ve küçük yerleşim birimlerinde bunlara bağlı olarak çalışanlara da mukayyid veya jurnal memuru deniliyordu. Bunlar bölge ileri gelenleri ve kadı tarafından okur-yazar olanlar arasından seçiliyordu. Görevleri ise, birimlerindeki nüfus işlerine bakmak ve olup biteni belirli aralıklarla Defter Nazırına

¹³¹ Ayrıntılar için bkz. BOA. MAD 7928. s.7-15.

¹³² BOA. İ DH. 690.

¹³³ BOA. C. ML. 14702.

iletmekti.¹³⁴ Muhassıllık teşkilatı ile birlikte, muhassıllara verilen talimata göre ise, Anadolu ve Rumeli’de ki her kazaya “esnaf-ı vücuh’dan” seçilen birer defter nazırı atanması istenmişti. Defter nazırlarının da meclislerde bulunması sayımı yapılarak hazırlanan nüfus defterlerinin onların denetiminde olması kararlaştırılmıştı. Ayrıca muhassıllar gerektiğinde defter nazırlarını “ nüfusun ketm ve ahza olunup olunmadığı” konusunda sorgulayabileceklerdi. İlk aşamada da meclise seçilecek dört kişiden birisinin şimdilik defter nazırlığına getirilmesi uygun görülmüştü. Bunun dışında kazaların büyüklüğüne göre, bir ya da iki mukayyit görevlendirilecekti. Defter nazırı tarafından “istikamet-i tahkik olunarak tayin olunan” kaza mukayyitlerin hazırlayacakları iki adet yoklama defterinden aslını Recep ayından itibaren yılda iki kez merkeze göndereceklerdi.¹³⁵

Muhassıllık dahilinde istihdam edilen görevlilerden bir diğeri de jurnal katipleri idi. Bunlar merkezden atanma yerine karantina usulü dahilinde hizmet veren katiplerden ya da katip olmayan yerlerde de karantina müdürlerinin istihdamı şeklinde sağlanmıştı. Görevleri ise, “vuku bulacak” her türlü olayı bildirmektir. Başlangıçta her kazaya birer, ikişer jurnal memuru atanması kararlaştırılmıştı ve maaşları 100 kuruştan 500 kuruşa kadar olabilecekti. 1258/1842-1843 tarihinde istihdam edilen jurnal memurlarının isimleri görev yerleri ve maaşları Tablo 4 göre şöyledir;

Tablo 4: Muhassıllıklar dahilinde istihdam edilen Jurnal Memurları

Eyaleti	Muhassıllık Merkezi	Kazası	Adı	Maaşı
	Bolu		Katip	150
			Katip	500
	Kütahya	Kaza-i mezbur	Katip	400
		Kaza-i mezbur	Hasan	250
		Kula	Süleyman	150
		Karaağaç	Ali	100
	Eskişehir	Kaza-i mezbur	Seyit elhac emin	250
		Bozüyük	Esseyit Hüseyin	50
		Günyüzü	Katip	30
		Karacaşehir	İbrahim	50
		Seyitgazi	İsmail	80
		Bilecik	İbrahim	150
		Söğüt	İbrahim	9

¹³⁴ Defter Nazırlığı , Mukayyitlik ve Jurnal memurları hakkında bkz ; Çadırcı, **Kentler** s.45-49.

¹³⁵ **BOA. KK. 60/7.** s. 16. Defter nazırları ve Mukayyit hakkında bkz. **BOA. C. DH. 10943.**

		Göynük	Osman	60
	Karesi	Küre-i Edremit	Katip	250
		Balıkesir	Katip	400
		Kaza-i mebur	İbrahim	100
		Ayazment	Katip	60
			Mustafa	100
		Bergama	Elhac Ali	150
		Edremit	Katip	120
Konya	İç'il	Alanya	Selim	200
	Hamit	Isparta	Ömer	66,5
		Eğirdir	Hafız Abdulkadir	25
		Burdur	Ali	100
	Teke	Antalya	Mustafa	150
		Mengene	Katip	50
		Kamış	Katip	50
		Elmalı	Sayit Mustafa	80
Aydın	Güzelhisar-ı Aydın	Kaza-i mezkur	İbrahim Nuri	1000
			Veliyiddin	90
	Saruhan	Biga	Ali Sırrı	500
			Hafız Ali	80
			Halil	80
		Muğla	Esseyit Ömer	120
	Denizli	Tavas	Katip	70
		Kara abat	Elhac Osman	20
		Denizli	Yusuf	50
	Menteşe	Meleri	Hüseyin	80
		Deveye	Katip	50
		Tara*	Osman	25
		Bir*	İsmail	100
		Germe	Katip	35
		Gök	Abdulfettah	60
		Günabat	İsmail	50
			Ali	100
		Markesanlı	Seyit süleyman	80
		Milas	Katip	100
		Bodrum	Hacı Mehmet	50
			Hüseyin	40
	Muhassıllık	İzmir	Katip	500
		Karabudun	Hacı	120
		Urla	Hafız	220
		Seferihisar	Abdulhalim	40
		Çeşme	Mustafa	100
		Kuşadası	Hüseyin	100
Ankara	Keteferi	Kaza-i mezkur	Hafız	150
		Tosya	Hüseyin Ömer	100
		Çorum	Seyit Halil	120

	Ankara	Kaza-i mezbur	Sait	250
	Viranşehir	Kaza-i mezbur	Hüseyin	200
	Kastamonu	Kaza-i mezbur	Tayyar	400
		İnebolu	Katip	50
		Side	Katip	25
		Ziran	Osman	20
		Ğökçeğaç	Katip	15
		Akyürek	Katip	30
		Mezkure	Hüseyin	100
		Taşkiri	Hasan	45
		Araçay	Abdullah	30
		Burgaz	Tahir	15
		Ceren	Katip	40
		İmzalı	Katip	30
		*	Seyit Ali	50
	Sinop	Kaza-i mezkur	Mahmut	300
		Belalı	Katip	80
Siroz	Siroz	Kaza-i mezkur	Seyit izzettin	200
	Amasya	Kaza-i mezkur	İbrahim	180
			Katip	50
		Zile	Selim	175
	Bozok	Bozok	Bekir	500
			Ali	30
		Bozban	Osman	40
		Kesiriye	Salı	200
		Kaza-i mezbur	Katip	100
			Kamil	50
		Kara nasuhi	Hüseyin	200
			Katip	250
Rumeli	Rumeli	Manastır	Hafız Emrah	250
		Kaza-i mezkur	Hüseyin	150
		Kaza-i mezkur	Ömer	150
	Sofya	Kaza-i mezkur	Katip	100
Biga	Biga	Kaza-i mezkur	Hasan	60
		Sekar	İsmail	90
		Çankalesi	Ali	200
			Mustafa	30
		Dimetoka	Mustafa	100
		Ezine	Elhac	125
		Bayramıç	Katip	125
		Ayvacicık	İbrahim	100
Edirne	Edirne	Kaza-i mezkur	Ali	750
		Kaza-i mezkur	Essyit Ali	250
		Kaza-i mezkur	HafızAli	250
		Dimetoka	Arif	250
	Filiba	Kaza-i mezkur	Ali	750

		Kaza-i mezkur	Nuri	400
		Tatarpazarı	İsmail	300
		Kaza-i mezkur	Esseyit	100
	Tekfurdağı	Silivri	Abdurrahman	125
		Enbuz	Katip	175
		Kaza-i mezkur	Hacı Mustafa	130
	Gelibolu	Kaza-i mezkur	Rasim	300
	Vize	Bergos	Tahir	150
		Kırkkilise	Mustafa	100
		İsalı	Mustafa	150
Silistre	Ruscuk	Silistre	Osman	80
		Rusmaklı	Osman	400
		Mezkur	İbrahim	50
		Şumnu	Hafız rasim	300
		Mezkur	Katip	200
		Eski Cuma	Hafız	90
		Haçın	Süleyman	100
		Babai	Esseyit halil	50
	Varna	Yeni Pazar	İbrahim	100
			Mustafa	125
		Vidin	Ömer	50
		Karinabad	İbrahim	200
		Varna	Katip	200
		Yenice	Katip	100
			Katip	100
		Lozka	Katip	150
		Hacıoğlu pazarı	Katip	200
			Katip	150
Vidin	Vidin	Kaza-i mezkur	Hafız Süleyman	50
		Kaza-i mezkur	Şakir	50
		Niğbolu	Şakir	120
	Tırnova	İslimiye	Ali	150
		Osman pazarı	Katip katip	70
		Sar*	Kati	100
		Yabanlı	Hafız	90
		Tırnova	Katip	250
Selanik	Selanik	Kaza-i mezkur	Hafız Selim	500
		Kaza-i mezkur	Katip	350
	Tırhala	Kaza-i mezkur	Katip	400
		Kaza-i mezkur	Hüseyin	150
			Katip	120
		Galos	Ali	150
		Tırhala	Katip	100
	Siroz	Kaz-i mezkur	Salih	500
		Hisar	Abdurrahman	150
	Drama	Kaza-i mezkur	Hafız	400

		Ber	Ali	100
			Halil	60
			Katip	750
			Katip	120
			Katip	80
	Muhassıllık		Katip	165
			Memişzade sami	250
	Midilli	Kaza-i mezkur	Mustafa	125
			Dimitri	90
			Katip	30
			Katip	60

Kaynak: BOA. MAD. 9189

Muhassıllık merkezlerinde sözü edilen bu memurlar dışında pek çok görevli istihdam edilmiştir. Bu durum, muhassıl ve meclislerin bölgelerindeki işlerin durumuna göre, icra yetkilerini kullandığını gösterdiği gibi memur istihdamına bakarak o muhassıllık merkezlerindeki işin niteliği, harcamaları ve sistemin işleyişi hakkında fikir vermemize yardımcı olmaktadır. Ancak bölgeden istihdam edilenlerin sayısının artması muhassıllık gelirinin bölgede harcanmasına neden olmuştur.¹³⁶

Ayrıca, muhassıllık dahilindeki mahalle ve köylerin muhtar ve kocabaşlarına vergi sayım ve yazımında iş verilip, maaşlarının muhassıllık malından ödenmesi ve yine taşradaki gerek düzenli askeri birliklerin gerek redif askerlerine muhassıllık sandığından yapılan çeşitli ödemeler önemliydi.¹³⁷ Çünkü birbirinden bağımsız birimlerin hiç olmazsa mali açıdan muhassıllık örgütü bünyesinde birleştirilmesi anlamındaydı. Nitekim, devlet bu kurum ve kişileri rahatlıkla denetleyebilecekti. Ayrıca, eskiden var olan vergi muafiyetlerinin ve çeşitli adlarla yöneticilerin aldıkları gelirlere son verilmesi ve tüm ödemelerin mahalli meclisin denetiminde olması mali merkezileşmeye doğru atılmış önemli bir adımdı .

Kısacası Tanzimat öncesinde ayrı kurum ve kişilerce vergi muafiyeti karşılığında yapılan devlet hizmetlerinin bir çoğu 1840'dan itibaren muhassıllık teşkilatı içinde istihdam edilen kişilerce yapılmaya başlanmıştır.

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3. Muhassılların Gelir Ve Giderleri

¹³⁷ Köy ve mahallelerin hane sayısına göre muhtarlara muhassıllık malından maaş ödenmiştir. BOA. İ. MV.140; BOA. C. DH. 12783.

4. GÜVENLİK İŞLERİNDEN SORUMLU OLANLAR

Muhassılların ellerine verilen talimatnamenin üçüncü maddesine göre, her eyaletin Müşir ve Ferikleri tarafından muhassıllık merkezlerine “askeri zabitan” atanacaktı. Bunlar muhassıllık bölgesinin güvenlik ve korumasından sorumlu olacaklardı.¹³⁸ Başlangıçta bu subayların “mirliva ve miralay” rütbesinde olması kabul edilmişse de açıkta kalan ve maaş almaya devam eden çok sayıda Kaymakam, Alay Emni ve Binbaşının varlığı nedeniyle bu kişilerin uygun rütbeye getirilerek atanması uygun görülmüştü. Nitekim Tırhala’ya Tophane-i Amire Feriği Hacı Ali Paşa, Selanik’e Namık Paşa, Gelibolu’ya Kale-i Sultaniye de bulunan Miralay Hacı Ahmet, Kayseri’ye Redif Kaymakamı Sifyan Bey, Karahisar-ı Sahip Sancağına yine Redif kaymakamı Seyit Bey, Eskişehir’e Binbaşı Mustafa Ağa, Keteferiye Redif Miralay Şakir Bey, Amasya’ya Redif Miralay Ahmet Bey, Çoruma Redif Miralay Mehmet Bey, Konya müşirinin maiyetine Konya Redif Kaymakamı Ahmet Bey, Hamit Sancağına Redif Miralay Ağah Bey, Alanya’ya Miralay Bey, Kıbrıs Adasına Mirliva Ethem Bey, Sakız Adasına Miralay Emin Bey, Siroz, Zihne ve Drama kazalarına Alay Emni Kadri Bey, İstanköy Kalesine Topçu Binbaşı İbrahim Ağa atanmıştır.¹³⁹

Ancak, bu ilk atamadan sonra, Serasker Paşa’nın muhassıllıklara bağlı olan kazaların da “yüzbaşı ve mülazım” rütbesindeki subaylar tarafından yönetilmesini istemesi üzerine, Miralay Avni Bey Eskişehir Sancağına atanırken Eskişehir’e bağlı olan Bilecik’e Binbaşı Mustafa Ağa, Karahisar-ı Sahip Sancağına Kaymakam Seyit, Bolvadin’e Binbaşı Süleyman Ağa, Uşak Kazasına Binbaşı Hüseyin Ağa atanmıştır. Yine Kütahya Sancağı dahilindeki Eğriyüz, Çal ve Kula kazalarının birleştirilmesi ile oluşturulan muhassıllık merkezine yerli Redif Kaymakamı ve iki Binbaşı atanmıştır.¹⁴⁰

Yine, talimatnameye göre, bu subayların emrinde redif teşkilatı bünyesindeki askeri birliklerin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu birlikler nöbetleşe olarak o beldede bulunacak ve gerektiğinde “umur-u tahsiliyede” kullanılacaktı. Maaş ve

¹³⁸ BOA, KK, 60/7; Umur-u zaptiyede görevli bu subayların yazışmalarını tutmak üzere 250 kuruş maaş ile yerli katip görevlendirilmesi istense de daha sonra muhassılların maiyetindeki katiplerin subaylarında yazışmalarını yapmasına karar verilmiştir. Bkz; BOA.Ayniyat 67, s.74.

¹³⁹ BOA . İ.DH, 379.

¹⁴⁰ BOA. İ. DH,692 ; Önceden Tırhala Muhassılı olan Ata Bey, başarısı nedeniyle Kareferiye umuru zaptiye komutanlığına atanmıştır. Bkz. BOA. C. ML, 10010.

ödenekleri de muhassıllık gelirlerinden ödenecekti. Ancak 23 Ca 1256 / 23 Temmuz 1840 tarihinde Saruhan Sancağı Feriği Halil Bey'in verdiği önergenin Dar-ı Şurayı Bab-1 Ali ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de yapılan görüşmelerden sonra muhassılların maiyetinde daha önce mültezim ve mütesellimlerin hizmetinde bulunan ama şimdi açıkta kalan perişan ve sefil duruma gelen kişilerin kullanılması uygun karşılandı ki böylece redif askerleri de gerektiği gibi tarımla uğraşabileceklerdi.¹⁴¹

Muhassıllık merkezlerinde “umuru zaptiye ve hıfziye” memurlarının maiyetinde çalıştırılacak kişiler hakkında hazırlanan talimatnameye göre ise;¹⁴²

Her bölgede ne kadar asker görevlendirileceği bölge meclislerinde kararlaştırılacaktı ve belirlenen kişilerin isim, şöhretleri yazılarak bildirilecekti. Ayrıca süvarilere 80, piyadelere 50 kuruş aylık ödenecekti. Bunun dışında her nefere tanesi 150 dirhem olmak üzere bir çift ekmek, süvariye 3'er kıyye arpa, 4'er kıyye saman, verilecekti. Ayrıca onbaşıya 10, çavuşa 20, başçavuşa 30 mülazime 40 ve yüzbaşıya 50 kuruş aylık ve tayinat ödenecekti. Ancak bu görevlere getirilecek olanların “ehil ve erbab” olmasına dikkat edilecek, seçildikten sonra muhassıl defterine kayıt edilip sonra Seraskerliğe bildirilecekti.

Ayrıca, bu askerler görevlerini yaparlarken askeri kanunlara uygun hareket edecekler giyisileri birbirinden farklı olamayacaktı. Başlarına fes ve her vilayetin usulüne göre elbise giyeceklerdi. Yine kullanacakları silahlar ve süvarinin eğer takımları aynı olacaktı. Üstelik askerler bu eşyalarını temiz tutmak zorundaydılar. Bunun dışında, halkla iyi geçinecek suç ve kabahat işleyenleri korumayacak, kamuya ait vakıflardan ve tüccarlardan para, kendisi için yiyecek hayvanları içinde yem ya da aylık zincir akçası adıyla para almayacaklardı aksi takdirde cezalandırılacaklardı.

İçlerinde yaşlı, elden ayaktan düşmüş adamlar var ise bunlar değiştirileceklerdi.¹⁴³ Yine aralarında tarımla ya da sanatla uğraşanların olmamasına dikkat edilecekti. Kısacası 30 yaşını geçmemiş, durumu bilinen, cesur olanlar veya asker emeklilerinden istekli olanlar tercih edilecekti. Çünkü, bunların görevleri yalnızca iç güvenlik olmayıp yolların, konakların ve derbentlerin korunması, eşkıyanın takibi ve kır serdarlığı idi.

¹⁴¹ BOA. İ. DH. 411 ; BOA. İ. MM , 7.

¹⁴² BOA. Nizam. 44/42 .

¹⁴³ Eskişehir , Karesi ve Bilecik askerleri arasından işe yaramaz olanları ihraç edilerek yerlerine uygun olanları alınmıştır. Bkz. BOA. İ. DH. 2330.

Kuşkusuz, bu düzenleme ile muhassıllık merkezlerin de önemli bir istidama olanak sağlanmıştır. Fakat aynı zamanda muhassıllık maiyetinde görevlendirilen bu güvenlik görevlileri sayesinde devlet Tanzimat Fermanı ile söz verdiği, can mal namusunu koruma görevini taşrada başarıyla uygulama fırsatı bulmuştur. Üstelik tüm muafiyetlerin Tanzimat'la kaldırıldığı düşünülürse muhassıllık teşkilatı bünyesinde ama aynı zamanda da müşirlik düzenlemelerinin bir sonucu olarak ona paralel bu askeri yapılanma sayesinde devletin dolayısıyla muhassılların da icra gücünü artırmıştır¹⁴⁴. Bir başka deyişle, muhassıllar yeni vergi usulüne aykırı hareket edecekleri karşı yaptırım gücü kazanmışlardır.

Anadolu ve Rumeli'de ki muhassıllıklarda görevlendirilen "zaptiye ve tahsiliye" askerlerinin padişahın iradesi ile kabul edilen bir senelik aylıkları ve ödenekleri Tablo 5'e göre şöyledir :

Tablo 5 : Muhassıllıklar Dahilinde İstihdam Edilen Güvenlik Görevlileri

Muhassıllık	Yüzbaşı		Mülazım		Çavuş		Süvari		Piyade		Toplam
	Sayısı	Ücreti	Sayısı	Ücreti	Sayısı	Ücreti	Sayısı	Ücreti	Sayısı	Ücreti	
Bursa	1	500	1	300	1	200	180	80	70	190	27830
Kocaeli	1	500	1	300	1	200	180	81	75	259	35005
Bolu	1	500	1	300	1	200	180	96	75	128	27880
Karesi	1	500	1	300	1	200	180	119	75	201	37495
Kütahya	1	500	1	300	1	200	180	182	75	89	40615
Eskişehir	1	500	1	300	1	200	180	73	75	89	20815
Karahisa-1 sahip	1	500	1	300	1	200	180	53	75	51	18365
Konya	1	500	1	300	1	200	180	186	75	107	40705
Beyşehir	1	500	1	300	1	200	180	132	75	57	28960
İçil	1	500	1	300	1	200	180	76	75	167	27205
Teke	1	500	1	300	1	200	180	84	75	63	20845
Hamit	1	500	1	300	1	200	180	92	75	93	24535
Niğde	1	500	1	300	1	200	180	124	75	68	28420
Aydın	1	500	1	300	1	200	180	154	75	435	61345

¹⁴⁴ BOA. C. ML.27285.

Saruhan	1	500	1	300	1	200	180	191	75	330	60130
Menteşe	1	500	1	300	1	200	180	120	75	193	37075
Sığla	1	500	1	300	1	200	180	111	75	374	49030
Denizli	1	500	1	300	1	200	–	–	–	–	1000
Sivas	1	500	1	300	1	200	180	305	75	28	57925
Amasya	1	500	1	300	1	200	180	193	75	164	47040
Bozok	1	500	1	300	1	200	180	81	75	33	18055
Ankara	1	500	1	300	1	200	180	95	75	27	20125
Keteferi	1	500	1	300	1	200	180	143	75	10	27490
Kastamonu	1	500	1	300	1	200	180	85	75	139	26725
Sinop	1	500	1	300	1	200	180	55	75	34	13450
Viranşehir	1	500	1	300	1	200	180	106	75	171	32905
Biga	1	500	1	300	1	200	180	49	75	41	12895
Edirne	1	500	1	300	1	200	180	217	75	180	53935
Filibe	1	500	1	300	1	200	180	179	75	238	51070
Vize	1	500	1	300	1	200	180	46	75	68	13380
Suyolu	1	500	1	300	1	200	180	14	75	20	5020
Gelibolu	1	500	1	300	1	200	180	81	75	100	23080
Manastır	1	500	1	300	1	200	180	47	75	131	19465
Kesiriye	1	500	1	300	1	200	180	16	75	88	10480
Sofya	1	500	1	300	1	200	180	276	75	471	86005
Samakov	1	500	1	300	1	200	180	84	75	271	36445
Köstendil	1	500	1	300	1	200	180	136	75	325	49855
Ruscuk	1	500	1	300	1	200	180	103	75	75	25090
Varna	1	500	1	300	1	200	180	46	75	72	14680
Vidin	1	500	1	300	1	200	180	322	75	128	72610
Tırnovi	1	500	1	300	1	200	180	134	75	168	37720
Selanik	1	500	1	300	1	200	180	129	75	450	58645
Tırhala	1	500	1	300	1	200	180	71	75	107	21805
Siroz	1	500	1	300	1	200	180	105	75	237	37675
Drama	1	500	1	300	1	200	180	74	75	265	34195

Kaynak: BOA. C.Zaptiye, 1171

Tablodan da anlaşılacağı üzere her bölgenin ihtiyacına ve koşullarına göre piyade ve süvari istihdamı yapılmıştır.¹⁴⁵ Muhassıllık merkezine bağlı kazalara gidip gelen zaptiye ödenekleri dışında birer kuruş da yevmiye ödenmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca umuru zaptiye işlerinden sorumlu olan bu birlikler zaman zaman bağlı buldukları muhassıllıktan ayrılarak başka muhassıllık içine dahil edilmiştir. Örneğin Hüdavendiğar dahilindeki Seferihisar Muhassıllığı “umuru zaptiye komutanlığı” Ankara’ya yakınlığı nedeniyle buraya bağlanmıştır.¹⁴⁷

Muhassıllık teşkilatın iki önemli unsuru olan, muhassıl ve askeri zabitanın görev ve yetkilerini belirlemek üzere bir “layıha” hazırlanmıştı. Nitekim bu layıhaya göre; her ikisi de kendi alanlarında bağımsız memuriyeti ancak birbirleriyle ilişkili konuları meclis de görüşeceklerdi. Çünkü her ikisi de meclis üyesiydi. Askerlerin istihdamı ve komutası, muhassıllık merkezlerinin güvenliği, suçluların yakalanması Şer’i ve caza kanununa göre cezalandırılmaları, hapisane, derbent, karakol vb. yerlerin korunması ve işletmesi subayların yetkisindeydi. Şahıslar arasındaki çatışma, şikayet vb. olaylar karşısında ise, durum meclise havale edilecekti. Örneğin, çarşı pazarda kavga edenler, sarhoşlar, kumarbazlar, hırsızlık ve zamparalık gibi uygunsuzluklar haber alındığında kolda gezen zabitan tutup doğruca zabitan konağına götürerek ve orada “jurnal” verecekti. Nihayet, durum daha sonra meclis de görüşülerek şeriat ve ceza kanunnamesine göre hüküm verilecekti.

Mali konular nedeniyle muhassılın soruşturmak istediği veya hapsedeceği adamlar olursa yine bunlar “zabitan neferatı” aracılığıyla yapılacaktı. Ancak, askeri zabitan meclis tarafından zor bir görevin verilmesi durumunda kararın mecliste “oy birliği” ile alınması ve askeri zabitan iletilmesi gerekiyordu.

Bunun dışında, tüm ödemelerin muhassıllık malından yapılıyor olması nedeniyle “yoklama ve aylık tevziatları” muhassılların bilgisi dahilinde yapılacaktı. Ancak, askeri zabitanın emrindeki askerlerden birisi suç işlediğinde ve de durumu askeri zabitan önce muhassıl ya da meclis üyelerinin haber alması durumunda, öncelikle askeri zabitan konu sorulacak ve askeri zabitan emrindeki askerler bu işi

¹⁴⁵ Hasat mevsiminde ya da gerekli görülmesi üzerine muhassılların bölgeden korucu tutup “mezruatlarını muhafaza” ettirebilecekleri tüm muhassıllıklara bildirilse de halktan korucu masrafı adı altında para toplanması veya vergilerine zam yapmaları yasaklanmıştır.Bkz; BOA.Ayniyat 370,s.3.

¹⁴⁶ BOA. C. Zaptiye. 2082.

¹⁴⁷ BOA.İ. DH. 1040.

yapmaz demeyip olayı soruşturmak zorundaydı. Aynı durum ve koşullar muhassılların emrindeki kişiler suç işlediğinde de geçerli olacaktır.

Ayrıca, askeri zabitan muhassılın suç işlediğini hissedip bunu da ispatlayacak nitelikte belgeye sahipse hemen soruşturma açabilecekti ve eğer suçu sabit ise, durumu hemen üst makamlara yani ferik veya müşire yazabilecekti onlarda seraskerlik makamına bildireceklerdi. Aynı durum muhassıl içinde geçerliydi. Yani muhassıl askeri zabitanın uygunsuz hareketi ile karşılaşır ve bunu ispatlarsa durumu Bab-ı Aliye yazabilecekti.

Muhassıl ile askeri zabitan arasında yaşanacak herhangi bir tartışma konusu ise, meclise getirilecek ve iki tarafında rızası alınarak barıştırılmaya çalışılacaktı. Fakat, eğer sorun çözümlenmez ise konu bir üst niteliğinde ki “re’s meclise” havale edilecekti orada da çözümlenemezse Meclis-i Vâlâya gönderilecekti. Ancak, anlaşmazlık ve işlerin çözümsüzlüğü hem devlete hem de bölgeye zarar vereceğinden mümkün olduğunca sorunun bölgede çözümlenmesi esastı. Çünkü işlerin sekteye uğraması doğru değildi.¹⁴⁸

Kuşkusuz, muhassıl ile askeri zabitan arasındaki ayrıntılarını verdiğimiz yönergeden çıkaracağımız sonuçlar önemlidir. Çünkü her şeyden önce bu yönerge, mali konular dışında muhassıllık teşkilatından beklenen hizmetler ve yüklenen roller konusunda da fikir vermektedir. Nitekim muhassıl ve askeri zabitanı yetki ve sorumluluklarından dolayı teşkilat içinde iki temel birim olarak kabul edebiliriz. Hatta bu yapıya meclisi de eklersek teşkilatın aslında üçlü bir “saç ayağı” üzerine kurulduğunu ifade edebiliriz. Öyle ki, birbirinden bağımsız ama aynı zamanda birbirlerini denetleyen iki memuriyet ve bölgesel tüm sorunların görüşüldüğü ve karara varıldığı bir makam olarak meclisin varlığı. Üstelik, bu yapılanma Osmanlı yönetim mekanizmasında yeni bir boyuttu. Ayrıca askeri zabitanın güvenlik ve koruma dışında suçluların yakalanması, “zabitan konağın” da tutulması ve meclisler de caza verilmesi gibi yetkilerin tanınması teşkilat bünyesinde yargı yetkisinin kullanıldığı anlamına gelmekteydi.

¹⁴⁸ Muhassıl ve askeri zabitan arasındaki ilişkinin muamalat ve münasebetine dair hazırlanan layiha için bkz;BOA. Nizamât, 44/42, s.12-13; Nizamât,39/37,s. 115.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASSILLIK MECLİSLERİ

1. MUHASSILLIK MECLİSLERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ

Muhassılların görev ve yetkilerini belirleyen yönetmeliğin ikinci maddesine göre, muhassıl atanan yerlerde birer “meclis” oluşturulması kararlaştırılmıştı.

Peki ama, neden böyle bir karar alınmış olabilir ? Ya da neden bir meclis gereksinimi ortaya çıkmış olabilir ?

Hiç kuşkusuz, Türk yönetim geleneğinde meclis kavramı yeni değildi. Üstelik, Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayun gibi merkez karar alma örgütü danışma niteliğinde olsa da hep vardı.¹⁴⁹ Aynı zamanda III. Selim dönemindeki “Meşveret Meclisi” ve II. Mahmut döneminde oluşturulan “Meclis-i Vâlâ”nın varlığı meclis olgusunun kurumlaştığını göstermekteydi.¹⁵⁰ Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren imparatorluk emirleri yerel ayan, eşraf, lonca temsilcileri ve imamların toplantıya davet edilmeleri ile halka ulaştırılıyordu. Yine, Gayri Müslimlerin kilise örgütleri ve muhtarların yanında seçilmiş ihtiyar meclisleri vardı.¹⁵¹ Ancak bu tür geleneksel kurumların varlığı tek başına muhassıllık meclislerinin oluşturulma kararında etkili olabilir miydi ? Çünkü, iltizam sisteminden emanet sistemine geçiş kararı alınırken, temel olan devletin resmi memuru aracılığıyla vergilerin toplamasıydı. Nitekim, Tanzimat öncesine ait bir kurum olan muhassıl yönteminde de meclis yoktu ve muhassıl “emval-i miriyyeyi tahsile memur olan adam” anlamında kullanılıyordu.¹⁵² Bu nedenle Tanzimat’la birlikte “tertip ve tesis” olunan muhassıllık teşkilatının eskisinden en önemli farkı “muhassıllık meclislerinin” oluşturulmasıydı.

¹⁴⁹ Orta Asya Türk Devletlerindeki “Kurultay” ve “Toy” meclislerinin Türk yönetim geleneğinde ki yeri ve önemi hakkında ayrıntı bilgi için bkz. M. Saray, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Ankaralara, 1999 Divan-ı Hümayun hakkında bkz. Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara, 1976.

¹⁵⁰ Meclis-i Vâlâ hakkında bkz. M. Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Meclisi Vâlâ**, Ankara, 1994.

¹⁵¹ Davison “Temsil İlkesinin Ortaya çıkışı” **Ortadoğu da Modernleşme**, İstanbul, 1995, s.137.

¹⁵² Tanzimat öncesinin muhassılları; eyalet ve Sancak muhassıllığı, cizye muhassıllığı, Zecriye muhassıllığı, Harac muhassıllığı olarak isimlendirilirdi. Fakat voyvada ve muhassıl kavramları birbirinin yerine kullanılan ve karıştırılan tabirler olmuştur. bkz. Vefik, s.186-187.

Nitekim, Gülhane Hattı Hümayunu'nu ilan ederek yeni bir dönemi başlatan Tanzimat yöneticilerinin önünde iki seçenek vardı. Ya eskiden olduğu gibi ağır vergi yükü altındaki halka yeni vergi düzenini zorla kabul ettireceklerdi. Ya da halkı yeni mali düzenin bir parçası ve temsilcisi durumuna getireceklerdi. Tanzimatçı devlet adamları ikinci seçeneği seçmişlerdir. Çünkü bu şekilde yeni düzenlemelere karşı oluşabilecek muhalefeti de engellemeyi hedeflemişlerdi. Ayrıca, Reşit Paşa, padişahın tüm ülke halkıyla adil olarak ilgileneceğini ve halkın devlete karşı sadakatini koruyacağını da Avrupalılar' a göstermiş olacaktı.¹⁵³ Üstelik, bir nevi mültezimlerin görevi muhassıllara verilirken ayarın fonksiyonunu üstlenecek yeni bir kuruluş olarak da, meclis görevlendirilmiş oluyordu.¹⁵⁴ Bu nedenle Tanzimat her ne kadar yeni bir başlangıç olsa da ismi değişen görevlendirmeler ve bu rolü üstlenen kişiler açısından süreklilik gösteren bir çizgi izlemiştir. Ancak, sistemin eskiden farklı yönleri de vardı. Şöyle ki, önceleri bölgenin ayarını mültezim konumundaydı ve dolayısıyla yetkiler tek elde toplanmıştı. Şimdi ise, "yetki genişliği" ilkesinden de hareketle yetki ve sorumluluk muhassıl ve meclis arasında kullanılabilir hale gelmişti.¹⁵⁵ Sonuç ise, mali merkezleşmenin tabana kadar yayılmasına hizmet etmiş olmasıydı. Kuşkusuz, bu durum meclisin neden ikili bir yapıya sahip olduğunu göstermekteydi. Nitekim devlet küçük meclisler kanalıyla en küçük birime kadar ulaşabiliyor görev ve yetki verdiği kişilerin kendi denetimi altında iş görmelerini sağlayabiliyordu. Üstelik, sözü edilen geleneksel kurumlar ile merkezi hükümet arasında tam olarak kurulamayan bağlantının muhassıl, askeri zabitan ve meclis kanalıyla kurulması devletin taşraya nüfuz etmesini de kolaylaştırmıştır. Çünkü, Tanzimat-ı Hayriye'ye dair küçük meclislerde "tezkire olunan hususat makarr muhassıllık bulunan büyük meclislere ba mazbata mahsusa ile işaret kılındığı gibi büyük meclislerde ona tatbiken dersaadete inha olunması ve cevabı vurudunda icra olunacak say" olması kuralı getirilmişti.¹⁵⁶

¹⁵³ Davison, s.141.

¹⁵⁴ Çadırcı, agm.261.

¹⁵⁵ Yetki genişliği ilkesi; yetki ve sorumluluğun farklı kişiler arasında paylaşılması demektir. Böylece devlet karşısın da güçlenen kurum ve kişilerin oluşumu da önlenmiş oluyordu. Bkz. Sencer, s.52

¹⁵⁶ BOA.C.ML.9697.

2. SEÇİM YÖNTEMİ

Muhassılların eline verilen 19 Zilkade 1255/ 24 Ocak 1840 tarihli talimatnameye “meclislerin intihap nizamnamesi” adıyla yayınlanan zeyle göre meclis üyelerinde aranan nitelikler şunlardır:

Öncelikle buldukları yöre halkından ve bölgenin en akıllı, namuslu ve seçkin kişilerinden olmalarıydı. Ayrıca “ umur-u devlet ve ahval-i memlekete vakıf ve aşına” olmaları gerekmektedir. Bu niteliklere sahip olanlar ve üyeliğe istekli olanlar isimlerini mahkemelere kayıt ettirerek aday olabileceklerdi.¹⁵⁷ Ancak büyük kentler ve kasabalarda bu niteliklere sahip pek çok insan bulunabileceği gibi, bu kişiler arasında da maaş almaya hevesli, çevresine “tafra satmaya” hazır, ülke işlerinden önce kendi işlerini düşünen insanların olma ihtimaline karşı dikkatli olunması isteniyordu. Ayrıca, bu tür insanların kendi taraftarlarının da olma olasılığı doğrultusunda seçilme şansları da olacaktı. Bu nedenle uygulanması istenen kura yönteminin dikkatli yapılması, herhangi bir yanlış anlamaya ve suiistimale neden olmaması için muhassıllıklar uyarılmaktaydı.¹⁵⁸

Seçim nizamnamesine göre seçmen olabilmek için de mal, mülk ve itibar sahibi olmak aranmıştı. Aynı zamanda hem seçmenin hem de “ahali-i memleketin intihabıyla memur olacak vücuhun suret-i intihab-ı memuriyetleri etrafıyla bilinip anlaşılması” gerekmektedir. Bu koşulların yerine getirildiğine dair hazırlanacak “intihap defterleri” merkeze gönderilecekti.¹⁵⁹

Seçim her kazanın kaç tane köyü varsa hepsinde uygulanacaktı. Bunun için köy halkı toplanacak, gerekli niteliklere sahip ve istekli olanlar için, beş defa kura atılıp, içlerinden ismine kura isabet eden beş kişi merkez kazaya gönderilecekti. Kaza merkezinde de kaza halkı akıllı, söz anlar, emlak sahibi olanların arasında kura atıp asıl seçmen kitlesini oluşturacaktı. Nitekim, kaza merkezlerindeki mahallelerden seçilip gelen seçmenler kazanın büyüklüğüne göre 50, 30 ya da 20 kişi olabilecekti.

Asıl seçim işlemine ise bu aşamaların tamamlanmasından sonra geçilecekti. Bunun içinde bir mahalde toplanan seçmenlerin önüne mahkemeye isimlerini yazdıran kişiler birer birer çıkarılacaktı. Başvuran adaylar arasında kimin önce seçmenlerin

¹⁵⁷ BOA. KK. 60/7, s. 20-21; Vefik, s. 332-337.

¹⁵⁸ BOA. C.DH. 16602; BOA.Ayniyat 64, s.77.

¹⁵⁹ BOA. C.DH. 1496.

önüne çıkacağı da kura ile saptanacaktı. Çünkü her ne kadar 6 kişinin seçilmesi isteniyorsa da mahkemeye başvuranlar on, on beş kişi olabilirdi ve bunların hepsinin halkın önüne çıkarılması karışıklığa, huzursuzluğa yol açabilirdi.

Oy kullanma işlemi ise, halkın önüne çıkan adaylara, seçmenlerin kimi isterlerse onun tarafına geçmesi, istemeyenlerin ise diğer tarafa geçmesi şeklinde olacaktı. Ancak oy kullanma esnasında kimseye baskı yapılmayacağı, herkesin serbestlikle oylarını kullanacağı da daha önceden halka ilan olunacaktı.

Kazanımı ise, taraftarların sayısı belirleyecekti. Yani adayların iki yanında bulunan seçmenler sayılacak, hangi adayın isteyenleri çoğunlukta ise o adayın “azay-ı memuriyeti” istemeyenleri çoğunlukta ise adayın “memuriyetten sarf-ı nazarı” kabul edilmiş olacaktı. Ancak oyların sayısı eşit ise, kura atılıp hangisine isabet ederse onun üyeliği kabul edilecekti. Yalnız taraftar ya da oy verenlerin sayısı bir farklı olsa dahi “ekseriyeti ara” sağlanmış olacağından adayın meclis üyeliği yine kabul olunacaktı.

Görüldüğü gibi, seçim usulünün nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla belirlenmiş ve muhassıllara gönderilmişti. Yine anlaşılacağı üzere, uygulanan bu seçim sistemi açık oy, açık tasnif sistemine ve iki dereceli seçim usulüne dayanmaktaydı. Bu nedenle bu düzenlemenin demokrasiyle bağdaşması mümkün değildi.¹⁶⁰ Fakat Tanzimat yöneticilerinin muhassıllık teşkilatını uygulamaya geçirirken demokrasiyi yerleştirme gibi bir amaçları yoktu. Onların hedefleri, mali problemlere ivedi olarak çözüm bulmaktı. Zaten, XIX. yy’ın ortasında Avusturya, Rusya gibi çok uluslu devletlerde de demokrasiyi yerleştirme adına seçimler yapılmıyordu.¹⁶¹ Bu nedenlerle Tanzimatçı devlet adamlarını bu yüzden eleştirmek haklı olmasa gerek. Çünkü, onlara göre; öncelikli olan, “merkez dışı kurum ve kişilere geçen” gelir kaynaklarına yeniden sahip olmak ve bölgesel işlerin halledilmesi idi. Ayrıca bu duruma, halkın üzerinde büyük bir zulüm gibi görünen ve halkın devletten uzaklaşmasına neden olan iltizam sisteminin sakıncaları da eklenince, muhassıllık sisteminin “pratik” amaçlarla benimsendiğini kabul edebiliriz. Üstelik bu sistem amaçlandığı ölçüde uygulama olanağı bulsaydı “Osmanlı tarzı merkezleşmenin” tipik bir örneğini oluşturacaktı.¹⁶² Yani taşrada merkez dışı oluşumlara “devlet memuru” sıfatı kazandırma ve yeni düzende bölgenin

¹⁶⁰ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, c.I, Ankara, 1997, s. 41.

¹⁶¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara, 2000, s.36.

¹⁶² Karen Barkey, *Eşkylar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Merkezleşme*, İstanbul, 1999.

“vücut ve ayanına” sorumluluk vererek yeni düzenin bir parçası konumuna getirme. Kabul edilmelidir ki, bu teoride mükemmel bir işleyişe sahiptir.

3. UYGULAMADA SEÇİM

Muhassıllık sistemi ile birlikte siyasi hayatımıza giren seçim olgusuna “sözde seçim”, “ayan ve vücuhun bölge yönetiminde ki haklarının meşrulaştırılması” ya da “seçim değil atama” gibi eleştiriler yapılmıştır.¹⁶³ Ancak seçim kurallarının belirlenmiş olması, seçim talimatnamesinin muhassıllara gönderilmesi ve yapılan tüm işlemin ve seçilen tüm adayların kimlikleri, seçim için aranan nitelikleri taşıyıp taşımadıklarının araştırılarak defterlere kayıt edilmesi ve bu defterlerin merkeze gönderilmesi zorunluluğu “seçim işleminin” hiç de başı boş bırakılmadığını denetlendiğini göstermektedir.

Nitekim, muhassıllık merkezleri ile bu konuda yapılan yazışmalar; istenilen kurallara uygun hareket edenlerin olduğunu gösterdiği gibi özellikle kura yöntemine riayet etmeyenlerin de var olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat bu durum devletin seçim konusunda ki isteksizliğini değil uygulayıcı konumundaki kişilerin eski inancı ve alışkanlıklarından kurtulamadıklarını ve yeni düzenin faydaları konusunda yeterli bilince sahip olmadıklarının bir sonucuydu.

Örneğin Bursa Muhassılı Kani Bey’in sadece kendi mührüyle gönderdiği yazısından anlaşıldığına göre; kura yöntemi uygulanmadan, “nesli hazreti iftidadan” Burhan Efendi, Nakib-ül-eşraf kaymakamı, Defter-i Nüfus Nazırı Seyit Murat Efendizade, Mahkeme Baş Katibi Ali Efendi, Cebeluyan Müdürü Elhac Nuh Ağa, Mudanya eski Voyvodası Tahir Ağa “kendi rızaları ile teşviken” meclis üyeliğine atanmışlardı.¹⁶⁴ Aynı zamanda Edirne’de olduğu gibi Bursa’da da “müftü-i belde” olmadığı örnek gösterilerek Bursa müftülüğüne ulemadan Canbazzade Elhac Mehmet Sait Efendi’ nin getirildiği belirtilmekteydi. Ayrıca, Bursa’da “milel-i erbaanın” çok

¹⁶³ Örneğin Ortaylı, “seçim usulüne kurumlaşan ve devamlılık kazanan bu gibi kurullara yerli halktan temsilci olarak katılacak üyelerin saptanması nedeniyle başvurulacaktı. Öngörülen seçim usulü pek ilkeldi, bundan başka yaygınlık kazanmadığı da kesindi.” diyor. Bkz: Mahalli İdareler, s. 20.

¹⁶⁴ Nakib-ül -eşraf ; Peygamber soyundan gelenlerin işlerini görmek üzere içlerinden Hükümetçe tayin olunan memur, Nakib-ül -eşraf kaymakamı ise; taşra da bu işle vazifeli olan kimse demektir. Bkz: F Devellioğlu *Osmanlıca-Türkçe Luğat*, Ankara, 1988, s. 956; Cebelu ise; Tımarların verdikleri yerli süvari demektir. Bkz: Z. Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler*, Ankara, 1989, s. 130.

olduğu ileri sürülerek sadece Rum ve Ermeni milletinden birer üye atandığı da iletilmekteydi. Kani Bey, neden kura yönteminin uygulanmadığı konusunda ise; kuranın yapılması yönünde gönderilen emirnamenin geç geldiğini ve kura yönteminin uygulanmış olması durumunda, Bursa'nın yüzden fazla köyü olduğu hepsinde seçimin yapılmasının en az üç ay alacağını bildirmişti. Sadece Rum ve Ermeni üye atanması konusundaki gerekçesi ise; atamaların Rum metropoliti ve Ermeni kocabaşının "layihaları doğrultusunda da uygulandığı" şeklinde olmuştur. Üstelik, Kani Bey sonradan meclise "ketebe-i sandık emini" Ahmet Bey'in de atanması ile on beş kişiden oluşan meclisin çalışmaya başladığını bildirmiştir.

Kani Beyin sözü edilen bu yazısının Maliye Nazırı tarafından Meclis-i Vâlâ'ya iletilmesinden sonra, Bursa' da yeniden kura yönteminin uygulanarak on üç kişilik meclisin oluşturulması istenmiştir. Ayrıca, bu seçime halktan istekli olup, gerekli nitelikleri taşıyanların dışında, isterlerse önceden meclise üye olarak atanan kişilerinde katılabileceği bildirilmiştir. Ancak tüm "mîlel-i erbadan" meclise üye atanması gerektiği de iletilmiştir. Yalnız, müftü seçimi uygun bulunmuş olsa da defter nazırının meclise girmesi kabul olunmamış ve gerekli tüm işlemlerin yapılmasından sonra durumun tekrar merkeze bildirilmesi istenmiştir.¹⁶⁵

Yine, Maliye Nazırı'nın Bab-ı Ali'ye sunduğu ve buradan Meclis-i Vâlâ'ya havale edilen takirinde; Filibe ve Tatarpazarı kazalarında kura yöntemi uygulanmadan dört Müslüman ve iki Gayr-i Müslimin "marifet-i şer' ve cümle marifeti ile" meclis üyeliğine " bilaintihap memuriyetleri icra olunmuş" olduğu bildirilmekteydi. Nitekim, Filibe Muhassılı ve zaptiye memurunun bu konuda ki gerekçesi, Filibe'de etrafına "tafra satmaya" hevesli bir çok adam olduğu ve bunlardan birine kura isabet etmesi ve meclis üyeliğine atanmaları halinde, bu kişilerin kendi menfaatleriyle ilgileneceği, devlet işlerine ve "ahval-i fukaraya" dikkat etmeyecekleri şeklindeydi. Ancak, konunun Meclis-i Vâlâ' da görüşülmesi sonucunda, gerekçe olarak öne sürülenler ve kura yönteminin uygulanması doğrultusunda talimatın geç ulaşması ve üyeliğe getirilenlerin de görevlerine başlamış olmaları gibi nedeler ile muhassıl ve zaptiye memurunun dürüst davranışı hoş görülmüş olsa da ve hatta atananların kuradan "sarf-ı nazarla" memuriyetlerinin devamı yönünde görüş oluşmuş oluşsa da, bölgeye müfettişlerin

¹⁶⁵ BOA. İ. MV. 62; BOA.Ayniyat s.22.

gönderilmesi istenmiştir. Aynı konuda ki, padişahın iradesi ise, Tanzimat'a aykırı her türlü hareketin önlenmesi ve kura yönteminin uygulanması yönünde olmuştur.¹⁶⁶

Benzer bir durum İzmit Meclisi için de geçerli olmuştu. Şöyle ki, İzmit'te de kura yönteminin yapılması konusundaki zeylin geç ulaşması nedeniyle büyük meclis için atamanın yapıldığını fakat bu atamanın kurallara uygun olduğu bildirilmişti. Çünkü “muteber ve ahaliden Süleyman, vücuhdan Hacı Osman Ağa, ve hanedandan Kahraman zade Mustafa Bey, Defter Nüfus Nazırı Elhac Emin Bey, tüccardan Elhac Ali Ağa eski Sandık Emni Hüseyin Bey ve Pazarcı başı Ali Ağa, eski Muaccelat Nazırı Halil Bey'in” isimleri yazılarak “kura-i müsteviye bilicra olunarak Mustafa Bey, Hacı Ali Ağa, Hüseyin Ağa ve diğer Ali Ağa'nın isimlerine zuhur eylediğinden” bunların İzmit'tin her köy ve kasabasından gelen emlak sahibi 70-80 kişinin huzuruna birer birer çıkarılması ve “cümlelerin oyu” ile seçimin yapıldığı bildirilmişti. Ayrıca İzmit'te henüz küçük meclisler için seçim yapılmadığından talimat uyarınca her kazadan üyeliğe istekli olanlar arasından 8-10 kişinin isimlerinin yazıldığını ve kura yönteminde mal mülk sahibi 50-60 kişininde “celb olunarak adayların bu vücuh ve ahalinin huzurunda cümlesi tarafından ihtiyar ve intihap” olunduğu ifade olunmuştu. Nitekim, küçük meclisler için yapılan bu seçim sonucunda, Kaymaz Kazasına Elhac Osman Ağa, ve Ali Osman Ağa, Şencar Kazasına, vücuhdan Kızılcacı Mehmet Ağa ve Ali Efendi, Kandıra ile Gence Kazasına vücuhdan ve tüccardan köse Hüseyin ve Osman Bey, Ağacalı Kazasına vücuhdan ve tüccar oğlu Ali Ağa ve Mustafa Ağa meclis üyeliğine atanmışlardır ve bu atama merkez tarafından da kabul edilmiştir.¹⁶⁷

Yine, Mihaliç Kazasına bağlı köy ve kazalarda kura yöntemi uygulanarak, küçük meclis üyelerinin ataması yapılmış meclis üyelerinin isim ve maaş tutarlarını gösteren defter merkeze gönderilmiştir. Bu deftere göre isimlerine kura isabet eden üyelerin ismi şöyledir; Kirmastı Kazasında, Yusuf ve İzzettin Zeki Efendiler, Sincan Kazasından Osman Ağa ve Süleyman Efendi, Kesir Kazasından İbrahim Efendi ve Hacı Süleyman, Balat Kazasından Necip Efendi ve Mustafa Ağa'dır.¹⁶⁸

Sofya Muhassıllığında ki büyük meclis ve muhassıllık dahilindeki Berkofça ve Şehirköy, kazalarında ki küçük meclislerde kura yöntemi ile belirlenmiştir. Buna göre, Sofya' da ki büyük meclisin ve kazalardaki küçük meclislerin seçimle atanan üyeleri

¹⁶⁶ BOA. İ. DH. 516.

¹⁶⁷ BOA. C. DH. 3269.

¹⁶⁸ BOA. C. DH.12090.

şunlardır; Sofya’ da, Müftü Mustafa Efendi, Hasan Ağa, Mehmet Bey, Hasan Hamdi Efendi, Halil Efendi, Kocabaşı ve diğer kocabaşı; Berkofça’dan, muhassıl vekili, İbrahim Efendi, Koşancalı Halil Ağa ve Kocabaşı; Şehirköy’den, muhassıl vekili Mehmet Ağazade Mustafa, Şeyh Abdulrahman Efendi ve kocabaşı.¹⁶⁹

Afyonkarahisar’ da uygulanan seçim işlemi ise hem kura işleminin merkez kaza ve köylerde nasıl uygulandığına hem de büyük ve küçük meclislerin nasıl oluştuğu konusuna açıklık getirmektedir. Kısacası Afyon ve kazalarında yapılan seçim, nizamnamenin teoriden icraya geçirilişine somut bir örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki; öncelikle Afyon merkezinde ki büyük meclisin oluşturulması için, her köyden kur-i şer’i ile beşer adamdan 390 kişi yine Afyonun her mahallesinden birer adamdan 46 kişi “celb ve cem” olunmuştur. Aynı zamanda da üyeliğe istekli olan ve isimlerini mahkemeye kayıt ettiren, eski mütesellim Derğah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Elhac Abdalbaki zade Osman Ağa, Turunçzade Süleyman oğlu Ali Bey, Turunçzade Mehmet Ağa, Mollazade Abdullah Ağa, Şişmanzade Mustafa Ağa ve Gayri Müslimden Mugar oğlu Erkin , Evsap oğlu Hırabet ve Tonoş oğlu Agop adlı zimmiler arasında kura atılıp, Abdullah Ağa, Osman Ağa, Mehmet Ağa, Mustafa Ağa’nın isimlerine ve Gayri Müslimden de Agop’un ismine kura tesadüf etmiştir. Daha sonra bu kişiler birer birer toplanan seçmenlerin önüne çıkarılmış ve tümü “cümlesi tarafından bilaihtilaf kabul olunarak azalıkları icra” kılınmıştır.¹⁷⁰

Afyona bağlı kazalarda ise, küçük meclislerin oluşturulması için aslında yine aynı işleme başvurulmuştur. Örneğin Sandıklı Kazasında kura yöntemi uygulanarak Sandıklı’ya bağlı 49 köyden “mutemet ve muteberi olan ve eshab-ı emlak ad olunan adamların isimlerine beş defa kura atılıp isimlerine tesadüf ile kazaya cem ve celb edilen” 288 kişi ve yine Sandıklı’nın beş mahallesinden “ söz anlar eshab-ı emlak ve erbab-ı iktidar ad olunanların isimlerine beşer defa kura atılıp isimlerine tesadüf eden” 25 kişi “ celb ve cem” olunmuştur.¹⁷¹ Oy kullanma işlemine geçilmeden önce ise, istekli olan adaylar arasında kura atılması gerekmekteydi. Nitekim Muslihiddinzade Hacı Halil, Ağazade İbrahim, Deynzade Elhac Mustafa ve kethüda Hacı Osman Ağa’nın aralarında kura atılıp, İbrahim Ağa ile Mustafa Ağa’nın isimlerine kura

¹⁶⁹ BOA. C. DH. 4893.

¹⁷⁰ BOA. C. DH. 1697

¹⁷¹ Sandıklının 49 köyünden ve 5 mahallesinden seçilen seçmenlerin isim çizelgesi için bkz; BOA. ML. CRD.491.

tesadüf edip ve bu iki kişi toplanan seçmenlerin önüne çıkarılıp ve yine seçmenlerin tümü tarafından “bilaihtilaf” üyeliğe kabul olunmuşlardır.¹⁷²

Afyon’un Şuhut Kazasındaki küçük meclisin oluşturulması için 19 Ca 1256/ 19 Temmuz 1840 tarihinde, kazanın 6 mahallesinden gerekli niteliklere sahip 34 kişi ve yine Şuhut’ a bağlı 28 köyden “ mutemed ve mutebire olan ve eshab-ı emlak ad olunabilir adamların isimlerine beher karyeden beşer defa kura atılıp isimlerine tesadüf ile kaza-i mezbura cem ve celb olunan” toplam 133 kişi tespit edilmiş.¹⁷³ Yine oy verme işleminden önce üyeliğe istekli olan Şeyh Ali Ağazade Elhac Hüseyin Bey, Ahmet Efendizade Osman Efendi, düvencizade Mehmet Ağa arasında kura atılıp Hüseyin ve Osman Efendilerin isimlerine kura isabet etmiştir. Daha sonra da bu kişiler seçmenlerin önüne çıkarılıp her ikisinin de meclis üyelikleri “bilaihtilaf” kabul olunmuştur.¹⁷⁴

Afyon’un Sincanlı ve Boluabat kazalarında da aynı usulde seçim yapılmıştır. Yalnız Boluabatta yapılan seçim ilginçtir. Şöyle ki, yine köylerden kura ile toplam 30 kişilik seçmen kitlesi merkezde toplanmıştır. Ve yine üyeliğe istekli olan Tatarlı köyünden Bahadır oğlu Hasan, Yunus oğlu Hüseyin, Musa oğlu Ali arasında kura atılıp öncelikle ismine kura çıkan aday seçmenlerin önüne çıkarılıp üyeliği kabul olunmuş ise de, kurada ismi ikinci olarak çıkan Osman Ağa seçmenler tarafından kabul olunmamıştır. Bu nedenle meclis üyeliğinden “ sarf-ı nazar” edilmiştir. Hüseyin ve Hasan Ağaların üyelikleri de kabul olunmuştur.¹⁷⁵ Kısacası bu örnek seçmenlerin isterlerse bir adayın meclis üyeliğini kabul etmeyebileceklerini gösteren güzel bir örnektir. Aynı zamanda da, her ne kadar genelleştirme yapamamakta, meclis üyeliğinin belirlenmesinde kısmen de olsa (seçmenlerin belirli kıstaslarda olması kuralı dışında) halkın iradesinin yansıdığına dair bir kanıttır.

Üstelik, Afyon meclis üyeliğine getirilen bu kişilerin “ haysiyet ve şöhretlerine” göre tespit edilen maaş tutarlarını gösteren defter merkeze gönderilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷² BOA. C.DH. 1697.

¹⁷³ Şuhut Kazasının mahalle ve köylerinden seçilen seçmenlerin isimleri için bkz. BOA. ML. CRD.493.

¹⁷⁴ BOA. C.DH. 1697.

¹⁷⁵ BOA. C.DH. 1697.

¹⁷⁶ BOA. C.DH. 5384.

Yine kura yöntemi uygulanarak 21 Ra 1256/ 29 Mayıs 1840' da Tekfurdağı'nda 13 kişiden oluşan büyük meclisin üyelerinin isim ve şöhreti ile maaşlarını gösteren defter merkeze gönderilmiştir.¹⁷⁷

Kayseri ve Sarıoğlan kazasında da kura atılarak oluşturulan meclis de isimlerine kura isabet eden, hanedandan Salih Ağazade Mehmet Ağa, emir Ağazade Mehmet Semur Ağa, Zencizade Mustafa Ağa, Kemerzade Hacı Ali Ağa, Taşçızade Hacı Mehmet Ağa ile Rum metropoliteninin tayin eylediği Yaha oğlu İsam ve Ermeni taifesinden kocabaşı tarafından tayin olunan Erza oğlu Serkis meclise üye olarak atanmışlardır.¹⁷⁸

Firecik Muhassılığında ise, kura yöntemi uygulanmadığı için bozulan meclis, yeniden “kura-i şer'i'ye ve cümle intihabıyla” yapılarak Bab-ı Ali'ye bildirilmiştir. Ayrıca, Firecik'e bağlı Mekri, İnöz ve İpsala'da kurallara uygun seçim yapılarak meclise üye ataması yapılmıştır. Buna göre; Mekri' de Mehmet Nezir Ağa ve Gayri Müslimden Taki, İnöz'de İslamdan ve vücuhdan Katip Ali Efendi ile reaya kocabaşlarından Yanakov, İpsala' da İslamdan Hacı Mahmut Efendi ile Gayri Müslimden Papa Yuvan olmak üzere toplam 3 İslam ve 3 Gayri Müslimden oluşan meclis üyelerinin isim ve maaşlarını bildiren defter merkeze gönderilmiştir.¹⁷⁹

Yapılan seçim ve oluşturulan meclislerle ilgili olarak, kura yöntemi dışında yaşanan olumsuzluklardan biriside farklı sayıda üyenin seçimi ile ilgiliydi. Örneğin, muhassıllık ikametgahı olan Kareferiye' de vücuhdan 4 ve Gayri Müslimden iki kocabaşında eklenmesi ile 13 kişilik “ meclis-i meşveret” oluşturulmuş ise de, Vidin' de vücuhdan olan kaza naibinin isteği ile “bilaintihap bir vekil, müftü-i belde, iki vücu ve iki Gayri Müslimden” toplam 9 kişilik meclis oluşturulmuştur. Yine, Ağustos Kazasında 70-80 kişiden “ ibaret olan İslam halkın fakir ve ahz ve itidalden anlar adam bulunmadığı” gerekçesi ile Kareferiye Muhassılı tarafından, Kareferiye sakinlerinden bir kişi vekil ve “ahali-i memlekette aza-i meclis olmak üzere İslamdan ve Gayri Müslimden ikişer nefer” toplam 7 kişiden oluşan bir meclis oluşturulmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁷ BOA. C.DH. 12226.

¹⁷⁸ BOA. C. MI.11090.

¹⁷⁹ BOA. MAD. 20989, Bu defterde Mekri, İpsala ve İnöz kazalarında ki seçmenlerin isim çizelgesi de vardır. Silistre, Ferecik, Tırnova, Çırban, Gelibolu, Manastır, Yenişehir, Zağra-i Atik, Selanik gibi Rumelide ki kazaların da meclis üyelerinin maaşları toplam 30900 kuruş'dur.Bkz. BOA. C. DH. 14547.

¹⁸⁰ BOA. AMKT. 1/ 13.

Bilecik Kazası ile Küplü ve Vezirhan köylerinde yapılan seçim sonucunda ise, talimatnameye aykırı olarak 24 kişiden oluşan meclis üyelerinin, isim, şöhret ve maaşlarının yazılı olduğu defter merkeze gönderilmişti. Fakat, Bilecik Muhassılı'na Maliye Nazırı'ndan gönderilen takrire göre, meclis üyelerinin 13 indirilmesi ve Vezirhan'ın büyük bir kasaba olması nedeniyle burada da ayrı bir meclisin oluşturulması istenmiştir.¹⁸¹

Seçim yönteminin uygulanışı ile ilgili olarak verdiğimiz bu örnekler belki farklı arşiv kaynaklarıyla zenginleştirilebilir ve farklı uygulamaları ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle, bu örneklerden her ne kadar genelleştirme yapamamak ta bazı ortak sonuçlar çıkarabiliriz. Örneğin, seçim yapılmadı, atama yapıldı yönündeki eleştirinin çok ta haklı olmadığı gibi. Nitekim verilen bu örnekler, her yerde aynı zamanda olmasa da (Mayıs- Ağustos aylarında) seçimin yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, bugünkü anlamda ya da gerçek temsili ortaya çıkacak nitelikte olmasa da kura yönteminin uygulandığını kanıtlamaktadır. Yine devletin seçim sonuçlarını kontrol ettiğini ve gerektiği durumlarda meclisin yenilenmesini istediğini görmekteyiz. Elbette ki, usulsüzlükler ve seçim yönergesinin dışında yöneticilerden ya da eski alışkanlıklardan kurtulamayanlardan kaynaklanan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Üstelik kişilerden çok milletlerin temsili sağlanmıştır. Ancak, seçim geleneğinin yerleşmesi açısından uygulanan seçim yöntemi bir başlangıçtır.¹⁸² Öyle ki, uygulanan bu seçim yöntemi, 1877 meclisinin oluşumuna giden süreçte deneyim kazanılmasına hizmet etmiştir.

Nitekim, 4 R 1256/ 5 Haziran 1840 tarihinde İzmir Muhassılı Selim Bey, Ermenek Muhassılı Sadık Bey, Kuşadası Muhassılı Abdülkerim Bey, Söke Muhassılı Mehmet Bey, Bartın Muhassılı İsmail Bey, Bilecik Muhassılı Himmet Ağa, Beyşehir Muhassılı İsmail Ağa, Eskişehir Muhassılı Mehmet Emin Ağa, Bergama Muhassılı Osman Efendi, Küre-i Nuhas Muhassılı Hasan Efendi, Yenişehir-i Bursa Muhassılı İbrahim Efendi, Antalya Muhassılı Ali Bey, Isparta Muhassılı Emin Efendi, Akşehir Muhassılı Hasan Reşit Efendi, Ezine-i Kazdağ Muhassılı Tahir Efendi, Birgi Muhassılı Remzi Efendi, Karaağaç Muhassılı Bekir Efendi, Gemlik Muhassılı Ahmet Bey, Biga Muhassılı Veliyiddin Ağa'nın merkeze gönderdikleri defterde; kura yönteminin

¹⁸¹ BOA. İ. DH. 351.

¹⁸² Davison, meclis seçimlerinde şahıslardan çok milletlerin temsilcilerinin seçilmesi olgusunu, Osmanlı nüfusunun unsurları arasında çizilen dini sınırların varlığını tekrar doğruladığı yönünde değerlendirmektedir. Bkz. Davison , s. 141.

yapıldığını, Büyük ve Küçük meclis üyelerinin isim ve maaşlarının tespit edildiğini bildirmişlerdir. Sözü edilen bu deftere göre seçilen üyelerin isim ve maaşları Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6: Büyük ve Küçük Meclis Üyeleri

Muhassıllık	Meclisin Adı	Meclis Üyesinin Adı	Meclis Üyesi Maaşı	
Antalya	Antalya Büyük	Müftü	500	
		Kapucubaşlarından Mehmet	750	
		Hocegandan İbrahim	600	
		Vücuhdan Seyit Nakip	300	
		Şeyh Efendi	300	
		Mübayacı Halil	250	
		Rum Kocabaşı İstrati	250	
		Rum Kocabaşı Pavli	250	
		Serin'de Küçük	Muhassıl Vekili Abdulkadir	250
			Molla Süleyman	120
			Hüseyin Ağa	120
		Bucak'ta Küçük	Muhassıl Vekili Ali	250
			Hacı İbrahim Ağa	120
			Hüseyin Ağa	250
Kızılkaya'da Küçük	Muhassıl Vekili Hacı Mustafa	300		
	Süleyman Ağa	120		
	Hüseyin Ömer Ağa	120		
	Söke	Söke'de Büyük	Müftü Ömer Hulusi	400
Vücuhdan Hacı Selim			300	
Muteberandan İbrahim			300	
Sandık Emmini Ahmet Raşit			300	
Vücuhdan Hacı Ahmet			250	
Ermeni Kocabaşı Eron			200	
Rum Kocabaşı Kostandi			200	
İneabatta Küçük			Muhassıl Vekili Gümüşzade Hüseyin	250
			Vücuhdan Hacı Süleyman Ağa	150
			Vücuhdan Ayazzade Mehmet	150
Mazıcı'da Küçük			Muhassıl Vekili Mehmet Ağa	250
			Muteberandan Ahmet Efendi	150
			Vücuhdan Mustafa Ağa	150
			Balat'ta Küçük	Muhassıl Vekili İsmail Efendi
Vücuhdan Hüseyin	150			
Rum Kocabaşı	100			
Bartın	Bartın'da	Müftü Mustafa Ağa	360	

	Büyük		
		Mukayyit Hacı Emin	350
		Çalıkoğlu Hüseyin Ağa	300
		Çavuşoğlu Mehmet Ağa	250
		Sancaktar Ahmet Ağa	250
		Hacı Ahmet Ağa	200
		Topuzoğlu Mehmet Ağa	200
		Hacı Ahmet Ağa	200
	Kocakız'da Küçük	Muhassıl Vekili Ali Bey	500
		Hacı İbrahim Ağa	150
		Gülmezoğlu Hüseyin Ağa	100
	Ulus'da Küçük	Muhassıl Vekili Halil Ağa	500
		Mehmet Ağa	200
		Somüyede Mehmet Ağa	150
	Zerzine'de Küçük	Muhassıl Vekili Ali Ağa	500
		Hacı Ahmet Ağa	200
		Mukayyit Mehmet Efendi	150
	Erva'da Küçük	Muhassıl Vekili İbrahim Ağa	400
		Hacı İbrahim Ağa	150
		Diğer İbrahim Ağa	100
	Amasra'da Küçük	Muhassıl Vekili Hasan Ağa	300
		Yaşar Hüseyin Ağa	150
		Mustafa Ağa	150
Bilecik	Söğüt'de Küçük	Muhassıl Vekili Kudsi Ağa	750
		Hasan Ağa	250
		Mehmet Ağa	150
	Lefke'de Küçük	Muhassıl Vekili Hüseyin Ağa	600
		Ahamet Ağa	150
		Hacı Mustafa Ağa	150
Karaağaç	Karaağaç'ta Büyük	Müftü	150
		Hacı Ömer Ağa	300
		Hacı Ali Molla	300
		Sandık Emin Abdulrahman	250
		Mustafa Ağa	150
		Ömer Ağa	150
		İsmail Ağa	150
	Gülhisar'da Küçük	Muhassıl Vekili	400
		Müftü	100
		Hacı Hüseyin	100
	Kemerhamit'de Küçük	Muhassıl Vekili	400
		Hacı Molla	75

		Göle Veli	50
Balya	Balya'da Büyük	Koçakzade Mustafa Ağa	300
		Vücuhtan Mehmet Efendi	300
		Hacı Veli Ağa	250
		Vücuhtan Ali Efendi	250
	Ünye'de Küçük	Muhasıl Vekili Yakup Ağa	500
		Abdullatif Ağa	250
		Seyiy İsmail Efendi	200
	Çan'da Küçük	Muhasıl Vekili Halil Ağa	400
		Vücuhtan Hacı Ağa	250
		Vücuhtan Hacı Mehmet Efendi	200
	Ezine-i Kazdağı'nda Küçük	Muhasıl Vekili Mustafa Ağa	600
		Seyit Hacı Hüseyin	250
		Memişzade Mustafa Ağa	200
	Bozcaada'da Küçük	Muhasıl Vekili Hafız Mehmet	400
		Hacı Mustafa	250
		Kocabaş Kostandi	200
İzmir	İzmir'de Büyük	Mevaliden Çelebizede Sait Efendi	600
		Kapanzade İbrahim Efendi	500
		Evlüyüde Mustafa Efendi	450
		Elmazsızzade Emin Efendi	400
		Keşinolu Todariki	200
		Maöuroğlu Yanaki	200
		Ermeni Egzar	200
		Yahudi	200
		Salamo	200
Kuşadası	Kuşadası'nda Büyük	Mürtü Elhac Mehmet Efendi	300
		Müderriş Ali Efendi	250
		Elhac Ali Efendi	300
		Defter Nazırı Elhac Mehmet	300
		Hacı Hüseyin Efendi	300
		Kocabaş Diyak	200
		Yağcı Yorgi	200
	Kızılhisar Nam-ı diğer Torbalı'da Küçük	Muhasıl Vekili İbrahim Ağa	750
		Kara Veliyeddin	120
		Kocabaşı	80
	Seferihisar'da Küçük	Muhasıl Vekili Halil	750
		Müftü Elhac Arif Efendi	250
		Kocabaş Hacıyaki	120
	Çeşme'de Küçük	Muhasıl Vekili Kuşadası Eski	750

		Voyvodası Mehmet Ağa	
		Mustafa Ağüyede Ahmet Ağa	250
		Kocabaşı	150
Eskişehir	Eskişehir'de Büyük	Müftü Elhac Osman Efendi	400
		Esseyit Elhac Veliyiddin Kamil	350
		Elhac Mehmet Emin Efendi	300
		Esseyit Emin Efendi	200
		Seyit Hacı Ali Ağa	200
		Sandık Emine Hafız Ali Efendi	350
	Seyitgazi'de Küçük	Muhasıl Vekili Hacızade Mustafa Ağa	400
		Kadızzade İbrahim Efendi	150
		Vücuhtan Halil Ağa	150
	Karacaşehir'de Küçük	Muhasıl Vekili Kadızzade Seyit Hasan Ağa	400
		Samrılı Seyit Osman Ağa	150
		Kocabaşı Serkeş	150
	İnönü'de Küçük	Muhasıl Vekili Bey	400
		Eslemeli Hacı Ali Ağa	150
		Hacı Yahya Ağa	150
Yenişehir-i Bursa	Yenişehir Bursa'da Büyük	Hanedandan Akdenzade Halil Ağa	350
		Molla İbrahimzade Halil Ağa	325
		Abdulkerimzade Hacı Mustafa Ağa	200
		İlyaszade Ali Bey	275
		Barçı Karyeli Hacı İbrahim Ağa	250
		Çelinge Karyeli Hacı İbrahim Ağa	225
		Kocabaşı Yaimoğku Kasop Zımmi	
	Yarhisar'da Küçük	Muhasıl Vekili Hanedandan Hacı Emin Ağa	700
		Mustafa Efendi	200
	Pazarcık'da Küçük	Muhasıl Vekili Hüseyin Ağa	300
		Ahmet Ağazade Hüseyin Ağa	250
	Domaniç'de Küçük	Muhasıl Vekili Tahir Efendi	750
		Ali Ağazade Ömer Ağa	400
		Yakup Ağazade Mehmet Şerif Ağa	200
	Harmancık'da Küçük	Muhasıl Vekili Tahir Ağa	
		Hacı Veysizade Hacı Mustafa Ağa	400
		Hanedandan Ali Efendi	200
	Gökçedağ'da Küçük	Muhasıl Vekili Esli Voyvodası Ahmet Ağa	600
		Hanedanı Kadimden Ahmet Efendi	200
		Hanedanı Kaimden Mehmet Ali Efendi	250

Gemlik	İnegöl'de Küçük	Muhasıl Vekili Hacı Ahmet Ağa	750
		Sandık Emni Elhac İbrahim Ağa	200
		Kocabaşı Serkeş	100
Beyşehir	Beyşehir'de Büyük	Müftü Endi	400
		Defter Nazırı Mehmet Şerif Ağa	400
		Hacı Musa Bey	400
		Hüseyin Efendi	350
		Sandık Emni İbrahim Ağa	350
		Halil Ağa	200
		Elhac Hüseyin Ağa	200
	Seydişehir'de Küçük	Muhasıl Vekili	600
		Hafız Ahmet	200
		Seyit Hafız Hüseyin	200
	Bozkır'da Küçük	Muhasıl Vekili	600
		Abdullah Ağa	250
		Hacı Mehmet Ağa	200
	Koca'da Küçük	Muhasıl Vekili	250
		Mehmet Emin	150
		Mustafa Ağa	150
	Kızıl'da Küçük	Muhasıl Vekili	250
		Abdulfettah Ağa	100
		Mustafa Ağa	100
Bergama	Bergama'da Büyük	Müfit-i Belde Osman Efendi	300
		Hacı Halil	250
		Hacı Mustafa	250
		Halil Ağa	250
		Hacı Hafız Ağa	250
		Kocabaşı Yorgi	200
		Kocabaşı Kostanti	200
	Nevva-i Bergama'da Küçük	Muhasıl Vekili Hacı İbrahim Ağa	400
		Elhac Ahmet Ağa	200
		Hacı Halil Ağa	200
	Ilıca-Bergama'da Küçük	Elhac Mehmet Ağa	200
		Muhasıl Vekili İlyas Ağa	300
		Esseyit Mustafa	200
	Soma'da Küçük	Muhasıl Vekilihacı Halil	350
		Mehmet Selim Ağa	200
		Kocabaşı Antaş	150
	Kırkağaç'da Küçük	Müftü Mustafa Efendi	200

		Kocabaş Yordan	200
		Kocabaş Kırbaki	150
	Keçiborlu'da Küçük	Muhasıl Vekili Ali Efendi	500
		Müderrişden Elhac İbrahim Efendi	200
		Vücuhtan Ahmet Efendi	200
	Gönen'de Küçük	Muhasıl Vekili İsmail Efendi	250
		Cebelli Oğlu Süleyman Ağa	150
	Alasun-İncir'de Küçük	Muhasıl Vekili Hüseyin Ağa	500
		Müderriş Mehmet Efendi	200
		Vücuhtan İbrahim Ağa	200

Kaynak: BOA. C. ML.11090

4. MECLİSLERİN YAPISI

“Müzakere meclisi” ve “Meşveret meclisi” olarak bilinen, muhassıllık meclisleri büyük ve küçük meclis adı altında ikili bir yapıya sahiptir ve bu durum yerel yönetim geleneği açısından önemli bir yeniliktir.¹⁸³ Yönetmeliğe göre, muhassılın bulunduğu merkezde oluşturulacak büyük meclisin on üç üyesi olacaktır. Bunlar, muhassıl, iki katip, hakim (kadı veya naib), müftü, askeri zabıt, yöre ileri gelenlerinden seçilen dört kişi ve Müslüman olmayan halkı temsilen metropolit ve kocabaşlardan seçilen iki kişiden oluşacaktır.¹⁸⁴

Büyük meclisin başkanı, müşir bulunan yerlerde müşirlere, ferik bulunan yerlerde ise “dirayet-i kifiye eshabından” ise feriklere verilecekti. Ferik bulunmayan yerlerde ise, muhassıl, kadı ve zaptiye memuru arasında kura ile belirlenecekti. Ama başkanlığa getirilen kişi mutlaka okuma yazma bilecekti. Nitekim, Bursa Muhassıllığında da meclis başkanı müşir iken, Tekfurdağı Muhassıllığında hakim,

¹⁸³ Ubicini, bu meclisleri Fransız “departement” meclislerine benzetir. Ona göre, bunlar Tanzimat Fermanının Türkiye’ye getirdiği en libarel kuruluşlardan biridir. Din , mezhep farkı olmadan bütün imparatorluk tebaası arasında hukuk eşitliğini fiilen tesis ettiğini bildirmektedir. Bkz. Ubicini, **Osmanlı da Modernleşme Sancısı**, İstanbul. 1998, s.52. İ. Güneş, muhassıllık meclislerinin kurulmasını , ülkemizde halkın yönetime katılmasının başlangıcı olarak kabul etmektedir. Bkz. güneş, s.40; İlber Ortaylı ise, muhassıllık meclislerini mahalli idare kurullarının sınırlı bir anlamda ilk örneği olarak göstermektedir ve meclislerin belediye hizmetlerinin yürütülmesinde halkın söz sahibi olması açısından başlangıcı olarak göstermektedir. Bkz. Ortaylı, Mahalli İdareler s. 32-33. M. Sencer’de meclisler için , yerel yönetim organı tanımlamasını yapmaktadır ve toplulukların yönetime katılmasını sağladığını belirtmektedir .Bkz. Sencer, s. 77.

¹⁸⁴ BOA. KK. 60/7, s.7-11; Kaynar, s. 253. Muhassıllık meclisleri hakkında bkz. M. Çadırcı “ Eyalet ve Sancak Meclislerinin Oluşturulması” Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan, Ankara, 1985.; Şener, s.51-56.

Kareferiye Muhassılığında ise, muhassıl başkanlığa getirilmiştir.¹⁸⁵ Bu nedenle, önceden olduğu gibi meclis başkanlığının doğrudan yerel kadıya verilmemesini laikleşmeye doğru atılmış bir adım olarak değerlendirebiliriz.¹⁸⁶

Küçük meclisler ise muhassılın bulunmadığı küçük kazalarda “ıcabına göre” kurulacaktı. Bu meclislere muhassılın vekil olarak atayacakları kimseler başkanlık yapacaktı. Bu meclisin üyeleri ise, naib, zaptiye memuru, muhassıl vekili ve halktan ileri gelenlerinden biri İslam diğeri Gayri Müslim olmak üzere toplam beş kişiydi. Ayrıca mahallerinde Rum, Ermeni, Yahudi ve Katolik gibi “mîlel-i erbadan” bulunması durumunda bunlardan da temsilci alınacaktı.¹⁸⁷

“Memur konumunda” düşünülen meclis üyelerine verilmesi planlanan maaş miktarını ise; muhassıl, kadı ve zaptiye memuru aralarında kararlaştırıp İstanbul’a bildireceklerdi. Yalnız ödenecek maaşın üyelerin “haysiyet ve şöhreti” ile orantılı olmasına dikkat edilecekti. Yine muhassıl vekillerinin maaşı mahalli muhassılıktan kararlaştırılacaktı.¹⁸⁸ Muhassıl, katip gibi atanan diğer üyelere ise zaten devlet memuru oldukları için ek bir maaş ödenmeyeceği bildirilmiştir. İlk etapta metropolitlere 350 kuruş maaş bağlanması kabul olursa da vakıf vb. kurumlardan zaten maaş aldıkları dikkate alınarak yeniden maaş ödenmesi uygun görülmemiştir.¹⁸⁹

Devletin başlangıçta ikili bir meclis yapısını tercih etmesi ve uygulamaya geçirmesi ise, mali denetim ve mali merkezileşme amacından olsa gerektir. Çünkü, devlet meclisler kanalıyla gerek muhassıllık bünyesinde hizmete getirilen memurlar gerekse seçilerek meclis üyeliğine tayin olunanlar aracılığıyla en küçük birime kadar nüfuz edilebilmiş, yeni vergi reformlarını anlatarak ve karşıt eylemde bulunacakları da pasifize etmeyi sağlamış oluyordu. Ancak küçük meclisler Eylül 1841’de kaldırılmıştır. Gerekçe olarak ta üç-beş kişinin yapabileceği işi on-on beş kişinin yapması gösterilmiştir.¹⁹⁰ Fakat büyük meclislerle ilişkilerin sürdürülebilmesi için zaptiye ve muhassıllık hizmetinin birleştirilerek 200 ile 700 kuruş arasında değişecek bir maaşla bölgeden birisinin görevlendirilmesi de kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Aynı zamanda alınan

¹⁸⁵ BOA. C.DH.12226; AMKT 1/13; İ.MV. 62.

¹⁸⁶ Davison , s. 140-141.

¹⁸⁷ BOA. İ.MV. 144.

¹⁸⁸ BOA. İ.DH. 478.

¹⁸⁹ BOA. KK. 60/7. s. 20.

¹⁹⁰ BOA. C.DH. 5189 ; Çadırıcı, s. 262.

¹⁹¹ BOA. C.DH. 17411, Önceleri “cay-ı muhassıllık” olup sonradan “mülhak kaza” konumuna getirilen kazaların muhassıl vekillerine de 200 ile 700 arasında değişen maaş ödenmiştir. BOA. ML.MSF. 2113.

tasarruf tedbirlerinin bir sonucu olarak kadı, naib gibi meclis üyelerinin maaş yerine yeniden “resm-i kısmet” vb. mahkeme harçlarını almaları uygun görülmüştür. Çünkü Maliye Nazırı'nın Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tezkeresine göre nüvvabların toplam maaş tutarı 14 bin 200 kuruş olmuştur. Bu oran çok fazladır ve hazinenin bu parayı karşılayabilmesi için vergi miktarlarına zam yapması gerekmektedir. Bu ek zam ise, halka ağır gelecektir. Bu nedenle yine mahkeme ücretlerinin muhassıl tarafından alınması fakat alınan ücretin naiplere tahsisi uygun görünmüştür.¹⁹²

Kurulan bu meclislerin etkinliği ise, bölgeye, yıla ve yerel yöneticinin niteliklerine göre değişmiştir. Fakat meclislerde her zaman Müslüman çoğunluk olması, “seçilmiş” temsilcilerin de genelde ayan veya yerel vücut ile sınıfsal çıkarlarını gözeten Hıristiyan kocabaşlarından oluşması eleştiri konusu olmuştur. Bu nedenle meclislerin bütün halkı temsil eden gerçek temsil organı olmadığı kabul olunmuştur.¹⁹³ Ancak kabul edilmelidir ki zaten meclislerin açılmasında temsil kurumu olması amaçlanmamıştı. Kabul edilen seçim yönergesinde de seçmen ve seçilecek olanların nitelikleri açıkça tespit edilmişti. Zaten XIX. yy.'ın ortasında Osmanlı ülkesinde vücut ve ayanın dışında kaç kişi bu nitelikleri taşıyabilirdi. Üstelik, bu meclislerin pek çok açıdan yeniliği temsil etmişlerdir. Örneğin teori de olsa Gayri Müslimlerin aynı hakları elde etmeleri ve delegelerin farklı mezheplere mensup olması gibi. Hatta denilebilir ki, muhassıllık meclisleriyle başlayan süreç temsil ilkesinin tecrübe edildiği gelişimin ilk noktası olmuştur.

5. MECLİSLERİN ÇALIŞMA YÖNTEMİ

24 Ocak 1840 tarihli talimatnameye ek olarak hazırlanan seçim yönetmeliğinin dördüncü, beşinci, altıncı ve dokuzuncu maddeleri meclislerin çalışma yöntemini belirlemektedir.¹⁹⁴ Buna göre, meclise seçilen üyeler öncelikle “tevzi-i vergi maddesinde ve hususat-ı sairede kat'an gadr ve himayeye sapmamalarına ve her halde Devlet-i Aliyye mesalihinin hüsn-i tesviyesine gayret ve ibraz-ı sadakat mütava'at ve hilafına hareketten mübada'at eyleyeceklerine dair ..” kadı ve müftünün önünde yemin

¹⁹² BOA. İ. MV. 453.

¹⁹³ Davison, s. 140.

¹⁹⁴ Vefik, s. 332-337.

edeceklerdi. Hıristiyan üyeler ise yeminlerini kendi dinleri üzerine edeceklerdi. Ayrıca kadının müftü; müftünün de kadı önünde yemin etmesi kararlaştırılmıştı.

Çalışma günlerini ise her meclis kendisi belirleyecekti. Nitekim Kayseri Meclisi hafta da iki gün çalışmayı kararlaştırmıştı.¹⁹⁵

Genellikle eski ayan veya mütesellim gibi yöneticilerin konaklarında toplanan meclis çalışmalarına dışardan kimsenin girmesine izin verilmeyecekti. Hatta “umur-u zaptiye memurunun” emrindeki askerler nöbetleşe olarak meclis binasını koruyacaktı.

Meclisin gündemi toplantı esnasında açıklanacaktı. Ayrıca tartışmalarında kimsenin sözü kesilmeyecek, konuşanlar can kulağıyla dinlenecekti. Eğer itiraz var ise hemen yapılacak yoksa meclis görüşmesi sona erdikten sonra şurada burada konuşma yapılmayacaktı. Çünkü her iş “ mübahasat-ı kesire” ile alınacak ve oy çokluğu ile kabul olunacaktı. Toplantı sonunda söz söyleyenler ya da kararı eleştirenler olursa, bunların suçları tespit edilip ceza yasasına göre meclis de yargılanacaktı ve üyelikleri düşürülecekti. Üstelik daha sonra memleket işlerine karışmalarına da engel olunacaktı.

Kabul olunan karar ise; katipler tarafından yazılacak güvenlik, koruma işleri ile ilgili ise müşire, maliye ve vergiye dair ise Dersaadet’e sunulacaktı. Kararların altında kabul edenlerin mühürleri bulunacaktı ve alınan her karar meclislerin “ceride-i mahsusalarına” kaydedilecekti.¹⁹⁶ Üyelerin tespitinden sonra çalışmalarına başlaması kararlaştırılan meclis öncelikle ileri gelenlerden birini “ sandık emini” olarak seçecek ve tahsil olunan devlet geliri, bu sandık eminine teslim olunacaktı. Ancak devlet şimdilik meclis üyelerinden birinin sandık emini olarak atanmasını uygun görmüştür. Sandık emini toplanan tüm geliri meclis sandığında muhafaza edecek ve yapılması gereken tüm ödemeleri de buradan yapacaktı. Yalnız para konulacak sandığın meclis üyelerinin mührüyle mühürlenmesi ve para çekileceği esnada tüm üyelerin hazır bulunması gerekiyordu. Ayrıca, sandıktan maaş ödemeleri vb. harcamalar yapıldıktan sonra, kalan paranın derhal poliçe veya nakit olarak hazineye gönderilmesi gerekiyordu.¹⁹⁷

Çalışmaya başlayan meclisin yapması gereken işlerden birisi de gönderilen talimatnameyi tüm üyelere vermesi ve yapılacak tüm icraatın bu talimatnameye göre

¹⁹⁵ BOA. C.ML.11090.

¹⁹⁶ Meclisin çalışma yöntemi için ayrıca bkz.Ortaylı , s.37; Şener, s.54.

¹⁹⁷ BOA. MAD. 9061, s. 2-3; II. Mahmut döneminde kurulan Sandık eminliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Çadırcı,Tanzimat döneminde Ana. Kentlerinin, s.230-232.

yapılmasına dikkat etmekte.¹⁹⁸ Ancak Rum Patriği'nin Meclis-i Vâlâ'ya verdiği takirde “..metropolit ve kocabaşlar her ne arz ve ifade etseler hiçe sayılarak mesela ehl-i islamdan biri Gayri Müslimden birine darb-ı cüruh ve namusuna edipte meclise arz olundukta ehl-i islamdan şahit istenip bulunmadığı halde mesmu değildir deyu evvel zimmiye vaki eylemek ve bir de o makule zımninin alacağı olarak meclise müracaatında bir muktezi şer'i şerif iktiza eyledikte ehl-i arz reaya ve kocabaşların şahadetlerini kabul etmemek müsüllü muamelat vukuatı her taraftan iştika..” şeklindeki eleştirisi ile, meclisin Gayri Müslim üyelerinin meclis de sözlerinin dinlenmediği, şahitliklerini kabul etmediğini şikayet etmiştir. Nitekim bu şikayet üzerine tüm meclislere, her türlü işte “reaya ayrı tutulmayarak ve reaya ve kocabaşlarının şahadetleri sıdk-ı mukarrat olduğu halde muteberit olunarak hüsn-i tesviye olunması ...” yönünde emirname gönderilmiştir.¹⁹⁹

Öyle ki, bu karar ile, devlet eşitlik ve ortak sorumluluk çizgisi doğrultusunda yeni bir dönemin başladığını, bu nedenle de kabul edilen fermanın uygulayıcıları olanların halk üzerinde kötü bir izlenim bırakmasını ve meclislerin varlığına rağmen her şeyin eskisi gibi devam ettiği yönündeki inancı silmek istiyordu. Bunun için de meclis üyeleri ya da muhassıl tarafından yapılacak usulsüzlüklerin araştırılıp cezalandırılması kuralını getirmişti. Örneğin Kütahya Meclis Başkanı olan Müşir Tayyar Paşa ile meclis üyeleri arasında meydana gelen anlaşmazlığın nedeni, Tayyar Paşanın eskiden almış olduğu “mukataat peşinatını” red etmesi ve “kiracı başı ianesi” için tahsil olunan 103 bin kuruşu zimmetine geçirmesiydi. Üstelik meclis üyeleri bu parayı sorduklarında 53 bin kuruşunu “hariç-ez defter tevzi masrafı” 50 bin kuruşunu da “mahiyesinde mahsup” göstermişti. Durum meclis üyelerinin mazbatasını ile Meclis-i Vâlâ'ya iletilmiş ve meclis de yapılan görüşmeler sonunda, bu tür hareketlerin halk üzerinde eski dönemin devamı şeklinde algılanacağına dikkat çekerek, hem Tayyar Paşanın hem de üyelerin meclise davet edilmesine karar verilmiştir. Fakat Aralık ayında meclisin tatil edileceği göz önüne alınarak durumu incelemek üzere Bursa’ da bulunan Müfettiş Mehmet Beyin, Kütahya’ya gönderilmesine kararlaştırılmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁸ BOA. İ.MV.57.

¹⁹⁹ BOA. İ.MV.226.

²⁰⁰ BOA.İ.MV.98 ;BOA. Ayniyat 68, s.22. Benzer bir olay Ankara’da da yaşanmıştır.Ankara Müşiri ve meclis başkanı Davut Paşa halktan kuralsız ve kanunsuz vergi toplaması ve topladığı bu vergileri zimmetine geçirmesi üzerine görevinden alınmıştır.bkz. Çadircı, agm. s.265.

Bu örnek meclis çalışmaları esnasında eski alışkanlıklarından kurtulamayan yöneticilerin varlığını ve meclis üyelerinin meclis çalışmalarında gerektiğinde meclis başkanından bağımsız hareket ettiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca, meclislerin görev ve yetkilerini belirleyen her hangi bir yönetmelik olmasa da muhassıllara verilen görev ve yetkilerin uygulanmasında meclisin onayının istenmiş olması meclisin fonksiyonunu göstermektedir. Nitekim, Kamil Kepeci 60/7 numaralı talimatname defteri uyarınca da bazen doğrudan ilgili meclise görev ve sorumluluk verildiği görülmüştür. Bunun dışında büyük meclislere mülki, adli ve mali işleri görüşüp karar alma yetkisinde tanınmıştır²⁰¹. Özellikle Tanzimat esaslarına aykırı olan vergi suiistimallerini takip etmek ve şer'i kanuna göre suçluları yakalayarak karar verme hakkına sahiptir. Bu açıdan o yerin ileri gelenleri bir nevi jüri konumuna getirilmiştir. Ancak katil, yaralama, hırsızlık ve pranga cezasını gerektiren davalar Meclis-i Vâlâ'ya gönderilecekti.²⁰² Küçük meclisler ise görüştüikleri işleri bağlı bulunduğu büyük meclise onaylatmak zorundaydılar.²⁰³

Yine bölge meclisi ile merkez arasında yapılan yazışmalar özellikle de merkezden giden emirlerin kayıt defterleri, yerel meclislerin hangi işlerle ilgilendikleri konusunda fikir edinmemize yardım etmektedir. Örneğin, Bursa'ya 11 Şaban 1256/ 8 Ekim 1840' da " Bursa dahilinde kain kazaların sene-i sabıka tevziat defterleri gelmiş ise de hayli noksan gönderildiğinden kaffe-i vergi-i seneviye-i sahihlerinin serian irsaline dair tahrirat" Yine, 20 Şaban 1256/ 17 Ekim 1840 tarihide gönderilen yazıda, "tımarlı süvari askeri muntazama tekaidlerinden Ahmet namlı kimnesnenin tımar istilamına dair tahrirat sami yazılmıştır", 27 Şaban 1256/ 24 Ekim 1840 tarihli bir başka yazıda "kaza-i merkume emval-i muhassılığın mahsuben akdemçe malum-el miktar meblağ kavaim olarak gönderildiğinden bade't izin nakit gönderilmesi hususuna dair tahrirat-ı sami yazılmıştır." 25 Şevval 1256 / 20 Aralık 1840 tarihinde ise; " Sultan Orhan tabşerih hazretlerinin evkaf-ı şerifleri kitabetinin 1500 kuruş bedelinin istilamına dair tahrirat" ²⁰⁴ gibi daha çok mali konularla ilgili yazışmalar yapılmıştır. Buna benzer yazışmalar İslimiye Muhassıllığı ile de yapılmıştır. Örneğin 27 Muharrem 1257/ 21 Mart 1841 tarihinde " Ahyolu, Misivri ahalilerinden ziyade öşür

²⁰¹ BOA. İMM.16.

²⁰² H.İnalcık, " Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, 28/112 (1964), s.627.

²⁰³ BOA. KK.60/7, s.78 ; BOA.C.ML 9697.

²⁰⁴ BOA.KK. 5805, Bu defterde Hüdavendiğar Kangırı ve Muğla muhassıllıklarına dair Mmuharrem – Rebülevvel 1256/1840 tarihlerine dair yazışma özetleri yer almaktadır.

mütala olunduğundan men' istida olunarak vesaireden 1/10 öşür alındıktan sonra ziyadesi mütala olunmamasına dair" yine, 6 Safer 1257/ 30 Mart 1841 tarihli " sabık Elmalı Mültezimi Hacı Ahmet Efendi'nin zimmetinde olan tahsiline dair", 4 Ra 1257/ 26 Nisan 1841 tarihinde ise; " eshab-ı tımarat tarafından mutalib olduğu ba mazbata inha olunan kışlak ve yaylak rüsumunun tımar eshabına itasına dair" şeklindeydi.²⁰⁵ Bu konuda vereceğimiz bir başka örnekte Kütahya'ya aittir. Nitekim burayla yapılan yazışmalarda genellikle mali konulara yönelik olmuştur. Örneğin, 9 Muharrem 1256/ 13 Mart 1840 tarihinde " meclis azalığına tertip olunan kesianın kadr-u haysiyetlerinden bailsle tensip eylediği maaşlarının miktarını ima ederek şukka", 19 Muharrem 1256/ 23 Mart 1840 "muhassıl mumaileyhimin 6 kıt'a poliçe temessükü ve bir kıt'a şukkasında muharrer bir yük yetmiş yedi bin beş yüz kuruşun irsaline dair", 8 Ca 1256/ 8 Temmuz 1840' da "tahriri nüfus ve emlake tevcihle mübaşeret eylemiş oldukları ifadesiyle emlak defterlerini sureti tarife üzere mi yoksa nezdinizde kalacak defterlerin nüshalarına tatbiken tahriri icab edeceği sualine dair" şeklinde yazışmalar yapılmıştır²⁰⁶.

Kuşkusuz verdiğimiz bu örnekler ilgili muhassıllık defterlerinden rast gele seçilen sadece birkaç örnektir. Defter dahilinde yer alan konular yukarıda olduğu gibi vergiler, hasılatın gönderilmesi, tımar gelirleri ya da memur maaşları gibi mali konulardır. Bunun dışında yeni katip, vekil vb. adlarla yapılan eleman ihtiyaçları, gümrük resimleri, vakıf gelir giderleri, toplanan ürünün iskeleye taşınması ve muhassıllık dahilinde ki halkın birbirleriyle olan alacak işlemleri ya da bir başka bölgede oturan kişilerin ilgili muhassıllık dahilinde yaşayan halktan alacakları vb. konuları kapsamaktaydı. Kısacası merkezden muhassıllıklara gönderilen bu tahriratlar gerek başlangıçta ve gerekse sorunlar ortaya çıktıkça gönderilen talimatların yapılıp yapılmadığı veya nasıl yapıldığı ile ilgiliydi. Bu yazışmalar ve tutulan kayıtlar öylesine dikkatli izlenmiştir ki devlet hem muhasıl-ı emvali hem de meclisi sıkı denetim içinde tutmuştur diyebiliriz. Nitekim bu durum, yani "yoğunlaşan bürokratik sürecin" meclisleri işlerlikten yoksun bırakıldığı yönünde eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur.²⁰⁷

²⁰⁵ BOA. KK. 5810.

²⁰⁶ BOA. KK. 5801.

²⁰⁷ Sencer, s.78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASSILLIK GELİRLERİ VE GİDERLERİ

1. MUHASSILLIK GELİRLERİ

Siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuksal bir yapı olan devletin varlığını sürdürmesi için gelire ihtiyacı vardır. Çünkü, kamu hizmetlerinin yapılabilmesi için, devletin bir takım gelir kaynaklarına malik olması gerekmektedir. Kendine has koşullarda ortaya çıkan Osmanlı Devleti de başlangıçta kamu giderlerinin finansmanını tımar sistemi sonra da iltizam sistemi içinde karşıladı ancak dünya ekonomisinde parasal ekonominin hız kazanmasına paralel olarak yeni gelir kaynaklarına el konulması gerekmektedir. Üstelik Tanzimat'la vatandaşının can mal namusunu koruma gibi yükümlükleri de üstlenen devletin giderleri “emniyet, adliye, nafia, maarif” gibi alanlara da yatırım yapmasını gerektirmekteydi.

İşte, bu koşullarda uygulanmaya başlanan muhassıllık teşkilatından devletin beklediği fayda öncelikli olarak tüm gelir kaynaklarının saptanmasıydı. Özellikle iltizam usulünün sakıncası olarak ortaya çıkan “kayıt dışı” vergi kaynaklarının belirlenmesi ve devlete “irat sağlar” konuma getirilmesi²⁰⁸ Nitekim nüfus ve mülk sayımının yapılmasının asıl nedenini de bu koşul oluşturmuştur. İkinci hedef ise, gelirlerin tek elde toplanması ve tüm harcamaların yine buradan yapılması kuralının getirilmek istenmesiydi. Böylece etkin bir mali yönetimin kurulması ve tahsilatların artırılması da sağlanmış olacaktı. Bu nedenle Tanzimat reformlarının ana hedefi maliyede ıslahat olmuştur ve taşrada merkeze bağlı gelir gider teşkilatının kurulması için çaba harcanmıştır.²⁰⁹ Vergi düzeni açısından getirilen en önemli yenilik ise vergilere oldukça basit ve sade bir şekil kazandırılmasıdır. Nitekim, daha önce “tekalif-i şeriyeye” adı altında ve çok çeşitli oranlarda alınan tüm vergiler kaldırılıp

²⁰⁸Fazıl Pelin, *Finans İlmî ve Finansal Kanunlar*, İstanbul, 1942, s. 161.

²⁰⁹İnalçık, s.627.

yerine tarım ürünlerden onda bir oranında öşür, koyunlardan “ağnam resmi” ve Gayri Müslimlerden “cizye” alınması esasını getirmiştir. Aynı şekilde “tekalif-i örfiyye” nin kaldırılıp herkesin “ hal ve tahammül ve ticaret ve temettüüne göre komşuca” paylaştırılan vergi, köy muhtarları ve reaya kocabaşlarıyla zaptiye askerleri tarafından “tahsil edilip” muhassıllara teslim ediliyordu.²¹⁰

Muhassıllık mal sandıklarına ödenen bu gelirler bölgelerine göre değişmekle birlikte, ürünlerden alınan aşar vergisi, gümrük hasılatı, kira gelirleri, maden hasılatı, bac-ı pazar geliri, mahkeme gelirleri, yazlık-kışlak vergisi, orman hasılatı, tapu-ferah resmi vb. gelirlerdir. Ayrıca, 1840 mali yılından itibaren uygulanan bu düzenlemelerde ilk yıl hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla muhassıllık kazalarından “alel hesap” suretiyle bir miktar akçe toplanıp gönderilmesi istenmişti. Hasat mevsimiyle birlikte ise, Maliye Nazırı Saip Efendi'nin de önerisi ile hem ürünün zarara uğramasını önlemek ve hem de halkın daha fazla sıkıntıya girmemesi için peşinat akçesinin “ mukaddemce tertip ve tahsil olunan miktarda” alınmasına, kalan miktarın ise, sene sonunda tahsil edilmesine karar verilmiştir.²¹¹ Aynı zamanda sene sonunda tüm muhassıllıkların hazırlayacakları gelir defterlerinden eksik veya noksan “tahsilatlar ve masrafların” saptanacağı ilan olunmuştur. Nihayet nüfus ve hane sayısına göre yapılan vergi dağıtımları da Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Örneğin, Edirne Muhassıllığı dahilinde toplam 19 yük 46 bin 149 kuruş 17 para saptanmıştı. Nitekim bu “tevzi de nefsi Edirne'ye 16 yük 486,5 kuruş 14 para, Havas-ı Mahmut Paşa kazasına 1 yük 76 bin 256,5 kuruş 4 para; Baba-i atik kazasına 1 yük 69 bin 405,5 kuruş 9 para” hesap olunmuştur. Yine aynı muhassıllık dahilindeki İstanköy Adası'nın “tevzi defteri” Tablo 7'e göre şöyledir ;²¹²

Tablo 7: İstanköy Adasının 1840 yılı Tevziatı

Adi bir senelik tevziat	86885
Köylerin tevzii	22393

²¹⁰Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları*, Ankara, 1989 s. 13

²¹¹BOA. İ.MV.109.

²¹²BOA. İ.MV.122. Ancak adanın maaş vb. harcamaları ise 1138 keseye çıktığından 918 kese 66 küsürlük açık oluşmuştur. Denizli, Karahisar-ı Sahip, Kesiriye Muhassıllıklarının tevziat defteri için bkz. Sudi, s.83-88.

Metropolit'in "gayr-i az aidatı kadimi"	50293
Toplam	159571
Gelir defterinde kayıtlı olan "iane-i cihadiye ve askeriye" bedeli	49637
Kalan	109934 kuruş / 219 Kесе

Kaynak: BOA. İ.MV.122

Ancak vergi dağıtımında sorunlar yaşanmış, 1/ 10 oranında alınması gereken aşar miktarı 1/ 8 veya 1/ 7 oranında alınmaya devam edilmiştir. Tevzi defterlerine kaydedilmeyen muhassılların kendi masrafları ya da halktan eskiden olduğu gibi usulsüz vergi alımları devam etmiştir. Bu durum karşısında kazaların vergi oranlarında indirim yapılması isteği olmuşsa da sayım ve yazım işlemleri bitmeden indirim yapılmaması emredilmiştir.²¹³ Benzer bir istek Yenişehir, Ermiye, Tırhala muhassıllıklarından da gelmesi üzerine 15 Recep 1256/ 12 Eylül 1840' da Meclis-i Umumi'de yapılan görüşmeler sonunda bir kez daha " vergi tertip ve tahsile her bir kazanın hisseleri mahallinde tahmil ve temettülerine göre tarh ve tevzi olunması ve sureti tefrik ve tahsili bu tarafta dahi kayden tesviye olunmak için her bir muhassıllık ve kazaya isabet eden verginin ba defter-i müfredat ile bu canibine buyrulması" ve her bir kazanın "emlak ve tahmili" anlaşılmaksızın indirim yapılmasının sakıncalı olacağı bildirilmiştir.²¹⁴

Ancak, Bilecik Muhassıllığı meclis üyelerinden bir kişi ve bir meclis katibinin İstanbul'a giderek 1840 yılı vergisinin "biraz ağırca" olduğunu belirterek bir miktar indirim yapılması konusundaki istidaları Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de görüşülerek hazırlanan mazbata 25 Şaban Çarşamba/ 22 Ekim tarihinde Meclis-i Umumi' de tartışılarak şu karara varılmıştır;²¹⁵ Bilecik örneğindeki yerleri "seriyat-ı mahzurdan" kurtarmak için vergilerinin birden bire tamamıyla toplanmaması ancak, mevkilerin ödeme gücüne göre, 1839, 1840 ve 1841 yıllarına ait vergilerinin ilgili yılın sonunda "varidat defterlerine bakaya olarak kayıt edilip" İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.

²¹³ BOA. İ.DH. 852. Gelibolu Muhassıllığına ait bu belgede Gelibolu'nun vergi dağıtımı doğru saptanmış ise de kazalarında 30 yük 50 kuruş deftere dahil edilmemiş ve halktan kendi masrafları için 9 yük 70 kuruş tahsil edilmiştir. Üstelik, halktan bir yılda çıkan para toplam 8 bin 60 keseye ulaşmıştır.

²¹⁴ BOA. İ.MV.136.

²¹⁵ BOA. İ.MV.173.

Bu bakayanın af edilmesi ya da icabına göre tahsili daha sonra saptanacak ve alınan kararı, Maliye Nezareti ilgili yerin muhassıl ve zaptiye komutanına gizlice bildirecektir. Ancak bu tür vergi indirimi konusundaki isteklerin fazla olması durumunda toplanacak verginin büyük kısmının bakaya kalma olasılığını önlemek için, her bölgenin “hal ve şöhretine yani vergiy-i mürettebi ziyadece olup tahmili mechul olduğu takdirde” uygulanması önerilmiştir.

Alınan bu tür önlemlere rağmen Anadolu, Rumeli ve Adalardaki pek çok muhassıllık dahilinde dağıtılan vergi miktarlarından “bakaya suretiyle” indirim yapılmıştır. Örneğin 1257/ 1841-1842 varidat defterine göre; Edirne Muhassıllığın da 18728778 kuruş 31 para olan vergi dağıtımından 7015893 kuruş 19 para hazineye teslim olurken, kalan paradan 5228485 kuruş bakaya olarak deftere kaydedilmiştir. Yine aynı defterde Selanik Muhassıllığı’nın 13445942,5 kuruş olan vergisinden 8068743 kuruş 15 para hazineye teslim olurken, kalan paradan 1239495,5 kuruş bakaya kaydedilmiştir. Yine Bursa Muhassıllığı’nın toplam vergi dağıtımı 16184957,5 kuruş 7 para iken bunun 9505835 kuruş 52 parası hazineye teslim olunurken, kalan verginin 1814544,5 kuruş 19 parası bakaya kaydedilmiştir.²¹⁶

Muhassıllık gelir kalemlerini ve yapılan indirimleri Siroz Muhassıllığı 1841 yılı Mart- Şubat dönemi için de “hasılat ve bakaya” örneğin de incelediğimizde ise;²¹⁷ Hem 1840 yılı “sene-i vergisi ve zahire bahasından” toplam 170 909 kuruş 25 para indirim bakaya kalmış hem de 1841 yılına ait hinta çavdar, mercimek, soğan, üzüm zeytin, bakla, anason gibi toplam otuz çeşit ürününden sağlanan 274 973 kuruş 29 paradan, 202337 kuruş indirim yapıldığını görmekteyiz. Bu oran toplam aşar gelirinden sadece 74000 kuruş tahsilat yapıldığını göstermektedir ki bu tahakkuk edilen vergi miktarının ancak %30’unun toplanabildiğini göstermektedir. Nitekim aynı dönemde (1841) Siroz Muhassıllığının “varidat hasılatı” Tablo 8’a göre şöyledir;

Tablo 8: Siroz Muhassıllığı Gelirleri

Vergiy-i senevisi	94297,5
Cizye gebran	471367
Cizye-i kiptiyan	35243
İспенç	8585,37
Zecriye	106650,30

²¹⁶ BOA. MAD.9061. s.43-45.

²¹⁷ BOA. ML VRD.409.

Kışlak	6030
Otlak	220
Mahkeme	22510,32
Gümrük emtia	297680,30
Gümrük zahire	9793,5
Sürsat	20026,5
Kantar	4287,5
Tımarattan semera	1000
Sürsat	11166
Tapu	26529,20
Humus-u şer'i	18116
Kömür ihrakından	1581
Sal icarı	500
Eşya pazarı	3500
Kiracı başlık	949,5
Mürür tezkiresi	8472
Kirahane	9681,5
Saçma ve kurşun	7000
Rusum-u Deavi	6486,30
İcar-ı çiftlikat	8499,5
Tahmishane	10500
Karuvan	30815,5
Perakente	1534,5
Muamelat	612
Adet-i ağnam	38070
Bac-ı pazar	4208,18
Gazya	947,5
Beyt'ül mal	2905,5
Mütekaidin zimmetlerinde kalmış olan öşür bakayasından	7219
İcar-ı çiftlik	5250
Mir-i pirinç zira terk olduğundan arazisinden hasıl olan icar	1500
Toplam	2236091,29
1840 yılı aşarından satılan	201337
1840 bakayasından satılan	170909,35
1840 yılı mevcut zahireden satılan	10776,10
Toplam	2619114,34
Pirinçle ilgili indirim	20250
Kalan	2598864,34

Kaynak: BOA. ML VRD.409

Toplanan gelirlerinin hazineye gönderilmesi de ayrı bir sorundu. Çünkü teslimatın nakit olarak yapılması, güvenlik ve yapılan masraf açısından riskliydi. Ancak muhassıllara verilen talimata göre, mal sandığında 100-150 akçe birikir ise zaman

kaybetmeden ya civar muhassıllıklarla birleşerek ya da ayrı bir poliçe veya nakit olarak gönderilmesi istenmişti. Nitekim, muhassıllık merkezleri de gelirlerini hem nakit hem de poliçe şeklinde hazineye göndermişlerdir. Örneğin Kütahya Muhassıllığı'nın 1840 yılı gelirlerinin taşirinden elde edilen toplamı 91341,5 kuruşu dokuz kıt'a poliçe olarak hazineye gönderilmiştir.²¹⁸ Hazineye yapılan bu teslimatlarda özellikle miktarı fazla olanlarının poliçe olarak gönderilmesi önemlidir. Çünkü, bu tercih nedeni, ya ulaşımın zor ve güvensiz olmasından ya da bölge de faaliyet gösteren tüccarların varlığından kaynaklanmış olsa gerektir. İstanbul'a yapılması istenen zahire nakliyatının ise, en yakın iskeleye gönderilerek yapılması uygun görülmüştü. Örneğin Varna Muhassıllığı'ndan 1841 yılında "husule gelen aşar-ı zahairin" Balçık, Bergos, Köstence iskelelerine taşınmış ve burada Avrupa tüccarlarının adamlarına teslim edilerek İstanbul'a nakl olmuştur.²¹⁹

Anadolu ve Rumeli ve Adalar'da ki muhassıllıkların 1840 yılı toplam vergileri Tablo 9'a göre şöyledir;

Tablo 9; Muhassıllıkların 1840 yılı gelirleri

Muhassıllıklar ve Bağlı kazalar	Gelir toplamı (kuruş)
Eskişehir	139280
Bilecik	139411
Ermenek	1445200
Isparta	783408
Borlu	919835
Yalvaç	1434361
Keteferi	3883032
Tosya	1316496
Burdur	658853
Karaağaç	1080154
Teke	113607
Bereketli, Odakaya ve aşireti	1678569
Seferihisar	1079393
İçel	1362879
Ezine-i karadağ	1322648
Bandırma	573242

²¹⁸ BOA. İ.MV. 440.

²¹⁹ Teslimata ürünün cinsi, miktarı hangi sefineler aracılığıyla, hangi tarihte yapıldığı kayıt edilmiştir. Bkz. BOA. ML.VRD. 422.

Bergama	3313444
Kastamonu	4320119
Gemlik	1870162
Sinop	1970931
Göynük	2388657
Beyşehir	1047664
Yenişehir-i Bursa	1064923
Bolvadin	344185
Çorum	187442
Bolu	4773019
Karahisar-1 sahip	1448754
Viranşehir	3121562
İzmir	2025763
Adapazarı	1695669
Karamürsel	2685105
Geyve	1276438
Günyüzü	77587
Koruyu Hümayın	8548856
Menteşe	1679984
Akhisar	677689
Menemen	864854
Adana	720366
Aydın	2904099
Tire	1708072
Bozdoğan	1208009
Nazilli	1585310
Amasya	2359176
Bozok	3501926
Balıkesir	2235030
Ayazment	837907
Aksaray	1220956
Kütahya	1450973
Kula	4327111
Köyceğiz	1377702
Tavas	4432078
Muğla	870061
Milas	802448
Çine	487649
Söke	456080
İzmir	1427478
Kuşadası	848496
Niksar	855341
Zile	973154
Sivas	740560
Tokat	1415516
Antalya	785993

Bergama	1403806
Bursa	1692677
Birgi	1797095
Alaşehir	1266713
Niş	771620
Edirne	2500000
Serfice	761335
Görice	519359
Kesiriye	722499
Manastır	2548187
Zağra-i Atik	2627274
Drama	3701976
Silivri	1244475
Çorlu	670887
Gelibolu	1449925
Tekfurdağı	1517511
Firecik	1064203
Rodamir	1383980
Uzuncabat	20637223
Dimetoka	1388351
Siroz	1844431
İmroz	127092
Sofya	2311068
Köstendil	1487428
Marmara	367398
Menlik	2636648
Selanik	2471074
Kareferiye	1259947
Gümülcine	2601059
Tırhala	4227635
Vize	1849312
Midilli	1556121
Şumnu	1155655
Babadag	366800
Varna	725090
İslimiye	1909121
Silistre	489791
Ruşçuk	1157714
Niğbolu	369538
Samakov	1432823
Vidin	1183240
Filibe	3891278
Tırnovi	3044222

Kaynak: BAO. KK.,5886

1257/ 1841-1842 mali yılında hazinenin toplam gelirleri ise, 562.911.000 kuruş olmuştur. Bu gelirin %27.5'i Rumeli' den , %31.7'si Anadolu'dan olmak üzere toplam %59.2'si Tanzimat yönetiminin kapsamına alınmış bölgelerden sağlanmıştır. Bunun dışında % 8.9'u henüz Tanzimat yönetiminin kapsamına alınmamış, % 4.8'i ise, mali kayıtları taslak hazırlandığı sırada henüz merkeze ulaşmamış Anadolu ve Rumeli topraklarından sağlanmıştır. Bu durum devletin toplam gelirlerinin %73'ünün Anadolu ve Rumeli'den sağlandığını göstermektedir.²²⁰

2. MUHASSILLIK GİDERLERİ

Osmanlı maliyesinde, belirli gelirlerin belirli hizmetlere karşılık gösterilmesi usulü vardı ve bu kural gereğince esas olan masraf değil gelirdi. Çünkü, vergi gelirlerinin azalması ya da çoğalması kamu hizmetlerinin iyi ya da kötü yapılmasını etkiliyordu.²²¹

Tanzimat'la birlikte ise, "her türlü gelirin hazineye girmesi ve tüm giderlerin hazineden karşılanması" ilkesi doğrultusunda "belirli gelirlerin belirli hizmetlere ayrılması" usulüne son verildi. Üstelik, bu kararın bir sonucu olarak, tüm kamu görevlilerine maaş bağlanması bir zorunluluk olarak hissedildi. Özellikle memurlara maaş verilmesi Tanzimat öncesinde bile gerçekten ciddi bir sorun iken, muhassıllık sistemi ile birlikte muhassıl, katipler gibi merkez memurları dışında meclis üyeleri ile kadılar, naipler, muhtarlar ve kocabaşlara varıncaya kadar maaş bağlanması devlet giderlerinin finansmanın sağlanması açısından yükümlülüğün artması anlamına geliyordu.²²² Öyle ki, gelirlerin merkezileşmesi ile her ne kadar devletin gelirleri artmış olsa da bağlanan maaşlar devletçe üstlenilen "cari giderleri" de artırmıştı.²²³

²²⁰ Devlet gelirlerinin %2.4'ü Mısır'dan, %12.5'i Arabistan bölgesinden, %12.2'si İstanbul'dan sağlanıyordu. Bkz; Güran, s.22.

²²¹ Nihat Sayar, *Amme Maliyesi,Devlet Bütçesi Prensipleri ve Tatbik*, İstanbul, 1954, s. 65; T.Güran belirli gelirlerin ayrıldığı giderlere düzenli ya da olağan giderler(Mukarrer) her yıl miktarı değişebilen giderlere ise olağan dışı giderler (Gayri Mukarrer) olarak iki ana kaleme ayrıldığını belirtmektedir Bkz; Güran , s. 16 .

²²² Şener, s. 65.

²²³ Erdoğan Öner,*Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara, 2001, s. 305.

Nitekim, “Tanzimat-ı Hayriye usulünce Rumeli ve Anadolu canibinde bulunan muhassılıkların 1840 yılı maaş, tayinat ve masarifat-ı sairelerinin miktarı” Tablo 10’a göre şöyledir;

Tablo 10: Muhassılıkların 1840 yılı giderleri

Masrafın Adı	Miktarı (kese)
Rumeli ve Adalardaki 49 muhassılığın maaş ödemesi	6246
Anadolu’daki 90 muhassılığın maaş ödemesi	10003
Bir aylık maaş ödemeleri	16249
12 aylık maaş ödemeleri	194988
Kaldırım ve konak tamiri	34750
Toplam	229738
Zamm-ı küsür	262
Toplam masraf	230000
Her muhassılığa isabet eden oran	1650

Kaynak: BOA. İ.DH. 852

1841 yılında tüm muhassılıkların öngörülen toplam harcamaları ise, kese olarak Tablo 11’e göre şöyledir²²⁴;

Tablo 11: Muhassılıkların 1841 yılında öngörülen harcamaları

Harcamanın adı	Aylık Tutarı	Yıllık Tutarı
Muhassılların maaşı	1947	23364
Hakimlerin maaşı	1070	12840
Katiplerin maaşı	860	10320
Meclis üyelerinin maaşı	780	9360
Miralay ,Kaymakam,Binbaşı maaşları	1719	30628
Zaptiye askerlerinin tayinatları	2643	31716

²²⁴ BOA. MAD.9061,s.15-16. Anadolu ve Rumeli’de ki tüm muhassılıkların 1841 yılı masrafları için ayrıca bkz. BOA.ML.MSF. 3612.

Nüfus,Gümrük,İhtisap ve ketebe maaşları	915	10980
Karantina memurlarının maaşı	248	2976
Nüzülhane, Postahane, Kirahane masrafı	197	2376
Bazı Tekke,Zaviye ve Fukaraya verilen mahiye	77	924
Kirahanelerin mahiyeleri	94	1128
Maden –i müteferrinin şehriyesi	469	5628
Toplam	11020	132240

Kaynak: **BOA. MAD.9061**

Yukarıdaki tablolara göre, muhassıllık sisteminin birinci ve ikinci uygulama dönemi olan 1840 ve 1841yıllarında, harcamaların en önemli kısmının memur maaş ödemesine yapıldığını görmekteyiz. Nitekim, 1840 yılında muhassıllık malından memurlara ödenen 194988 keselik masraf tüm harcamaların % 84'sine karşılık gelmektedir.

1841 yılına ait olan ikinci tabloda ise, harcamalar daha ayrıntılı gösterilmiştir ancak toplam harcama için de memur maaş ödemesi % 53 ile yine en yüksek orana sahiptir. Fakat ilk yıla göre bir indirim yapıldığı da ortadadır. Çünkü en azından 1840' da 139 olarak gösterilen muhassıl sayısı 1841'de 41' e indirilmiştir Bunun dışında askeri harcamalar % 47 ile ikinci, tekke, zaviye, misafirhane vb. yönetim giderleri ise, % 7 ile üçüncü sıradadır.²²⁵

Ayrıca, 1841 yılı verilerinde toplam harcama 132240 kese olarak gösterilirken aynı zamanda yanına “iş bu tahminen 57 senesinde vaki olacak masarî” şeklinde düşülen “zeyl” bu rakamların merkezde tahmin olunan bir masraf olduğunu kanıtlamaktadır ki, bu durum Osmanlı mali yapısında “bütçe” yapma anlayışına doğru bir gidişin başladığını göstermektedir.²²⁶ Nitekim, alınan tedbirler sonucunda 1841 yılı

²²⁵ 1841'e ait tablonun yer aldığı MAD 9061 adlı defterde 1840 yılı için “Mart iptidasından Şubat gayetine kadar bir senelik vuku bulan” toplam harcama miktarını 146033 kese 234 kusur olarak göstermektedir ki bu oran ilk tablonun gösterdiği rakamlarla örtüşmemektedir. Bunun nedeni verilerin hazırlanmasında farklı mali bürolardaki kayıtların kullanılmış olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Nitekim Y. Cezzar'ın Tanzimat'ın 1840 ve 1841 yıllarına ait verdiği hazine gelir ve gider kayıtlarının farklı belgelerdeki değerlerinde birbirini tutmadığını bildirmektedir.Bkz.Cezzar”Tanzimat'da Mali Durum” İ.Ü.İktisat Fak.Mecmuası, Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, C.2, İstanbul,1984 s. 291-342.

²²⁶ Bütçe, bir yıllık devlet geliri ile giderlerini gösteren bir cetveldir.Bütçenin en önemli esasları, zaman bakımından “tahdit” edilmiş olması ve “tahmin” ilkesine göre hazırlanmasıdır. Yani, bütçeler harcama yapılmadan önce hazırlandığı için gelir ve gider kalemleri “kat'iyet” ifade etmez. Bu nedenle 1841 yılına ait rakamlar tahmini değer ifade ettiğinden bir nevi bütçe taslağı olarak kabul olunabilir. Ancak,gelir-gider hesaplarına bütçe diyebilmek için “tezvin” yani gelir-gider masraflarının denkleştirilmesi ve

harcamalarda 13793 kese 234 kusur indirim sağlanacağı da belirtilmiştir.²²⁷

Tabloda gösterilen bütün rakamların ortaya koyduğu bir gerçek daha vardır o da; muhassıllık malından yapılan harcamaların, yine muhassıllık bünyesinde istihdam edilen yeni kurum ve kişilerin finansmanın sağlanmasında kullanıldığıdır. Nitekim ayrı muhassıllıklar üzerinde inceleyeceğimiz masraf defterlerindeki rakamlarda bunu doğrulamaktadır. Örneğin, 1840 yılına ait Burdur Muhassıllığı masrafları Tablo 12'ye göre şöyledir;

Tablo 12 : Burdur Muhassıllığı Masrafları

55 Zilhicce-56 muharrem arasında memur maaşlar	16146,10
Mart- Şubat 56 döneminde memur maaşları	23250
Taşir memurlarının maaşları	18448
	2897
Bac-ı Pazar ve kiracı başı memurlarına verilen maaş	
Emlak ve nüfuz tahriri için istihdam olunanların Mayıs-Şubat 1256 döneminde maaşları	6050
Postahane memurları maaşları	8747
Sandık Emininin maaşı 11 aylık	5500
Karantina Katibinin maaşı	3520
Karantinahane inşası	5320
Kağıt, anbar kirası, zahire nakli	23213
Askerlerin maaşı	88354
Mevlevi şeyhinin mahiyesi	2023
Toplam	203168

Kaynak: **BOA. MAD.10551**

“tasdik” yani uygulanmadan önce onaylanması gerekir.Bkz: Sayar,s.7-9. Bu nedenle 1841 rakamları tezvin ve tasdik ilkesi açısından bigi içermediğinden bir bütçedir diyemeyiz.Ancak bütçe taslağı hazırlamaya yönelik yapılan bir çalışma örneği olması nedeniyle önemlidir. Nitekim, T. Güran, Maliye Nezaretinin kurulması ve tüm mali işleri kontrol eden bir kuruluş haline dönüşmesiyle “birlik” ilkesine uygun bütçelerin hazırlanmasının mümkün hale geldiğini bildirmektedir. Fakat 1841 mali yılından itibaren bütçe taslağı hazırlamaya yönelik çalışmanın yapıldığını kabul etmekle birlikte bunun toplam gelir ve giderlerle ilgili bir ön tahmin niteliğinde olduğunu, bütçe çerçevesinde öngörülen gelirlerin toplanmasına ve belirlenen tahsisatlara göre harcamaların yapılmasına yetkili makamlarca önceden tasdik yolu ile izin veren bir belge anlamında bütçe özelliği taşımadığını bildirmektedir.Bkz.Güran,s.7.Ülkemizde Tanzimat döneminin ilk resmi bütçesi olarak 1279/ 1863-4 mali yılı bütçesi gösterilmektedir.Bkz. Güran,s.5 .

²²⁷ BOA.MAD.9061,s.16.

Görüldüğü üzere, Burdur Muhassıllığı giderleri içinde en önemli harcama grubunu % 43.5 ile askeri harcamalar oluştururken, memur maaşları toplam harcamaların % 41.5'ni, işletme, inşaat vb. yönetim harcamaları ise, toplam harcamaların % 15'ini oluşturmaktadır.

Yine, Siroz Muhassıllığı'nda Mart-Şubat 1841 döneminde yapılan harcamalar ise Tablo 13'e göre şöyledir;

Tablo 13: Siroz Muhassıllığı 1841 yılı Harcamaları

Muhassıl ve katib-i mal	155000
Zabıta memuru	35700
Meclis Üyeleri	414000
Hakim Efendi	31200
Jurnal memuru Mukayyit, Defter Nazırı	15066
Emlak temettuat muharirleri	2350
Muamelat muharirleri	450
Karantina memurları	36300
Zahire Müdürü ve memurları	17311
Gümrük Memurları	34065
Taşir memurları	98390
Kirahane masrafı	20825
Asker maaşı ve tayinatı	246559
Fukaraya verilen	14525
Tımar sahiplerine ödenen	182997
Muhtarlara verilen	14525
İmarete ödenen	9645
Praveşte dökümhenesine mürettebat	78680
Müfredat defterlerinde yazılı olan masraf	105997
Toplam	1203480

Kaynak: BOA. ML. MSF. 2267

Tabloda ki verilere göre, muhassıllık dahilinde yapılan harcamaların % 45'ini askeri harcamalar ve yine % 45'ini muhassıllık dahilinde gerek merkez memuru olarak atananlar ve meclise üye seçilenler gerekse sonradan istihdam edilenlere ödenen maaş ödemeleri oluşturmaktadır. Tımar sahiplerine ödenen bedel ya da hayır kurumlarına verilen yönetim harcamaları ise, %10'luk bir paya sahiptir.

Kuşkusuz, Anadolu ve Rumeli bölgesinden iki farklı yıla ait verdiğimiz her iki örnekten de anlaşılacağı üzere, muhassıllık sandıklarından yapılan harcamalarda

memur ve askerlerin maaş tutarı % 80 ile % 90 oranında değişmektedir. Bu nedenle her ne kadar, bu oranları genelleştiremesek de bu iki örnekten hareketle muhassıllık gelirlerinin büyük bir kısmının istihdam edilen askeri ve sivil personelin maaş ödemelerinde kullanıldığı doğrulanmaktadır. Nitekim bu gider artışını belirleyen en önemli nedenlerden biriside hasat mevsiminde bölgeden yapılan istihdamlardır. Çünkü taşır külfetli bir işti. Üstelik, ulaşım imkanlarının yetersiz olması devlet görevlilerinin tarım alanlarına zamanın da ulaşmasını engelliyordu. Bu nedenle gerek ürünün “tarh ve tahsil” işlemleri, gerekse ürünün anbara ya da iskeleye taşınması masraflıydı. Özellikle taşınacak yerin uzaklığı, nakliye ücreti ve yükümlülük verilecek kişilerin sayısı ve nitelikleri bu masrafın miktarını değiştirmekteydi. Örneğin İzmit Muhassıllığı “dahilinde bulunan kazaların 1256 senesi hasılatı olan zahirenin hin-i taşirin de vuku bulan masarıfat” 25459,5 kuruşa mal olmuştur. Bu orana İzmit Muhassıllığı dahilindeki, Kaymaz, Ağacalı, Kandıra, Şeyhler kazalarında istihdam edilenlerle, anbar kirası ya da anbar tamiri ve anbar memurlarının kağıt masrafı olan 4820 kuruş da dahil edilmiştir. Aşağıda ki, tabloda ise, sadece nefis-i İzmit kazasında istihdam edilenler gösterilmiştir. Ancak taşırde süvari ve piyade adıyla istihdam yapılmış olması da ilginçtir. Nitekim, düşülen zeyle göre, “İzmit’de ki taşırde tayin olan mahallerde piyade ve uzak olan mahallerde süvari olarak İzmit ahalisinden istihdam olunmuş ol vecihle yevmiyeleri dahi birbirinden farklı bulunmuş idüğü” şeklinde ifade edilmiştir ki, bunların askeri görevliden ziyade yerli halktan göreve getirilenler olduğu anlaşılmaktadır.²²⁸

Tablo 14: İzmit Muhassıllığında İstihdam Edilen Görevliler

ADI	GÖREVİ	MAAŞI
Hacı Tahir	Süvari	60
Hacı Nuri	Süvari	56
Hacı Şaban	Süvari	35
Kızanca oğlu Hüseyin	Süvari	30
Sollu karyeli Mustafa	Süvari	30
Kara Ahmet	Süvari	15
Kara Osman	Piyade	15
Kozlucalı Ali	Piyade	16
Kolcu Mehmet	Piyade	19
Karamaşı Topal	Piyade	16
Çalık Ahmet	Piyade	16
Veli Mehmet	Piyade	16

²²⁸ BOA.ML.MSF.2297.

Baş çeşmeli Ali	Piyade	17
Cebelci Osman	Piyade	17
Berber İbrahim	Piyade	23
Kapıcıbaşı Ali	Piyade	22
Şerif Mehmet	Piyade	6
Bahçehaneli Mehmet	Piyade	8
Şeyhlerli Emrullah	Piyade	8
Esnaneli Hacı	Piyade	9
Hacı Abdullah	Piyade	6
Taşcıbaşı Ahmet	Piyade	7
Kolcu Osman	Piyade	13
Arif Abdullah	Piyade	14
Deli Osman	Piyade	13
Ali Kavas	Piyade	8
Tepe göllü Sait	Piyade	5
Birader oğlu Veli	Piyade	5
Kalcıoğlu	Piyade	10
Hüseyin Kavas	Piyade	11
Emir Mehmet	Piyade	10
Çorbacı oğlu Ahmet	Piyade	8
Süleyman Ağa	Piyade	11
Hacı Mehmet	Piyade	9
Ali veli	Piyade	27
Laz oğlu Mehmet Ali	Piyade	9
Ali Molla	Piyade	6
Eriklili Mustafa	Piyade	7
Delal Halil	Piyade	17
Çorbacı oğlu Mustafa	Piyade	8
Hasan efendi uşağı Ahmet	Piyade	7
Çamaşırcalı oğlu Mehmet	Piyade	5
Hüseyin Ağa	Piyade	12
Deli ahmet	Piyade	10
Sinoplu Sali	Piyade	8
Şerif Mehmet	Piyade	7
Hacı arif oğlu Mustafa	Piyade	5
Marangoz oğlu Hasan Veli	Piyade	12
İstinyeli Mehmet	Süvari	10
Şakir	Süvari	17
Yukarı çarşıdan Emin	Piyade	12
Yusuf Ağa	Piyade	21
Kolcalı Osman	Piyade	9
Murat oğlu Mehmet	Süvari	36
Halıcı oğlu İbrahim	Süvari	35
Hacı miş oğlu Molla Emin	Süvari	55
Com com oğlu Hacı Halil	Süvari	51
Hasan	Süvari	51

Tonguz oğlu Salih	Süvari	43
Çağılcı salih	Süvari	63
Arab Osman	Süvari	56
İstanbulu Hasan Kavas	Süvari	49
İbrahim	Süvari	45
Kolcalu Yahya	Süvari	45
Mistan oğlu Hacı Osman	Süvari	45
İsmail Yazıcı	Süvari	40
Topal Reşit	Süvari	30
Katip oğlu uşadı Osman	Süvari	51
Ekmekçi hacı Mehmet	Süvari	42
Selansız İsmail	Süvari	51
Molla oğlu Mehmet	Süvari	11
Hacı Ahmet	Süvari	49
Tepekci Hüseyin	Süvari	43
Toplam		11386

Kaynak: BOA.ML.MSF.2297

Yine, Rumeli'deki Vize Muhassıllığı ve bağlı kazaları olan Kırkkilise, Pınarhisar, Misivri, Bergos, Silivri, Erikli' de de 1841 yılı Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül aylarında aşar tahsili için meclis tarafından memur olarak görevlendirilenlere toplam 94217 kuruş 6 para ödenmiştir. Taşirden elde edilen toplam gelir ise; 76103 kile hınta, 15800 kile kızılca, 25498 kile çavdar, 3200 kile mısır, 56235 kile şi'ar, 26270 kile yulaf ve 3346,5 kile serik olmuştur. Ancak "müfredat defterlerinde" zahirenin satış fiyatı bildirilmediğinden ne kadar gelir elde edildiği tam olarak saptanamazsa da Tekfurdağı Muhassıllığı aşar hasılatından asker-i bahriye-i şahane için gönderilen hıntanın kilesi 17,5 kuruş asker-i muntazama için gönderilenin kilesi 20 kuruş 25 para olduğu bilindiğinden "inde'l hesap" taşir gelirinden 3563 kese 182,5 kuruş olduğu saptanabilir. Bu durumda her ne kadar kazada aşar hasılatı için istihdam edilen görevli sayısı fazla görünmüşse de, yapılan masraf elde edilen gelirle karşılayacağı kabul olunmuş ve "masraf defteri" Edirne Müşiri Sait Paşa tarafından Maliye Mektub-i Odasına gönderilmiştir.²²⁹

²²⁹ BOA. ML. MSF. 2309.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHASSILLIK MERKEZLERİNE GÖNDERİLEN MÜFETTİŞLER

1. MÜFETTİŞLERİN SEÇİMİ VE ATANMASI

Tanzimat Hayriye'nin ilanından amaç; "ahval-i miriyey-i muadilat ve madde-i matlube-i asayiş-i mülk ve milletin" sağlanmasıydı. Nitekim Tanzimat'ın gereği olarak "memalik-i mahrusanın ekser mahallerine" muhassıllar ve zaptiye memurları gönderilmiş, memleket meclisleri "vaz" ve tertip" olunmuş ve "ahval-i hayriyenin icrasına" başlanılmıştı. Ancak bunların görevlerini tam anlamıyla yapıp yapmadıklarının anlaşılması için Anadolu ve Rumeli'ye birer müfettişin gönderilmesi gereksinimi doğmuştu. Nitekim, Maliye Nazırının hazırladığı öneri, Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek muhassıllık bölgelerine iki Müfettişin gönderilmesi oy birliği ile kabul olunmuştu.

Fakat, bu hizmeti yapacak müfettişler kimler olabilirdi ? Çünkü denetim işlevi çok önemliydi ve bir anlamda yeni düzenin başarısını ya da başarısızlığını gösterecekti ancak belki bundan da önemlisi halkın Tanzimat'tan dolayısıyla devletten olan beklentilerinin saptanmasıydı. Bu nedenle görevlendirilecek memurlar hem halkın güven duyacağı hem de bölgeyi iyi tanıyan ve yapacakları işin amacını iyi kavramış kişiler olmalıydı. Aynı zamanda bunların "eshab-ı rütbe-i hayattiyetten" ve devlet hizmetinde deneyim sahibi olması da zorunluluk olarak görülmekteydi.

Nitekim, Sadaretten ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyelerinden Arif Hikmet Beyefendi bu göreve gönüllü olmuştur ve kendisinin "ibraz-ı sıdk ve ifay-ı hüsni hizmeti" nedeniyle Rumeli Müfettişliğine yine Sadaretten ve Meclis-i Umur-ı Nafia müftisi Çerkeş Mehmet Efendi hem "eshab-ı dirayet" sahibi olması hem de Arif Beyefendiye "muadil" görülmesi ve bölgeyi tanınması nedeniyle Anadolu Müfettişliğine atanması uygun görünmüştü.²³⁰ Ayrıca müfettişlere 25 bin kuruş aylık bağlanması ve tüm masraflarının devlet tarafından karşılanması da kabul edilmişti.

²³⁰ BOA. İ.DH.445. Arif Hikmet Beyefendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F.Tansel, "Arif Hikmet Bey" İA. s.565, Arif Hikmet Beyefendi'nin Meclis-i Maarif-i Muvakkat üyeliği için bkz.C.Bilim, Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876, Eskişehir 1998.s. 120.

Ancak eskiden olduğu gibi derecelerine uygun olarak toptan harcırah verilmesi yerine Çerkeş Mehmet Efendi'nin sorumlu olduğu bölgelerin genişliği dikkate alınarak, ilk etapta 75 000 kuruştan 150000 kuruşa kadar harcırah verilebileceği kalan diğer harcamaların ise, yapıldığı dönemlerde ödenmesi kararlaştırılmıştı. Üstelik, her ikisinin de meclis üyelikleri devam ettiğinden maaşlarının ailelerine ödenmesi de kabul edilmişti.²³¹

Müfettişlerin yanına ise, yazışmaları yürütmek üzere, 4000 kuruş maaş 15000 kuruş harcırah ile birer katip verilmesi önerilmişti. Nitekim, Anadolu Müfettişi Mehmet Efendi'nin maiyetine katip olarak damadı Sadık Efendi getirilirken Rumeli Müfettişi Arif Hikmet Beyefendi'nin maiyetinde de Faik Efendi görevlendirilmiştir.²³²

Arif Hikmet Beyefendi ve Çerkeş Mehmet Efendi memuriyetlerine 16 Muharrem 1256/ 23 Mart 1840 tarihinde atanmışlardı. Bu tarih önemliydi. Çünkü Muhassılların elline verilen talimatnamenin 24 Ocak 1840 olduğu ve muhasılların görev yerlerine Mart'tan itibaren ulaştıkları anımsanırsa, devletin bu kadar erken bir tarihte Müfettiş görevlendirmesi, yapılacak işlemlerin takipçisi olduğunu ve yeni düzeni yerleştirme sürecinde olumsuz davranışlara izin vermeyeceğini ya da en azından önleme isteğinde olduğunu göstermekteydi. Öyle ki, devlet denetim mekanizmasını uygulamaya koymasıydı muhassıllık teşkilatı ile gerçekleştirmek istediği değişim sözde kalacaktı. Ancak, hemen hemen muhassıllık sistemine geçiş kararıyla birlikte denetim işleminin de uygulamaya başlanması yeni düzenlemelerdeki siyasal iradenin varlığını bir kez daha göstermektedir .

2. MÜFETTİŞLERİN GÖREV VE YETKİLERİ

Muhassıllık siteminin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte müfettiş olarak atanan Arif Hikmet Beyefendi ve Çerkeş Mehmet Efendi'nin görev ve yetkileri Meclis-i

²³¹ BOA. İ.DH. 509. Çerkeş Mehmet Efendi'nin Ramazan ayının ortasın da vefat etmesine rağmen o ay ki toplam maaşın Balya muhassıllığı malından alınması üzerine varislerine sadece maaşın vefat ettiği tarihe kadar olan miktarını alabilecekleri geri kalan kısmının hazineye iadesi gerektiği bildirilmiştir BOA. İ.DH. 1563. Mehmet Efendi'nin ölümünden sonra yerine Fetva Emni Arif Hilmi Efendi atanmıştır. BOA. İ.DH. 1248.

²³² Faik Efendi' ye görevinde ki başarısı nedeniyle “ bir kıt'a rütbe-i rab'i nişan ve zışanı “ veilmiştir BOA. İ.DH. 1890.

Umumi'de yapılan görüşme sonucunda kararlaştırılmış ve “talimatname” şeklinde kendilerine “ibraz” edilmiştir.²³³

Bu talimatnameye göre, Mart 1840 tarihinden itibaren muhassıllık oluşturulmuş ve görev verilen muhassıllar ile zaptiye komutanları merkez memuriyetlerine başlamışlardır. Aynı zamanda talimatname gereğince oluşturmak zorunda oldukları meclisler “tertup edilmiş” ve “hükümet-i şeriyye” den sorumlu olacak naipler görevlerine başlamışlardır. Bunların görevlerini layıkıyla yapmalarını beklenmekle birlikte, içlerinden fermana aykırı hareket edenler olabileceği gibi, bazen de memurlar arasında anlaşmazlıklar olabileceği olasılığı da vardır. Hatta talimatnamenin istediklerini gereğince “tefhim” edemediklerinden halka yeni düzenin getirilerini yeterince anlatamamış da olabilirlerdi. Bu nedenle de istenmeyen hareketlere karşı müfettişlerin öncelikli görevi, sözü edilen bu üç memurun hareketlerini, tavırlarını incelemek ve memleket meclislerinin “usul-ü ahvalini muayene” ile yolsuzluk görünen uygulamanın yenilenmesini sağlamaktı.

İkinci olarak, İstanbul'dan hareketlerinden itibaren meclis bulunan bir kazaya ulaştıklarında hem Gülhane Hattı Hümayununu hem de talimatnameyi okutarak her yerin “icabı halline” göre açıklamalarda bulunup halkı ikna etmek zorundaydılar.

Ayrıca, müfettişler meclis bulunan yerlerde, meclisin işleyişi ve karara bağlanan konular hakkında meclis üyeleri ve memurları ile ayrı ayrı görüşüp, “usulü muvazza ve mevadın icrasına” yani devletin istediği ölçüde üyelerin seçilip seçilmediğini, görüşmelerin “hak ve adl” üzere mi yapılıp yapılmadığını “rey-i hud'a” ile meclis de “adem-ı emniyet” noksan mıdır “muamelat-ı reddiye” olup olmadığını bakıp bunları merkeze bildirmek zorundaydılar. Ayrıca, birkaç gün kalmak durumunda oldukları veya “mürür ettikleri” kazalarda Müslim ya da Gayri Müslim halktan “istidası” olanlarla görüşmek ve durumuna göre bu istekleri “neşr ve işar” etmek onlara verilen “usulü tahkikat” gereğiydi.

Müfettişlerin incelemede buldukları yerlerde memurların görevlerini “hak ve adalet ve muvazzen-i hakkaniyet” ile yapmadıkları anlaşılırsa, hiç abartmadan olduğu gibi Bab-ı Aliye bildirip bu memurlar hakkında ceza kanunnamesinin uygulanmasını sağlayacaklardı.

²³³ BOA. İ. DH.603

Talimat gereğince, müfettişlerin yapmak durumunda oldukları bir başka işte, “mamuriyet-i mülk ve millet ve kazıye-i nafi’anın” saptanmasıydı. Bunun içinde dolaştıkları her bir mahalde “mahsulat-ı arazi, ticaret-i mahsusa ve zanatlarına göre eshab-ı mamuriyetin teksiri” araştırılacaklardı. Ayrıca, “mahrusa-i şahanede mürettep olan emval vergisi” her yerin gelirine ve refah seviyesine göre dağıtılacağından şimdiden bölgelerin tarım, ticaret ve zanaat gelirleri tahminen saptanarak zam ya da indirim yapıp yapılmayacağı konusunda inceleme yapacaklardı. Bunun yanında her kazanın yıllık vergisi ne kadar belirlenmiş ise, bunun gerçek tevzi olup olmadığı saptanıp merkeze bildirilecekti. Üstelik gelir konusunda yanlış bildirim olursa, bölge meclisinde de inceleme yapılarak İstanbul’a arz edilecekti.

Denetleme süresince Müfettişlere harcırah ve maaş verildiğinden, kaldıkları yerlerde ev kiralari, hayvan ücretleri ve yiyecek masrafları kendileri tarafından karşılanacaktı.

Kuşkusuz, talimatname gereğince Müfettişlere verilen görev ve yetkiler bundan ibaret değildi. Çünkü, “dirayet-i zatiye, muamelatı mevkiye, vukaat-ı halliyeye ve atiyeye ve mevad-ı icabiye” göre yeni yazışmaların yapılacağı bildirilmişti. Bu konuda Müfettişlerin sahip oldukları vasıfları ve deneyimleri de dikkate alındığında uyarıya gerek olmadığı, ancak “hilaf-ı nizam-ı hareket namariziye tahakkuk ederse” Meclis-i Ahkam-ı Adliye aleyhinde olacakları veya başarılı olurlarsa “hüs-ü muvafakatta” sahip olacakları da bildirilmişti.

3. DENETİM RAPORLARI

3.1 Rumeli Müfettişliği

Rumeli muhassıllıklarını denetlemekle görevlendirilen Arif Hikmet Beyefendi Edirne’ye kadar olan “cay-ı muhassıllık ya da mülhak kazalarda ikamet ederek” ve orada bulunan meclis üyeleri, muhassıllar, subaylar dışında görüşme isteğinde bulunan ya da “istida sunanlarla” görüşerek hazırladığı raporunu Meclis-i Vâlâ’ya sunmuştur. Burada yapılan görüşmelerden sonra rapor Meclis-i Umumi’de de görüşülerek karara

varılmış ve durum Arif Hikmet Beyefendi'ye yazılmıştır. Ayrıca gerekli görüldüğü durumlarda ilgili diğer muhassıllıklara da karar bildirilmiştir.

Arif Hikmet Beyefendi'nin raporunda ilettiği ve çözümü konusunda bilgi istediği konular genelde muhassıllara verilen talimatnamenin uygulanışındaki aksaklıklarla ilgiliydi. Özellikle meclislerin oluşumu, tahrir işleminde yapılan yanlış uygulamalar, eşkıya ve katil olayları ile ilgiliydi.²³⁴

Arif Hikmet Beyefendi'nin meclislerle ilgili olarak saptadığı en önemli sorun; meclisler de görüşülen konulara ilişkindi. Çünkü, “hukuk-u şeriyeye dair” işlerin tümünün meclislerde karara bağlanmasının hem meclislerin asıl “rüiyet edecekleri mesalihi mühimmenin ta'tiline” neden olduğu hem de mahkeme harçlarının azalmasına sebep olmasından dolayı muhassıllık gelirlerinde sekte vurduğu belirtilmekteydi. Arif Hikmet Beyefendi bu durumun Edirne Meclisi içinde geçerli olduğunu Muhassıl Osman Efendi ve meclis üyeleriyle yaptığı görüşmelerden öğrendiğini ve Rumeli'deki diğer muhassıllarla da benzer durumun geçerli olabileceğini belirterek bundan sonra meclislerde görüşülecek işlerin başka mahkemelerde “rüiyet olunacak mevad-ı şerriyenin” başka olması gerektiği görüşünde olduğunu ifade etmişti. Ayrıca mahkemelerde alınan ücretlerinde bazı yerlerde 2 bazı yerlerde ise 4 para olduğu belirtilerek bunların hangisinin doğru olduğu konusunda bilgi istemişti.

Meclis-i Vâlâ' da bu konuda yapılan görüşme sonunda ise, şu karara varılmış ve durum Arif Bey'e bildirilmiştir: Buna göre, “tüm umur-u vilayet ve hususat-ı şerriyenin” meclislerde görüşülmesinin meclislerin asıl çalışmasını engellediği kabul olunmuş ayrıca naiplere verilen talimat uyarınca “umur-u cesime ve mühimme-i saltanat-ı seniye vesair mevad-ı mutenabahada ittifak-ı ara keyfiyeti hasenesi elzem olmakla o makule mevadın mahkeme ve müzakere ve fasl-ı rüiyeti ancak meclislere mahsus olması muharrer ve mestur olduğundan” şeklinde karara varılırken, mahkemelerde alınan ücretin ise, resm-i kısmet' den her kuruştan bir para hesabı dahilinde alınması ve hüccet, senet vb. belgelerden de uygun miktar ücret alınması hem muhassıllıklara hem de hakimlere “tenbihname” olarak bildirilmiştir.

Arif Hikmet Beyefendi'nin meclislerle ilgili olarak gözlemlediği ikinci konu ; “mülhak kazalar meclisi” ile ilgiliydi. Şöyle ki, Arif Hikmet Beyefendi Edirne'ye gelinceye kadar uğradığı kazaların genelinde Gayri Müslim bulunduğu ve buralardaki

²³⁴ Arif Hikmet Beyefendi'nin Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu rapor için bkz; BOA. İ. MV.80.

meclislere birer kocabaş ve vücuhtan üye seçilmiş olmasına rağmen muhassıllık merkezlerinden daha büyük nüfusa sahip mülhak kazaların bazısının asıl muhassıllık merkezi olan kazadan nüfus açısından daha büyük olduğu muhassıllık merkezi olan Bergos ile mülhak kaza konumundaki Çorlu örneği verilerek gösterilmiştir. Arif Beyefendi' ye göre; 4 üyeden oluşan Çorlu Meclisine işten anlar bir kişinin daha seçilmesinin uygun olacağını, nitekim Çorlu meclis üyelerinden Ahmet Bey'inde kendisine bu yönde sunduğu "istidasının" bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca mülhak kazalarda zaptiye hizmetinde bulunanların sekban oldukları gerekçesi ile meclislere üye yapılmadığını da ifade ederek kendisinin Edirne'ye dönmesinden sonra Çorlu Meclisi'ne kura usulü uygulanarak vücuhtan Hacı Mehmet Efendi' nin seçildiğinin kendisine iletildiğini bu durumda ne tür bir işlem uygulanması gerektiği konusunda bilgi istemiştir.

Arif Beyefendi' ye bu konuda Meclis-i Vâlâ' dan bildirilen yazıya göre ise, meclis üye sayısının artırılmasının mümkün olmadığı ve sekban konumunda olan zaptiye subayları her ne kadar meclise üye olmasa da alınan kararlarda imzası bulunacağı hatırlatılmıştır.

Müfettiş Arif Hikmet Beyefendi meclislerin oluşumu konusunda sunduğu bir başka takririnde, pek çok yerde muhassılların meclise kendi akrabalarını getirdiği yönünde duyumlar aldığını ve durumu incelerken Niğbolu Muhassılı'nın da bu tür uygunsuz davranışta bulunduğunu bu nedenle azledilmesinin uygun olduğunu bildirmiştir. Yine muhassılların maiyetinde görevlendirilen katiplere muhassılların, mütesellim ve voyvadaların yaptıkları gibi kendi hizmetkarları olarak gördüklerini ve "dun muamele" ettikleri şeklinde katiplerin kendisine şikayette bulunduğunu iletmiştir. Müfettiş Beyefendiye bu konuda yazılan cevapta katiplerinde muhassıllar gibi merkezden memuriyetle görevlendirildikleri ve bu tür davranışların talimata aykırı olduğu ifade edilerek Maliye Nazırı tarafından muhassıllara bu konuda "tenbihname" yazılacağı bildirilmiştir.

Meclislerle ilgili Arif Hikmet Beyefendi'nin saptadığı ve bilgi istediği son konu meclislere "milel-i erbadan" üye seçimine dairdi. Özellikle de Edirne Meclisine dahil olmak isteyen Ermeni Milletinin temsilcilerinin istekleri üzerine, Arif Efendi Bursa Meclisini örnek göstererek "mileli erbanın" seçimi ile Bursa' da üye sayısının 17'ye çıktığını hatırladığını ancak talimatnamede bu konuda bilgi olmamasından dolayı gerek

Edirne gerekse ileride bu tür Gayri Müslimlerin bulunduğu bölgelerde nasıl davranması gerektiğini sormuştur.

Müfettişe bu konuda Meclis-i Vâlâ' dan iletilen cevaba göre ikiden fazla Gayri Müslimlerin yaşadığı bölgelerde bunlarında meclise girmesi her ne kadar uygun görünse de konunun bir kez daha Meclis-i Umumi'de görüşüleceği yazılmıştır.

Arif Hikmet Beyefendi'nin raporunda saptadığı yanlış uygulamalardan bir diğeri de muhassılların öncelikli görevleri arasında bulunan "tahrir" maddesiyle ilgiliydi. Çünkü müfettişin incelemelerine göre tahrir konusu yanlış anlaşılmış ve uygulanmıştı. Tahrir esnasın da kimi hanelerin malı-mülkü eksik kimisinin ise, evinde kullandığı eşyası da dahil olmak üzere fazla yazıldığı olmuş, hatta bazen "temettüat" adıyla emlak kıymetinin yarısı ya da yarısından fazlası zam olarak vergisine eklenmişti. Örneğin bir adamın emlaki 20 bin kuruş ise bunun 10-12 bin kuruş miktarı temettü olarak zam olunarak vergisi 30-32 bin kuruşa ulaşmış. Bu durumun ise, Tanzimat'ın hayırlı olacağı yönündeki beklentileri boşa çıkardığı bildirilerek konunun ayrıntılarıyla muhassıllara açıklanması istenmişti. Ayrıca müfettiş kendi kanaatine göre, tahririn herkesin emlak ve hayvan kıymetleri araştırılarak bundan sağlanan "iratın da tenzil" olunmadan kaydedilmesi gerektiği, tüccar ve esnafın emlakları dışında elde ettikleri gelirlerinin de temettü olarak saptanması halinde bu konuda ne tür irade uygun görülür ise onun kendisine bildirilmesini istemiştir.

Meclis-i Vâlâ' da tahrir konusunda yapılan görüşme sonucunda ise; tahrirden beklenen amacın herkesin gelirine göre senelik vergisinin saptanması olduğu hatırlatılarak, kişilerin evlerinde kullandığı bakır vb. eşyaların vergisinin alınmayacağı yoksa babadan kalma han, dükkan, çiftlik benzeri kendisine gelir getiren malı varsa bunlardan da vergi alınacağı yalnız ev ve konaklarından ise alınmayacağı bildirilmiştir. Ancak malını az göstermek doğru değildi. Bu durumda kişileri birbirine davacı durumuna getirip oto kontrolün sağlanması istenmiştir.

Arif Hikmet Beyefendi' nin raporunda yer verdiği bir diğer konuda katil olayıdır. Şöyle ki, Lofçalı sarraf oğlu Hasan ve Burhan ile bir arkadaşının üç zimmiyi öldürmeleri ve bu kişilerden ikisinin daha sonra ele geçirilerek Edirne Meclisine celb olduğu haberidir.

Bu konuda müfettişten istenen ise, durumun Edirne Müşiri tarafından mazbata ile merkeze iletilmesi ve bu mazbataya göre hareketin izlenmesi olmuştur.

Arif hikmet Beyefendi' nin üzerinde durduğu ve sorunun çözümü için bilgi istediği son konu ise, eşkıya takibi ile ilgiliydi. Özellikle de redif askerlerine dahil iken firar edip kolluk kuvvetlerine silah çeken eşkiyaya karşı nasıl bir tavır izleneceğini sormuştur. Çünkü Kızanlık bölgesinin askeri redif çavuşlarından olan Hüseyin' nin zaptiye eri sancaktar Osman ve bir başka kişiyi silah ile “darb ve telef” etmesi ve bir diğer eri de bıçağı ile yaralayarak firar etmesi, yine Yenişehir bölgesinin redif erlerinden 16 erin Çırpan kazası hududunda gezerken firar etmesi üzerine zaptiye güçleri gönderilmesine rağmen silahla karşılık vermeleri nedeniyle zaptiyeler geri çekilmiştir. Müfettişte iç güvenlikten sorumlu olarak istihdam edilen bu “zaptiye neferatının” bu tür hareketler karşısında silahlı mücadeleye girişip girişmeyecekleri konusunda izin verilip verilmeyeceğini sormuştur.

Meclis-i Vâlâ' dan kendisine iletilen cevapta ise, bu tür eşkıya olayları ile karşılaşıldığı durumlarda nasıl hareket edileceği konusunun bölge meclisinde söylenerek karar verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

28 Rebüelahır 1257 Pazar günü / 18 Haziran 1841 Cuma Arif Hikmet Beyefendi' nin raporu Meclis-i Umumi' de görüşülmüştür. Alınan kararlar ise, şunlardır:

Bergos Kazası için üye artırılmasına özel izin verilebileceği ancak bunun genelleştirilmesi halinde masrafların artacağından çok dikkatli olunması istenmiştir.

Sekbanların zaptiye memurluğu konusunda ise, bunların asıl zaptiye komutanı olmadığı sadece merkez muhassıllığı zaptiye komutanının adamları olduğu ve “asker-i muntazamma mensup” Binbaşı, Kol Ağası gibi diğer zaptiye memurlarından daha düşük rütbede olmaları nedeniyle meclislere dahil edilmelerine gerek olmadığı üstelik mülhak kaza meclislerinde alınan kararın merkez meclisinde onaylanması gerektiği de hatırlatılarak burada da zaten zaptiye komutanı bulunduğu bildirilmiştir.

Meclislere üye olacak metropolit, haham, kocabaş gibi Gayri Müslimlerin meclislere üyelikleri konusun da ise, bunun rast gele değil kura usulünün uygulanarak atamanın yapılması istenmiştir.

Katiplere yapılan kötü muamele konusunda ise, Katiplerin bağımsız ve merkez tarafından atanan memurlar olduğu ve her türlü konuya vakıf oldukları bildirilerek bu hareketlerin önlenmesi ve meclis kararları altında tüm üyelerin mühürlerinin olması konusunda uyarı yapılmıştır.

Eşkıya takibi konusunda ise, her türlü çareye başvurulabileceği ve ceza kanunnamesinde yazılı olduğu gibi cezalandırılacakları konusuna tekrar dikkat çekilmiştir.

Arif Hikmet Beyefendi denetiminin ikinci aşamasına Edirne'den başlamış ve sağ kol üzerindeki “cay-ı muhassılık ve mülhak kazalara” uğrayarak devam etmiştir. Bu aşamada sırasıyla, Kırkkilise, Ahyolu, Misivri, Aydos, Karınabat, Yanbolu, İslimiye, Osmanpazarı, Cuma-i atik, Hezergrat, Şumnu, Yenipazar ve Pravadi kazalarını dolaşarak Varna'ya ulaşmıştır.²³⁵ Denetim görevi süresince yine hem muhasıl ve meclis üyeleri hem de bölge halkı ile görüşmüş ve icab eden durumlar da Tanzimat Fermanını okutmuştur. Aynı zamanda bölgelerin tarım, hayvancılık, ticaret ve temettülerini incelemiş, meclislerin kuralına uygun oluşturulup oluşturulmadığını kontrol etmiştir. Örneğin, İslimiye Muhassılının uygunsuz davranışı özellikle iltizam sisteminde olduğu gibi bölge halkından voyvadalara verilen miktarlarda vergi istemesi ve bir takım hizmetleri yapmalarını şart koşması halkın şikayetine neden olmuştur. Yapılan inceleme sonucunda muhasıl Mustafa Bey suçlu bulunarak yargılanmış bunun üzerine de Arif Hikmet Beyefendi azledilmesini önermiştir. Nitekim, 24 Recep pazartesi/ 9 Eylül Perşembe günü yapılan Meclis-i Umumi' de bu isteği uygun bulunarak yerine münasip bir atama yapılmasını ve yeni muhasılın görevine başlamasıyla birlikte eski muhasılın bölge meclisinde yapılan mahkeme tutanaklarının da merkeze gönderilmesi istenmiştir.²³⁶ Yine Kırkkilise Muhassılı Ata Bey'in, bölge naibini meclis üyeliğinden hiçbir gerekçe göstermeden görevden alması dedikoduya neden olduğundan Arif Hikmet Beyefendi' nin durumu daha dikkatli incelemesi ve Naip Şakir Bey'in de Edirne'de oturması için tenbihname yazılacağı bildirilmiştir.

İslimiye ve Kırkkilise muhassılları örneğine rağmen Arif Hikmet Beyefendi yolculuğu esnasında görevini başarıyla yapan muhassıllar ve meclis üyeleriyle de görüşmüştür. Örneğin Şumnu Muhassılı Ferik Mehmet Paşa ve Zaptiye Memuru Mirliva Şakir Bey'in “dirayet-i istikamet” sahipleri olduğu hem meclis üyeleri ile müttefikten çalıştıklarını hem de daire-i tanzimat'ın getirilerini başarıyla uyguladıklarını rapor etmiştir. Ayrıca, Arif Hikmet Beyefendi Şumnu' da bulunduğu süre içinde muhasıl ile birlikte askeri karargahları da ziyaret edip incelemelerde bulunmuş.

²³⁵ BOA. İ.DH. 1059.

Raporunda inşa edilen askeri kışladan, mühimmat durumundan, toplardan ve taburların durumundan da bilgi vermiştir. Öyle ki bu raporu daha sonra incelenmek üzere Meclis-i Umumi tarafından Dar-ı Şuray-ı Askeriye'ye gönderilmiştir. Yine Arif Hikmet Beyefendi Cemaziyyelahir/ Temmuz da ulaştığı Varna'da 10 günlük ikameti süresince muhassılı, meclis üyeleri, zaptiye subayı, müftünün başarıyla görevlerini yaptığını ve "cümlesinin ehil ve erbab" olduklarını bildirmiştir. Özellikle muhassıl Abdullah Ağa ile Zaptiye Memuru Ferik Ziya Paşa ve Müftü Efendi' nin görevlerindeki yetkinlikleri nedeniyle katiplerin yetersizliklerini engellediğini tümünün uyum içinde çalıştıkları rapor etmiştir.

Arif Hikmet Beyefendi' nin raporunda öncelikli olarak durduğu konulardan biriside, muhassıllık sınırlarının düzeltilmesi konusuydu. Çünkü, Arif Hikmet Beyefendi' ye göre Rumeli'de kazaların köyleriyle olan uzaklığı bazen birkaç saat uzaklıkta bulunduğundan asker ya da sivil memur istihdamına gerek olmadığı halde bazı köylerin de bağlı bulunduğu kazaya olan uzaklığının fazla olması hatta başka bir kazaya yakınlığı nedeniyle bu tür köylerin bağlı bulunduğu kazadan ayrılıp diğer kazaya bağlanmasını istemiştir. Nitekim halkında bu yönde istekleri olmuştur. Örneğin Hezergrat Muhassıllığına 6 saat uzaklıktaki köyün halkı Cuma kazasına 1 saat uzaklıkta olması nedeniyle buraya bağlanmalarının kendileri için daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Benzer durum kazalara uzak olan tarla, bağ, bahçe için de geçerliydi. Çünkü halk diğer kazaya yakın tarlaların "meşekkatli olduğu gerekçesi ile eshabı arazi suretiyle karye karibinde münasip olan mahalden miktar-ı kifaye tarla ikrazı" ve diğerleri için de tarlalarından bedel verilmesiyle teşvik olunması istenmiştir.

Arif Beyefendi gezdiği yerlerin çoğunda yolların bozuk olduğuna da dikkate çekerek 40-50 ya da en fazla 100 kuruşa kadar olan onarımlarla bölge meclisinin ilgilenmesini de önermiştir ki bu durum müfettişin meclise yüklediği yetki açısından önemlidir.

Meclis-i Umumi' de yapılan görüşmeler sonucunda ise, Arif Hikmet Beyefendi'ye denetim amacıyla bulunduğu muhassıllık merkezleri ve mülhak kazalarda birkaç gün fazla kalması, sınır düzeltmeleri konusunun meclis de daha detaylı

²³⁶ BOA. İ. DH.1059, Numarada ki, rapor içinde mahkeme tutanakları da lef olarak verilmiştir.

görüülüp muhassıllıklara bildirileceği ve başarılı gördüğü ve medrese hocalığına getirilmesini istediği müftülerin atamasının ancak daire-i fetvahane yapabileceği bildirilmiştir.

Arif Beyefendi Rumeli de ki denetim görevinin son aşamasını Temmuz, Ağustos, Eylül 1842 döneminde Varna, Babadağı, Tulca, İsakça, Maçın, Hırsova, Silistre ve Rusçuk güzergahı üzerindeki gerek cay-ı muhassıllık ve gerekse mülhak kazalar da incelemelerde bulunarak tamamlamıştır. ²³⁷ Özellikle Varna'dan hareketinden sonra hem Karadeniz sahilindeki mülhak kazaların meclislerinde bulunan üyelerle ve yöre halkıyla hem de Dobruca ovasındaki tatarlarla görüşmüştür. Yine, Tulca' da halkın muhassıl vekilinin "hüsn-ü hal ve idaresinden" memnuniyetini Arif Beyefendi'ye iletmeleri üzerine Maliye Nezareti'nin de isteği doğrultusunda Muhassıl Vekili İbrahim Efendiye "hocalık" rütbesi verilmiştir. Ancak, Tulca naibinin halka uygunsuz davranışta bulunduğu nedeniyle Arif Beyefendi'ye yöre ileri gelenlerin verdikleri dilekçeleri doğrultusunda naip görevinden alınmıştır.

Silistre'de ise, Muhassıl Halil Bey'in memuriyetindeki başarısına rağmen İstanbul'dan Arif Efendi' nin eline verilen defterde Silistre Muhassıllığına bağlı yedi kaza gösterildiği halde muhassılın isteği doğrultusunda birleştirilmiş olmaları ve merkeze bildirilmemesi üzerine Arif Beyefendi muhassıla bunun nedenini sormuş, muhassıl ise; sözü edilen kazaların biri dışında hepsinin küçük olduğu ve her birine ayrı vekil ile üye atamanın gerekli görülmemesi nedeniyle, en büyüğü dışında, altı kazanın birleştirildiği ve iki vekil ile zaptiye memuru, meclis üyesi ve kocabaş seçildiği, maaş tahsisi yapıldığı şeklinde açılama yapılmıştır. Arif Beyefendi' nin durumu meclise bildirmesi üzerine, yedi kazanın iki vekil ile yönetiminden "sarf-ı nazarla" konunun daha dikkatli incelenmesi istenmiştir.

Arif Beyefendi, bu incelemesi sırasında Rusçuk tersanesinde 1250/ 1834 yılında yapımına başlanan gemilerin sadece 10 tanesinin tamamlandığını, geri kalan 9 tanesinin de Hezergrat'ta yapımına devam edildiğini bildirmiştir. Ayrıca bu gemilerin yapım masrafları hakkında da bilgi vermiştir. Bunun dışında Rusçuk'taki bahriye askerlerinin sefil olduklarını ve kaptan paşanın bu askerlere muhassıllık malından elbise sağlanması yönündeki isteğinin meclis tarafından uygun görülmediğini, Silistre'de topların bakımı için 2-3 aylığına istihdam edilen "tımarcı" adlı reayaya ücretin,

²³⁷ BOA. İ.MV. 280.

muhassıllık tarafından ödenmediğini de rapor etmiştir. Ayrıca Varna’da tüccardan Hasan Ağa ve Babadağı’nda Derğah-ı Ali Kapıcıbaşı Hüseyin Bey dışında incelemede bulunduğu yerlerde sandık emini atanan kişilerin görevlerini layıkıyla yaptıklarını bildirmiştir. Meclis-i Umumi’de yapılan görüşmelerde ise, bu karar sadece “ifade-i hal kabilinden” görülmüştür.

3.2 Anadolu Müfettişliği

Anadolu müfettişliğine atanan Çerkeş Mehmet Efendi İstanbul’dan hareketinden sonra, “re’s kaza ve cay-ı muhassıllık” kabul olunan Günyüzü, İzmit, Karamürsel, Adapazarı, Geyve, Yenişehir’de birkaç gün kalarak Bursa’ya ulaşmıştır. İkamet ettiği her kazada vücut, naip muhassıl vekili gibi “icap eden” herkesle görüşmüştür. Aynı zamanda hem ferman-ı alişanı hem de talimatı cümlenin huzurunda okutup gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Çerkeş Mehmet Efendi tüm kazaların meclislerini de ziyaret ederek nasıl oluşturduğu “azaların suret-i tertibi” ve ad ve unvanlarının kaydedildiği defterleri ve seçmenlerin yazıldığı defterleri inceleyip “jurnal” şeklinde merkeze rapor etmiştir. Mehmet Efendi’ nin raporunda saptadığı yanlış uygulamalar ve yaptığı önerileri ile çözümü konusunda bilgi istediği konular şunlardır:²³⁸

Örneğin İzmit’e bağlı Beykoz Kazası Muhasıl Vekili Rıza Bey masraf olarak gösterdiği halde naiplere maaş tahsisi yapmamış olması ve halkın da sandık emini Mustafa Efendi’ nin muhasıl vekilliğine getirilmesi konusundaki ifadeleri üzerine muhasıl vekilinin azli yerine uygun birisinin “bilaintihap” atanması şeklindeki müfettişin önerisi, Maliye Nezareti tarafından Günyüzü Muhassıllığına bildirilmiştir.

Müfettişin raporunda yer verdiği diğer bir konu da İzmit halkından alınan “hariç-ez. tarife” gümrük, ihtisap, bac ve kantariye adıyla alınan akçe ve Kaymaz Kazasından alınan kereste vergisi ile ilgiliydi. Ancak raporda alınan paranın miktarı ve nasıl alındığı konusunda ayrıntılı bilgi verilmemesi nedeniyle durumun tüm açıklığı ile anlaşılmasından sonra bir karara varılmasına ve Kaymaz Kazasının da bundan böyle kerestenin nakliye ücreti ve birim fiyatının cadde üzerinde ilan edilmesine karar verilmiş, ancak Maliye Nezareti’nin durumu tedkik ederek ilgili muhassıllara bildirmesi uygun görülmüştür.

²³⁸ BOA. İ. MV. 101.

Mehmet Efendi' nin raporunda bildirdiği bir diğer konu, Karamürsel kazasında adi bir suç olayına muhassıl vekilinin de dahil olmasıyla ilgiliydi. Şöyle ki, Burhanlı köyü sakinlerinden deli Hüseyin Ağa' nın koyunlarının Naput adlı zımmının çalması sonucu suçlu yakalanıp koyunlar da aynen iade olunmuş olsa da kaza kocabaşları, Kocaeli Müşiri Akif Paşa' nın onayı ile İznik Muhassıl Vekili Recep Ağa' nın hazinesine 2500 kuruş ve 1200 kuruşta kavas hizmeti adıyla suçludan para aldığını müfettişe bildirmişlerdir. Üstelik, olayın İstanbul'a yansması üzerine bu esnada orada bulunan müşirin katibi Esat Efendi meclise celb olunarak sorgulanmış ve Esat Efendi' den akçe alınması konusunda bilgilerin meçhul olduğu şeklindeki ifadesi üzerine, durum mahalli meclise yazılmış ve ne kadar para alındığının araştırılarak “ba mazbata” bildirilmesi istenmiştir.

Müfettişin rapor ettiği bir başka konu da Geyve kazasında oluşturulan 10 üyeli meclise Gayri Müslim üye seçilmediği ile ilgiliydi. Çünkü, Geyve'ye 1.5 saat uzaklıkta bulunan Rum ve Ermeni milletlerinin yaşadığı iki köyden meclise üye atanmamıştı ve kocabaşların meclise dahil olma yönünde müfettişten dilekçeleri olmuştu. Mehmet Efendi muhassıl vekili ve naipi sorgulayarak durumun talimata uygun olmadığını bildirmesine karşın muhassıl vekili Geyve'de Gayri Müslim olmadığı için atama yapılmadığı yönündeki açıklaması üzerine, Mehmet Efendi, talimatta kabul olunan “ol mahal demek nefs-i kasaba demek midir yoksa köyleriyle heyet-i mecmuası mıdır” sorusuna cevap yazılmasını istemiştir. Müfettişe verilen yanıt ise, “cay-ı muhassıllık ve nefs-i kasaba” dışında bağlı köylerinde “o mahal” dahiline girdiği belirtilerek Geyve Meclisine Rum ve Ermeni milletinden de üye girmesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca, Mehmet Efendi, Geyve'ye bağlı Ak Abat ve Beş Divan kazalarının İzmit Muhassıllığına, Gümüş Abat kazasının ise, Düzce'ye yakınlığı nedeniyle “umur-u maliyesinin” buralara bağlanmasında “say' ve suhulet” olduğunu bildirmiştir.

Çerkeş Mehmet Efendi' nin raporunda dikkati çeken diğer bir nokta da, Teftiş amacıyla gezdiği muhassıllık bölgelerinde yaşayan halkın sıkıntılarını dile getirmesi ve bölgenin imarı için halka akçe ya da hububat yardımının yapılıp yapılamayacağını sormasıdır. Şöyle ki, Karamürsel Muhassıllığına bağlı olan Kazı köyü ve Emin çiftliği sakinlerine 5 bin kuruş ve Kuru ve Katır köyleri reayalarına 10 bin kuruştan 30 bin kuruşa kadar geri ödenmek üzere borç verilirse firar eden ahalinin köylerine geri dönebileceğini ve Geyve Muhassıllığına bağlı Gümüş Abat kazasının halkının “ifade ve

istidalarına göre” tarım ve hayvancılık yapacak güçleri olmadığı için devlet tarafından 50’şer çift hayvan verilmesini istirham etmiştir.

Çerkeş Mehmet Efendi’ nin sunduğu bu rapor, 22 Cemaziyyevvel / 12 Temmuz günü Meclis-i Umumi’ de görüşülmüş ve şu kararlar alınmıştır:

Müfettiş Efendi’ nin önerdiği halka “iane itası ve imar-ı mülk ve memleketin” Tanzimat-ı Hayriye’nin de gereği olduğu, bu nedenle iane yardımını bölge meclislerinin yapabileceği fakat sermaye yardımının mümkün olmadığını ancak belki ileride çaresine bakılabileceği ve bu konuda muhassıllıklardan istek gelir ise üzerinde yeniden düşünüleceği bildirilmiştir.

Raporda belirtilen diğer konular da ise, Beykoz Muhassıl Vekili’nin azli ve naiplere maaş tahsisi konusu kabul olunmuştur.

Yine, İzmit halkından alınan fazla vergi ve koyun hırsızlığı konularının bölge meclisinde incelenmesine, Geyve Muhassıllığı dahilindeki kazaların başka muhassıllıklara bağlanması işleminin de Maliye Nezareti’ne iletilmesine karar verilmiştir.

Kuşkusuz, müfettişlerin gönderdiği bu raporlar doğrultusunda Meclis-i Vâlâ’ da ve Meclis-i Umumi’ de görüşmeler olması ve alınan kararın ilgili makama iletilerek uygulamaya konulması, müfettişlerden beklenen yararın sağlandığını ya da bir başka deyişle, müfettişlerin görevlerini başarıyla tamamladığını göstermektedir. Nitekim, verilen raporlar doğrultusunda başarısız ya da uygunsuz davranışta bulunan muhassıllar, muhassıl vekilleri vb. görevliler görevden alınmış, başarılı görülenler ödüllendirilmişlerdir. Bunun dışında halkın ve meclis üyelerinin rahatlıkla müfettişler ile görüşmeleri ve dilekçelerini sunmaları denetimin amacına ulaştığını kanıtlayan göstergelerdir. Çünkü bu dilek ve şikayetler gerekli incelenme ve soruşturmaya tabi tutulmuşlardır. Ayrıca, denetim ve inceleme sonucunda yeni sistemin uygulanışıyla ilgili aksaklıkların düzeltilmesi için gayret gösterilmesi yeni düzenleme konusunda ki siyasal iradeyi bir kez daha göstermektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHASSILLIK TEŞKİLATININ KALDIRILIŞI

1. KALDIRILIŞ NEDENLERİ

Mart 1840'ta uygulanmaya başlanan muhassıllık teşkilatı; "bu defa' ittihaz olunan usul icabınca Anadolu ve Rumeli caniplerinde kain eyalet-i malumeye müşirin-ı azam defterdaran hazareti memur ve tayin ve maaşları tahsis buyrulmuş olmasından dolayı seniyye-i sabıkada olduğu müsüllü her bir mahalde müteaddit muhasıl bulunmasına hacet kalmadığı" gerekçesi ile 1258/ 1842-1843 tarihinde "ilga" olunmuştur.²³⁹ Fakat bu tarih teşkilatın tamamıyla ortadan kaldırıldığı, ya da son noktanın konulduğu anlamına gelmiyordu. Çünkü, zaten 1840 yılı ortalarından itibaren teşkilat dahilinde nisbi bir küçülme yaşanmış ve ilk etapta yaklaşık 140 olan muhassıllık sayısı 50 civarına getirilmiş, 1257/ 1841-1842 tarihinde ise, yine hem muhassıllıkların sayısında indirim devam edilmiş hem de bazı mahallerde zaptiye memurlarından dahi "sarf-ı nazarla" muhassıl, nüvab efendiler ile katiplerin vb. memurların maaşlarında indirim yapılmıştır. Kuşkusuz bu uygulamadan amaç; hazinenin masraflarında tasarrufa gidilmek istenmesiydi.²⁴⁰

1258/ 1842-1843 tarihinde muhassıllık sisteminin kaldırılışı ve müşirlik defterdarlık sistemine geçişte, muhassıl-ı emvallerden kaynaklanan sorunlar öncelikliydi. Özellikle, "muhassılların ekserisinin idare-i mülkte istihdam olunarak taşra ahvalini öğrenmiş adamlar olmamaları" eleştiri konusu olmuştur.²⁴¹ Ayrıca hazineye gönderilmesi istenen gelirin bakaya kalma gerekçesi; muhassılların "ifrat ve tefrit arası gözetmeyerek adalet icra olsun veyahut sızıltısız vakit geçirilsin zumuyla ekser mahallerin varidatının tabiatı haline bırakılması ve hele emanet suretiyle cibayet olunan aşarın külli zayıat görmüş" olması gösterilmiştir. Öyle ki bazı yerlerde devlet

²³⁹ Lütfi Tarihi, C.VII, s.1118; Muhassıllık Meclisler ise, valilerin başkanlığında görevlerine devam etmiştir ve yazışmalarda "Memleket Meclisleri" adını kullanmıştır.Bkz; Ortaylı, s.43.

²⁴⁰ BOA. C.DH. 12684.

²⁴¹ BOA. AMKT. 4/24. s.12; MAD. 9061. s.35. M .Çadırcı, Muhassıllık görevine atanan kimselerin eski mültezimlerle yakın ilişkisi olanlar arasından seçilmiş olmalarını kaldırılıştta etkili olduğunu

nezdinde “makbuliyet” kazanmak isteyen muhassıllar talimat dışına çıkarak eskiden olduğu gibi halkın voyvodalara ya da mütesellimlere ödediği miktarda vergi ödenmesini istemişlerdi. Örneğin Uşak Muhasılı Rağıp Paşa 1840 öşüründen çok fazla miktarda halktan para tahsis etmiştir.²⁴² Yine, Berkofça muhassılı ipek üreten halktan fazla öşür almış olduğundan alınan fazla öşürü halka iade etmesi istenmiştir.²⁴³ Bazıları ise, masraflarını gizleyip beş ise on gösterdiklerinden aradaki farkı halka fazla vergi olarak yansıtmışlardır. Örneğin Aydın da yapılan köşkün masraflarının halktan alınması gibi. Yine bazı yerlerde masrafların az gösterilmesi vergi dağıtım oranlarını da düşürmüştür. Örneğin Aydın’da bir eşeği olan 4-5 kuruş verir iken Kayseri de dağıtılan vergi miktarı bunun çok altında olmuştur.²⁴⁴ Bu durumda pek çok muhassıl azledilip yargılansa da davranışlarıyla halkın ayaklanmasına neden olan muhassıllarda olmuştur. Örneğin Tokat Muhassılı Hilmi Efendi aşar tahsilini zamanında yapmadığı için evine hücum edilerek öldürülmüştür.²⁴⁵

Yeni reformlardan memnun kalmayan geniş bir kitlenin varlığı da muhassılların başarısızlığa uğrama nedenlerindendi. Çünkü, iltizamın kaldırılması ile sarraflar ve mültezimler ile ona bağlı pek çok kişinin kazanç yolu kapanmış vergi muafiyetlikleri kaldırılmıştı.²⁴⁶ Bu durum eskiden az vergi veren ya da muafiyetlerden yararlanan ayanların, ağaların ve din adamlarının şiddetli muhalefetine neden olmuştur. Örneğin Bartın’da vergi ödemek istemeyen halk Bartın eski ayanının öncülüğünde ayaklanarak vergi muafiyetliklerinin kaldırılmasına itiraz etmişlerdir.²⁴⁷ Yine, Hıristiyan vakıflarının da vergiye tabi tutulması halk üzerinde büyük nüfuzu olan ruhban sınıfını ıslahat aleyhine çevirmiştir.²⁴⁸ Üstelik Mart 1841’de Mustafa Reşit Paşanın azledilmesi ve yerine Tanzimat reformlarının muhalifi olan Rıza Paşanın getirilmesi teşkilatı sahipsiz bırakmış müşirlik sistemine geçişi kolaylaştırmıştır.²⁴⁹

Ayrıca, hem devlet hem de halkın Tanzimat Fermanı dolayısıyla da muhassıllık teşkilatından beklentilerinin farklı olması nedeniyle “asıl mutalib-i ali olan celb-i

belirtmektedir.bkz. kentler, s.210.Ancak Bölüm I’de görüleceği üzere muhassıllığa getirilenlerin önemli bir kısmı zaten eski mütesellim voyvada ya da ayanlarla yakın ilişkide olan insanlar değil kendileriydi.

²⁴² BOA. İ. MV.440

²⁴³ BOA. AMKT, 1/36.

²⁴⁴ Lütüfî Tarihi, C.VII.s.1118.

²⁴⁵ BOA. İ.MV.188. Azil edilen ya da yer değiştiren muhassıllar için bkz. Bölüm I.

²⁴⁶ BOA. İ.DH.242.

²⁴⁷ BOA. C.DH.1504.

²⁴⁸ İnalçık, s. 632; Şener, s. 43.

²⁴⁹ Ortaylı, s. 42-43.

kulub-u ahali ve asayiş-i hal-i fukara kaziyeleri hasıl olmamış” ve “ umur-u mülkiye ve mamuret-i ahval-i teba vücuda gelmemiş ve uygunsuzluklar cihetiyle emvali miriyyenin istihsalı müşkilata duçar” olmuştur.²⁵⁰ Nitekim, muhassılların halktan nüzul, cebellian ve yapağı bedeli vb. adlarla para talebi karşısında Maliye Nazırı'na şikayetlerin yapılması ve 1840 ile 1841 yıllarında hazinenin mukataat, zeamet aşarının taşirinde uygunsuzluk, telifat nedeniyle kayıplarının çok olması emanet sisteminde değişimi zorunlu kılmıştır.²⁵¹

Ancak muhassıllık teşkilatının uygulanmasındaki başarısızlıkları sadece muhassıllara ve hazinenin kayıplarına bağlamak yeterli değildir. Çünkü, sistemin kendisinden kaynaklanan sorunlarda söz konusuydu. Şöyle ki, esasta, üç ana temel üzerine oturan teşkilat uygulamada yetki ve sorumluk karışıklığına neden olmuştur; örneğin bir yanda Maliye Nezareti ile doğrudan haberleşen muhasıl, diğer yanda seraskerlikle yazışan zaptiye memuru ile oto kontrol oluşturması amaçlanmışsa da, birbirinden bağımsız hareketlere de yol açmıştır. Ayrıca yerel temsile olanak veren meclislerin de birbirinden bağımsız davranmaları bütünsellik sağlanmasını engellemiştir. Çünkü her ne kadar küçük meclisler cay-ı muhassıllıktaki büyük meclise bir anlamda bağlı ise de aynı eyalet içindeki diğer merkez meclisleri arasında bağlantı kurulamamıştır. Sonuçta, her muhassıllık yeri ve meclisi diğerinden bağımsız birimler haline dönüşmüştür. Üstelik, devletin hazırlıksız olması ve deneyimsiz elamanların varlığı yıllardır iltizam geleneği içinde yetişen zihinlere karşı başarı kazanmasını engellemiştir.

2. MÜLKİ VE MALİ YAPIDA YENİ DÜZENLEMELER

“Usul-ü ta'diliye” denilen yeni düzenlemeler esasında, yetkileri ve sorumlulukları artırılarak eyalet merkezlerine vali konumunda atanan müşirler ile eyalet dahilindeki sancakların “mevki-i icabına” göre “idare-i umur-u mülkiyeye ve maliyeye muktedir muhassıla mukabil” birer kaymakam görevlendirilmesi üzerine kurulmuştu. Ayrıca eyalette müşirin maiyetine birer defterdar kaymakamların

²⁵⁰ BOA. AMKT. 4/24.s.12.

²⁵¹ BOA.Ayniyat 78, s.15; BOA.Ayniyat 82,s.34.

maiyetine de “mekatib-i muhassebeye aşına ve kabiliyetli” birer mal müdürleri atanacaktı.²⁵²

Her eyaletin “bedel-i öşrü ve varidat-ı rüsumatı” müşirlerin uhdesine emaneten ihale olunacaktı. Müşirler öncelikle öşür bedelinin bir miktarını peşin olarak toplayıp geri kalan kısmını taksitle hazineye göndermekle sorumluydular. Örneğin bir eyaletin öşür bedeli 100 bin kuruş kabul olunursa bunun 20 bin kuruşunu peşinen Mart’ta alınacak geri kalan paradan 40 bin kuruşunu Nisan ayından üç ay sonraki Haziran ayından başlanacak, ikinci 40 bin kuruşluk kısmı ise, iki ay sonraki Eylül ayında ve rüsumat-ı şerriyeyi Nisan ayından başlamak üzere beş taksitte ödeyeceklerdi. “Ruz-u kasım” ve ruz-u Haziran vergileri de aynı usul üzere Haziran ve Kasımdan başlanmak üzere iki taksitle ödenmesi kararlaştırılmıştı. Müşir hazineye göndereceği “emval-i merkumenin tehir, noksan, bakaya” olmamasına dikkat edecekti. Ayrıca hangi kazadan ne miktar vergi alındığı icmal defterlerine kayıt ederek merkeze göndereceklerdi. Bunun dışında hasat mevsiminde taşır memurlarına bir şey verilmeyecek ve ölçü olarak İstanbul kilesi kullanılacaktı.²⁵³ Eğer görevinde “adem-ı idaresi” görülür ise, ceza kanunnamesine göre cezalandırılacaktı. Müşirler konusunda “tutulan bu düzenlemeler” kaymakamlara, kaymakamlar da aynı dikkati ve özeni kazaların yönetimine getirilen kaza müdürleri için gösterecekti. Ayrıca her kazanın vücuhunun da birbirine kefil konumuna getirilerek “emval-i müteaddidenin” zamanında teslim edilmesi sağlanmış olacaktı.²⁵⁴

Muharrem 1258/ Mart 1842 tarihinden itibaren oluşturulan müşirlikler ve atanan müşirler ile defterdarlar Tablo 15’e göre şunlardır:

Tablo 15: 1842 yılında atanan Müşir ve Defterdarlar

Müşir ismi	Maaşları(kuruş)
Rumeli Eyalet Müşiri Yakup Paşa	67500
Çirmen Eyalet Müşiri Sait Paşa	67500
Selanik Eyalet Müşiri Ömer Paşa	67500
Aydın Eyalet Müşiri Salih Paşa	67500
Bolu Eyalet Müşiri Mehmet Paşa	67500

²⁵² BOA. AMKT.4/24, s. 12; bu konu da ayrıca bkz: S.J. Shaw “Local Administrations in The Tanzimat” 150. Yılında Tanzimat, Ankara, TTK, 1992, s.33-51; M.Çadircı “Türkiye’de Kaza Yönetimi 1840-1876”, Belleten, C.53, S.206-208, s.237-257.

²⁵³ BOA. Ayniyat 84, s. 79-80; BOA. Ayniyat 90, s.127-128.

²⁵⁴ BOA. MAD. 9061, s. 35; BOA. AMKT.4/24, s. 13.

Defterdarların ismi	Maaşları(kuruş)
Rumeli Defterdarı Neşet Efendi	13500
Selanik Defterdarı Ethem Efendi	11250
Aydın Defterdarı Mehmet Efendi	11250
Bolu Defterdarı Osman Efendi	11250
Silistre Defterdarı Hafız Paşa	13500
Konya Defterdarı Nuri Efendi	13500
Ankara Defterdarı emin Efendi	13500
Hüdavendiğar Defterdarı İzzet Efendi	11250
Vidin Defterdarı Süleyman Efendi	9000
Sivas Defterdarı Veli Bey	9000

Kaynak: **BOA. MAD. 9061**

Görevlerine başlayan defterdarların kimliklerini incelediğimizde ise, Osmanlı mali yapısının kendine has özelliği ile yine karşılaşmaktayız. Şöyle ki, görevin adı ve yetkisi değişse de görev alan kişi aynıdır. Kuşkusuz, bu durum görev alan kişiler açısından sistemin bir devamlılık çizgisi izlediğini göstermektedir. Örneğin Selanik Defterdarlığına getirilen Ethem Efendi Selanik'in eski muhassıdır yine Vidin Defterdarlığına Vidin Muhassılı olan Süleyman Ağa getirilmiştir. Bu durum yeni yapılanmadaki diğer görevliler için de geçerliydi. Örneğin Biga Sancağı Muhassılı Derviş Efendi “usul-ü cedide” üzere mal müdürü olarak görevlendirilmiştir. Yine, Vidin Müşirliğine Aydın eski defterdarı Salih Bey “ba rütbe-i Vâlâyı müşiri” olarak taltifi sonucunda atanmıştır. Konya Eyaleti Müşirliğine ise, Edirne eski defterdarı Nuri Efendi nakil olunmuştur. Üstelik bu atamalarla birlikte eyaletlerin sınırlarında değişiklik yapılmıştır. Örneğin Kastamonu ve Viranşehir Sancakları Ankara Müşirliğinden Kocaeli ve Bolu Sancakları da Kütahya Müşirliğinden “bittefrık birleştirilmek ittihazıyla” Ankara defterdarı Mehmet Efendi “ba rütbe-i Vâlây-ı Müşiri” taltifi ile müşirliğe Kereste Gümrük Emni Osman Efendi'de Bolu defterdarlığına atanmıştır. Kütahya, Eskişehir, Karahisar-ı Sahip ve Karesi sancaklarında oluşan Hüdavendiğar Eyaletine de eski defterdar Atıf Efendi'nin maiyetinde bulunan İzzet Efendi getirilmiştir. Rumeli Edirne ve Silistre eski defterdarları ise, görevlerine devam etmişlerdir.²⁵⁵

“Emniyet ve itimat olunur sınıf-ı hademe-i bendegandan” olması istenen Kaymakamlar ise, “mahallerin mevkii cesametine” göre atanacaklar ve rütbeleri “ zi

²⁵⁵ BOA. MAD. 9061,s. 26.

rütbe-i zevattan” yani ferik ya da sancak kapıcıbaşları veya hacedan olanlarından seçilecekti. Ancak eyalet dahilinde bulunulan memurlardan bildik ve istenilir olanları varsa “istihdam ve nasb” olunabilecekti.²⁵⁶ Fakat seçilenlerin ismi, rütbesi, unvanı ve tesviye olunan maaşları düzenlenen defterle birlikte merkeze bildirilecekti. Aynı tutum kazalara atanacak kaza müdürleri için de uygulanacaktı. Nitekim, Amasya, Divriği sancakları ile Zile ve Tokat kazalarına atama yapılmıştır. Buna göre; Amasya Sancağına Dergah-ı Ali gediklilerinden Mehmet Cemal, Divriği’ye eski muhasıl vekili eşrafi hanedanından Dergah-ı Ali Veli paşazade Hüseyin kaymakam olarak yine Zile Kaza Müdürlüğüne eski muhasıl vekili Behram zade Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı Hüseyin ve Tokat Kaza Müdürlüğüne yine eski muhasıl vekili Sivas vücuhundan Ağazade Mehmet Ağa halkın kendisinden hoşnut olması nedeniyle 27 Muharrem 1258/ 11 Mart 1842 tarihinde atanmışlardır²⁵⁷

Neden Osmanlı yöneticileri bu yollu seçmiş olabilirlerdi? Yani her ne kadar “tadiliye” adı altında değişim yapsalar da göreve getirdikleri insanlar hep aynı kalmıştı?

Kuşkusuz, en basit gerekçe yetişmiş elaman olmamasındır. Ancak bunun yanında Tanzimat sonrasında devletin kurmak istediği mali denetim sürecinde halka ulaşarak halkı yeni düzenin bir parçası haline getirme ya da en azından tepkisini önleme ve bu yolla vergiyi toplayabilme isteği de etkili olmuştur. Nitekim devlet, halkın taşrada temsilcisi konumunda bulunan eski ayan mütesellim vb. kişileri 1840 da muhasıl 1842 ve sonrasında defterdar, mal müdürü ve kaymakam gibi memuriyetlere getirmiştir. Böylece hem bu insanların iş gücünden yararlanmış hem de yeni düzenlemeler karşısında oluşabilecek muhalefette susturulmak istenmiştir. Ancak, içlerinden yolsuz, uygunsuz davrananlar olmuşsa da her zaman azil edilebiliyordu. Fakat sistemin çerçevesi başlangıçta her ne kadar talimatlarla çizilmişse de bunlar sabit ve değişmez değildi. Ortaya çıkan sakıncalara karşı çözüm üretilmeye devam edilmiştir. Öyle ki, bu çözüm arayışları mali yapıda dolayısıyla da vergi usulünde dönüşümü beraberinde getirmiştir. Üstelik, yeni düzenlemeler içinde görev verilen bu kişiler aynı olsa da teoride yetkileri, sorumlulukları, görev alanlarının boyutları mali ve mülki yapıdaki diğer memurlarla ast üst ilişkisi sürekli değiştirilerek bir denge sağlanmaya çalışılmıştır.

²⁵⁶ BOA.Ayniyat 88, .s.96.

²⁵⁷ BOA. İ.DH. 2710.

Nitekim, 1842 düzenlemeleri ile vergi toplama yöntemi ve zamanı bir yıla yayılmaya çalışılmış ve en üst makamdaki memura ihale edilerek bu memuriyet arcılığı ile devlet onu sıkı denetim altına almaya çalışmıştır ancak aynı yetkiyi onun da altındaki mülki ve mali yetkililere karşı kullanmasına izin vermiştir. Bu şekilde bir oto kontrol sağlanmak hedeflenmişti.

Ayrıca, yetki ve sorumlulukta yapılan her düzenleme ile muhassıllık sistemiyle ortaya çıkan sakıncalar ortadan kaldırılmış ve hazinenin gelir kayıpları engellenerek tasarrufa gidilmiştir. Örneğin, muhassıllık harcamalarında büyük bir yekun oluşturan “umur-u tahsiliye de görevlendirilen neferana” müşir ve kaymakamın maiyetinde “umur-u zaptiye” için gerekli olan asker bulunmasından dolayı artık ihtiyaç kalmadığı belirtilmiş fakat kazalarda “kol gezmek” gerekeceğinden kaza müdürlerinin dairelerinde “mahalline ve icabına” göre müşirin maiyetindeki askerlerden yararlanılması planlanmıştır. Yine defterdarlıkların ve kaymakamların yanında yeterli miktar katip olacağından artık emlak ve mal katibi adı altında memur istihdamına gerek duyulmamıştır. Bunun yanında “res’ eyalet ve sancaklarda ve bazı cesseym kazalardaki meclislerin vucuhtan ve idare-i umura muktedir olması istenen meclis üyelerinin maaşından sarf-ı nazar” olunmuştur. Aşar vergisinin ise, “maktuan ihale ve leffen sabit istihsal ve tesviye” olunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, “aşar-ı şerriye ve rüsumat-ı adiyeden” herhangi bir şahıs ya da memur fazla tahsilat yaparsa ceza kanunnamesine göre yargılanması ve yeni usule göre toplanacak cizye tasilinde “cizyedar veya tahsildar” adı altında istihdam yapılmaması konusunda da emirler verilmiştir.²⁵⁸

Ancak, bir anlamda muhassıllık sisteminde harcamaların artmasına dolayısıyla da sistemin başarısızlığına neden olan bu tür uygulamalar, alınan tasarruf önlemleriyle ortadan kaldırılmış görünse de bazı yöneticilerin hizmetlerin görülemeyeceği konusunda endişeleri olmuştur. Örneğin, Hüdavendiğar Eyalet Müşirinin 3 Rebülevvel 1258/ 15 Nisan 1842 tarihinde Meclis-i Vâlâ’ya sunduğu şukkasında özellikle kaza yönetimine “vücuhtan ve hanedandan” seçilerek getirilen müdürlerin genellikle “eshab-ı kudretten” olmadıklarından maiyetlerinde 200- 300 kuruş maaşla birer nefer katibin” görevlendirilmesini ve yine kazalar da “müstahdem zaptiye neferatının bütün bütün terki suretinin talimatı seniye de gösterilmiş ise de kazalar da mevcut olan süvari ve piyade neferatından piyadelerin terkiyle süvarilerin icabeti

²⁵⁸ BOA. AMKT.4/24. s. 15-16.

mevkiine göre” hem süvari, hem de piyadeli hizmetinde kullanılması konusunda ruhsat verilmesini istemiştir. Ayrıca meclislerin üyelerinin de başlangıçtan itibaren “hüsn-ü tesviye ile say ve gayret etmiş” oldukları hatırlatılarak maaşlarının tümünden kesilmesinin kendi işleriyle de uğraşamadıklarından “mahzuriyetli” olacağı belirtilerek eski maaşlarından bir miktar indirim yapılmasını önermiştir. Fakat kaza müdürlerinin yanında icab-ı mevkiine göre yerliden bir ya da iki katibin görevlendirilmesi konusundaki isteği dışında önerileri kabul olunmamıştır.²⁵⁹

Yine, 1258/ 1842-1843 yılında aşarın tahsili için alınan bu tedbirler sonucunda, aşar bölgelerinde “bilmüzayede maktuan idare” olunmaya başlanmıştır. Ancak eğer aşarı “deruhte” edecek istekliler olmaz ise; emaneten de yönetimine izin verilmiştir.²⁶⁰ Yalnız, müşirlerin “maktuan” yönetilen aşar bedelini “tefrik ve tahsis” ile Maliye Nezareti’ne göndermeleri istenmiştir.

1259/ 1843-1844 yılında ise, müşirlerin ve defterdarların aralarında “efkar ve mütala” ederek bölgelerinde aşar bedelini ihale yöntemiyle tahsil edip etmemekte yarar olup olmadığı konusunda karar vermeleri istenmiştir. Edirne ve Konya Müşirleri her ne kadar 1842 de aşar ihalesine Mart ayından sonra başladıkları için zarar oluşmuş olsa da 1843 yılında da ihale yöntemine “vakt-i zamanında” başlayarak devam edeceklerini bildirirken Rumeli, Selanik Aydın Silistre Müşirleri ile Sivas Feriği, aşar deruhte edenlerden zarar ettiklerini ve “şimdiden deruhte maddesinin ahire dahi ihalesine mesa-i gösterilmesi ve aşar deruhte edenler marifetiyle verginin tahsili meşrut ise de mümkün olmayarak zaptiye nefaratı yoluyla istihsal” olunmasını istemişlerdir.²⁶¹

Gerek, aşar vergisi konusunda yaşanan bu tür sorunlar gerekse devletin muhassıllıkların ilgası sonrasında aldığı tüm bu tedbirler mali yapıda dönüşüme neden olmuşsa da “bazı mahallerin mutalibi üzere hüsn-ü zabıtasının yolunda görünmemesi ve idare-i halliye de müşkilat” olması yeniden mülki ve mali yapıda değişimi zorunlu kılmıştır. Çünkü, müşir konumundaki valiler, yönetimlerindeki eyalete bağlı sancakların sayısı beş veya altıya ulaşması durumunda bu yerlerin “ne idare-i zabıtasına ne de istihsalı umur-u maliyesine” bakamamışlardır. Üstelik bu yerlerde kaymakamlar var ise de onlarda “re’s eyalete merbut-u halliyesi münasebetiyle müracaat-ı zaruriye nedeniyle emval-i mirriyenin tahsilinde dahi sekte” olmuştur. Bu

²⁵⁹ BOA. İ.MV.723.

²⁶⁰ Deruhte, ihale sözcükleri iltizam yöntemi için kullanılmaktadır. Bkz, Genç, “İltizam” İA.

²⁶¹ BOA. MAD.9061.

nedenle gerek vali gerekse görev yapan diğer memurların görevlerini layıkıyla yapabilmeleri amacıyla, eyalet dahilindeki bazı “elviye-i mülhakatın” ayrılması ve lazım gelen sancakların dahi iktizasına göre “hazine-i celileden” muhassıllık suretiyle idare olunması kararı alınmıştır ancak valiler yine sancakların “muhafaza-i asayiş hususuna nezaret” edeceklerdi. Her ne kadar bu yeni düzenleme ile hazinenin masrafları artacağı hesap olunmuşsa da “idare-i mülkiyenin yoluna girmesi ve ale'l hesap varidatı miriye'nin bakaya kalmayarak vakt-i zamanında tahsiline mucib olacağından bilmuvazene faideyi maliye hasıl olacağı” kabul olunmuştur.²⁶² Nitekim, Anadolu ve Rumeli’deki eyalet ve sancakların “mevkii icabına göre, vali, mutasarrıf, kaymakam ve muhassıllık vechiyle” yönetileceği konusunda iki defter hazırlanmıştır²⁶³

1261/ 1845 tarihinde “her bir mahallin hesap el mevkiine” göre alınan bu karara ve MAD 9061 numaralı defterde kayıtlı bulunan sancaklardan muhassıllık kaymakamlık ve valilik suretiyle yönetilenleri şunlardır:²⁶⁴

Muhassıllık

İzmir Muhassıllığı yönetimde toplam 11 kaza vardır ve muhassılı 10000 kuruş alan Abdulkadir Ağa’dır.

Kütahya Muhassıllığı yönetimde toplam 14 kaza vardır ve muhassılı 9000 kuruş maaş alan ıstabl-ı amire müderrislerinde İbrahim Efendi’dir.

Karahisa-ı Sahip Muhassıllığı yönetimde toplam 12 kaza vardır ve muhassılı 7500 kuruş alan Latif Efendi’dir.

Erdek Muhassıllığı yönetimde toplam 7 kaza vardır ve muhassılı İsmail Efendi’dir.

Amasya Muhassıllığı yönetimde toplam 18 kaza vardır ve muhassılı 6000 kuruş maaş alan Raşit Efendi’dir.²⁶⁵

²⁶² BOA. MAD.9061. s.107.

²⁶³ BOA. AMKT. 24/22.

²⁶⁴ BOA. MAD.9061.s. 101- 107.

²⁶⁵ Bu listeye dahil olmayan ancak muhassıllık suretiyle yönetilen yerlerden birisi ise, İç’il’dir Çünkü, 19 S 1263 tarihinde İç’il Muhassılı Ali azl edilerek Kapıcıbaşlarından Süleyman atanmıştır:BOA.AMKT. MVL3/76

Kaymakamlık

Karesi Sancağı, Saruhan Eyaleti kaymakamlığı suretiyle yönetilmektedir toplam 19 kaza vardır ve kaymakamı 10000 kuruş alan İhsan Efendi'dir.

Bilecik Sancağı, Hüdavendiğar Eyaleti kaymakamlığı suretiyle yönetilecektir, toplam 10 kazası vardır ve kaymakamı 7200 kuruş alan Mustafa Zühdü Efendi'dir

Divriği Sivas Eyaleti kaymakamlığı suretiyle yönetilecektir ve sadece bir kazası vardır kaymakamı 7500 kuruş maaş alan Kapıcıbaşı Hüseyin Bey'dir.

Valilik

Hüdavendiğar Sancağı valilik olarak yönetilecektir ve toplam 18 kazası vardır ve valisi (müşiri) 67500 kuruş maaş alan Mustafa Nuri Paşa defterdarı ise, 11250 kuruş maaş alan Hacı İzzet Efendi'dir.

Konya Sancağı valilik olarak yönetilecektir ve toplam 15 kazası vardır ve valisi (müşiri) 67500 kuruş maaş alan Bekir Sami Paşa, defterdarı ise, 10000 kuruş maaş alan Arif Efendi'dir.

Kuşkusuz, bu durum Osmanlı yönetim geleneğinde bir kurumun tümünden ortadan kaldırılmayıp adı ya da uygulama bölgesi değişse de yaşamaya devam ettiğinin de güzel bir kanıtıdır. Nitekim, bu uygulamanın bir sonucu olarak aynı eyalet dahilinde bile farklı yönetimler hep olagelmıştır. Bundaki amaç ise; kayıt dışı geliri saptayarak vergiyi daha iyi toplayabilmek, aracı kişi veya kurumları ortadan kaldırmak ve mali denetimi sağlamaktır. Çünkü, Osmanlı devleti Tanzimat' dan beri devam ettiği mülki ve mali değişim uygulamalarıyla topluma daha kolay nüfuz etmeyi sağlayacak sistemin arayışını sürdürmüştür. Bu uğraşın sonucu ise, merkezdeki bürokrasinin taşraya taşınması ve yerel yönetim geleneğinin başlaması anlamına geliyordu. Nitekim bu süreçte muhassıllık teşkilatı da devletin halktan vergisini doğrudan alma uygulamasının ilk örneğini oluşturmuştur. Üstelik, devlet yapılan bu düzenlemelerin de takipçisi olmuştur. Öyle ki, 2 Z 1264/ 31 Ekim 1848 tarihinde tüm eyaletlerin mutasarrıf ve muhassıllarına gönderilen yazı ile Tanzimat'a aykırı hareket eden her aşamadaki görevlilerin saptanması ve cezalandırılması bir kez daha istenmiştir.²⁶⁶

²⁶⁶ BOA. AMKT 107/33.

ALTINCI BÖLÜM

ÖRNEK BİR MUHASSILLİK: ESKİŞEHİR MUHASSILLIĞI

1. MUHASSIL-I EMVAL

Eskişehir Sancağı dahilindeki kazalar Tanzimat'ın başlangıcında iki muhassıllık "ad ve itibar" olunmuştu ve Takvim-i Vekayi' de ki ilk atanan muhassıllar listesin de, nefsi Eskişehir, Seyitgazi ve Karacaşehir kazalarından oluştuğu belirtilmekteydi.²⁶⁷ Muhassıllığın adı ise; "Sultanönü Muhassıllığı" olarak gösterilmişti.²⁶⁸ Ancak merkezle muhassıllık arasındaki yazışmalar "Eskişehir Muhassıllığına ya da Eskişehir Meclisine" şeklinde yapılmıştır.²⁶⁹ 1256/1840-1841 ve 1257/1842-1843 yıllarında ise, Eskişehir Muhassıllığı; Esakişehir, Seyitgazi Karacaşehir, İnönü, Seferihisar, Günyüzü, Söğüt, Bilecik ve Göynük olmak üzere toplam dokuz kazadan oluşmaktaydı.²⁷⁰

Eskişehir Muhassıllığına ilk atanan muhassıl-ı emval ise Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından eski Kula Voyvodası Mehmet Emin Ağa idi. Ancak Mehmet Emin Ağa seçimlerdeki yolsuzluğu nedeniyle görevden alınmıştır. Onun yerine, Maliye Nazırı'nın ya Devleti Aliye'den Hacı Sait Efendi'nin oğlu müderris Elhac Reşit Efendi ya da İnöz eski muhassılı Tahir Efendi'nin atanması konusundaki takriri üzerine, Reşit Efendi "erbab-ı iffet ve istikametten ve eshab-ı dirayet ve kabiliyetten" olduğu gerekçesi ile tercih edilerek 19 L 1256 / 14 Aralık 1840 tarihinde Eskişehir

²⁶⁷ Eskişehir Muhassıllığı dahilinde İnönü kazasının da olması gerekiyor. Çünkü gerek müfettişlik raporlarında gerekse BOA.ML.MSF 1673 numaralı defterde Eskişehir Muhassıllığına dahil olan kazalar arasında İnönü'de gösterilmektedir.

²⁶⁸ BOA. Tanzimatı Hayriye Defteri, s.180; Eskişehir Sancağı dahilindeki Seferihisar, Günyüzü, Mihallıçık ve Karahisari Günyüzü Kazalarını ise, "bidayeti Tanzimatta Seferihisar Günyüzü Muhassıllığı" adı altında bağımsız muhassıllık şeklinde ilan olmuştu ve Muhassıllığına Ethem Bey atanmıştı.Bkz. BOA. MAD.7928, s.7. Ancak bu muhassıllık önce Göynük Muhassıllığı ile birleştirilerek Mustafa Efendi muhassıl vekili olarak atanmıştır daha sonra da her ikisi de Eskişehir Muhassıllığına ilhak olmuştur.bkz, BOA. MAD.7928. s.11.

²⁶⁹ İncelediğim belgelerde Sultanönü Muhassıllığı adı sadece Ayniyat 65 numaralı defterde Karacaşehir Kazasındaki Osman, Hüseyin, Numan İbrahim Ahmet ve diğer Hüseyin adlı kişilerin "ber vech-i malikane" uhdelerinde olan mukata gelirininin 1253 senesinde Karacaşehir Voyvodası Mehmet Ağa'nın zimmetinde kalan alacak ile ilgili olarak geçmiştir.Bkz.BOA. Ayniyat 65,s.29.

²⁷⁰ BOA. ML.188; BOA. KK. 7479 ve BOA. MAD.9061, s. 3-14.

Muhassılığına atanmıştır.²⁷¹ Üstelik aynı karar uyarınca, Bilecik Muhassılığın kazalarının Eskişehir'e "yakın ve karib ve civar" bulunduğu ve iki muhassılığın bir muhassılık yönetimi altında birleştirilmesinde "suhulet ve tahfif-i masraf" olacağı gerekçesi ile Bilecik Muhassılığın kaldırılarak kazaları Eskişehir Muhassılığına katılmıştır.²⁷² S 1258/ Mart 1842 tarihinden itibaren ise; Söğüt Kazasının "kürsü-i kaza ittihaz olunarak" büyük meclisin Söğüt'te toplanmasına karar verilmiştir. Gerekçe olarak ise, mülhak Bilecik Kazasının külliyyetli mal ve vergisinin bulunması ve bazı kazalarının "re's kaza" Eskişehir'e hayli mesafede bulunmasına karşılık Söğüt Kazasının hem Eskişehir hem de Bilecik'e orta mesafede bulunması ve İstanbul yolu üzerinde bulunması nedeniyle "rüiyet-i mesalih" olacağı gösterilmiştir.²⁷³

2. MUHASSIL-I EMVALİN MAİYETİNDEKİ MEMURLAR

Eskişehir muhassılının maiyetine nüfus ve mal sayımı için İstanbul'dan Hüseyin Rıfki Efendi atanmıştı. Ancak Hüseyin Efendi Eskişehir'in havasına uyum sağlayamadığı gerekçesi ile 5 R 1256 / 6 Haziran 1840 tarihinde azledilmiş yerine aynı maaş karşılığında Osman Necati Bey atanmıştır.²⁷⁴ Emlak katibi ise, Mehmet Emin Efendi idi. Ayrıca diğer muhassılıklarda olduğu gibi Eskişehir'de de muhassılık maiyetinde taşir, nüfus ve mal sayım ve yazımında kullanılmak üzere yerli halktan istihdam yapılmıştır. Örneğin, Muhassıl Mehmet Emin Ağa'nın 13 R 1256/ 14 Haziran 1840 tarihinde Maliye Nezaretine gönderdiği yazısında "mülhakatıyla medine-i Eskişehir Kazasının taşir madde-i cesimesi keyfiyeti tevcihle tesviyesi icab edeceği mechul olduğu ve vakt-i hasad dahi gün be gün takrip etmekte idüğü beyan olunarak" bölgeden aşar tahsilinde görevlendirilmek üzere memur istihdamına izin verilmesini

²⁷¹ BOA.İDH.1306; TV. 10 Za 1256, defa 214. Eskişehir eski Muhassılı Mehmet Emin Ağa ile Bilecik Eski muhasılı Ahmet Efendi'nin muhasebe defterleri de merkeze gönderilmiştir. Bkz. BOA. Tanzimatı Hayriye Defteri, s.180. Eskişehir eski mütesellimi Mahmut Bey, Reşit Efendi'nin istifa ettiği söylentisinin dolaştığını ifade ederek 22 Ca 1257/12 Temmuz 1841 tarihinde kendisinin muhassıl olarak atanmasını talep etmiştir.Bkz: BOA. ML.MKT.72. s. 9.

²⁷² BOA. MAD.12367; Bağımsız Bilecik Muhassılığının idaresinde;Bilecik, Söğüt, Lefke, Akhisar Kazaları vardı.TV, 13 Z 1255. 193; Bilecik meclisinin feshinden sonra Bilecik'e Zilkade 1256/ Aralık 1840 tarihinden itibaren Emin Ağa 2500 kuruş maaş ile muhasıl vekili olarak atanmış ayrıca yeniden küçük meclis oluşturulmuş ve Bilecik'te bulunan Binbaşı Mustafa Ağa'nın yerine tenzili maaş ile yüzbaşı atanmıştır.Bkz. BOA. ML.MKT.49. s. 115 ve117.

²⁷³ BOA. Tanzimatı Hayriye Defter,s. 187.

²⁷⁴ BOA. İDH.690.

istemiştir.²⁷⁵ Yine, muhasılık dahilinde “tahrir-i emlak ve arazi için” yerliden altı kişi görevlendirilmiştir. Bunlardan üç kişinin görevleri sayım ve yazım işlemleri tamamlandıktan sonra sona ermiş diğer üç kişinin ise muhasıl vekillerinin maiyetinde çalışmalarına izin verilmiştir.²⁷⁶ Muhasıllık dahilinde görev verilen jurnal katipleri ise şunlardır ;²⁷⁷

Eskişehir : Mehmet Emin Efendi
 Bozüyük : Esseyit Hüseyin
 Karacaşehir : İbrahim
 Seyitgazi : İsmail
 Söğüt : İbrahim
 Günyüzü : Katip
 Göynük : Osman Efendi
 Bilecik : İbrahim Efendi

Eskişehir muhasıllığında “umur-u tahsiliye ve umur-u muhafazaziye” den sorumlu olmak üzere atanan ilk subay ise, Binbaşı Musatafa Bey idi.²⁷⁸ Ancak sancak merkezlerine miralay vb. üst rütbeli askerlerin atanması konusundaki Serasker Paşanın tezkeresinden sonra Eskişehir’e Kütahya Redif miralaylarından Avni Bey 4500 kuruş ile 4 R 1256/ 5 Haziran 1840 tarihinde atanmıştır.²⁷⁹ Ayrıca “zaptiye ve tahsiliyede” görevlendirilmek üzere ; 500 kuruş maaşla bir yüzbaşı, 300 kuruş maaş la bir mülazim, 200 kuruş maaşla bir çavuş ve 180 kuruş maaşla 81 süvari ile 75 kuruş maaşla 259 piyade askeri görevlendirilmiştir. Bu askerlerin bir senelik tayinatları toplam 35005 kuruş olmuştur.²⁸⁰

3. SEÇİM

Talimatnamenin ikinci maddesi gereğince muhasıllık merkezlerinde kur’a usulünün uygulanarak meclisin oluşturulması istenmişti. Nitekim Eskişehir

²⁷⁵ BOA. C.ML.21192.

²⁷⁶ BOA. ML.MKT. 49.s. 116.

²⁷⁷ BOA. MAD.9189.s.6-12.

²⁷⁸ BOA. İ.DH. 395.

²⁷⁹ BOA. MAD.9061. s. 15; BOA. İ.DH. 692.

²⁸⁰ BOA. C. Zaptiye. 1171.

Muhassıllığında 4 R 1256/ 5 Haziran 1840 tarihinde yapılan seçim ve atanan meclis üyeleri Muhassıl Mehmet Emin Ağa tarafından merkeze bildirilmişti.²⁸¹ Ancak Anadolu Müfettişi Çerkeş Mehmet Efendi'nin 20 Cemaziyelahir 1256/ 20 Temmuz 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya ulaşan yazısına göre ; “ muhassıllık mezkur mülhakatından olan Karacaşehir ve Seyitgazi kazaları meclis azaları dahi Eskişehir meclisi müstüllü bila kur'a-i şerriye yalnız intihab-ı ahali ile tayin olunduğu bittedkik her ne ise bunlardan sukut olunmuş ise de mülhakatı İnönü Kazası meclisi için ahaliden çend nefer kimnesne bila intihab kura-i şerriye icrasıyla iki nefer tayin olunmak üzere iken onlardan sarf-ı nazarla dört saat mesafede birer karyeden birer kimnesne gönderip kura tayin olundu diye kezalik hilaf-ı inha ile suretleri vurud etmiş ve bu vecihle merkumane haftada bir gün şöylece bir uğrayıp görünmek üzere olduklarından mesallih-i vak'a muhasıl vekilinin yed-i istiklalinde kalmış ve bu hususlar Tanzimat-ı Hayriye'ye ve talimat-ı seniyye mugayyir bulunmuş” şeklindeki ifadesinden, Eskişehir Muhasılığ'ın da hem merkezde hem de Seyitgazi ve Karacaşehir kazalarında mahalle ve köylerden halk “celb olunmuş” olsa da kura usulünün uygulanmadığını, İnönü Kazası'nda ise tamamen talimata aykırı meclis üyesi atamasının yapıldığını anlamaktayız.

Bu konuda Mehmet Efendi'ye Meclis-i Vâlâ'dan bildirilen karar ise, İnönü Kazası dışında diğer meclis üyeleri hakkında tekrar araştırma yapması ve “eğer aza-i merkume icabında intihabı ahali ile olmayanlar var ise yeniden intihabı ahali ve kura-i şerriye icrasıyla tesis etmek” İnönü de ise, yeniden seçimin yapılması yönünde olmuştur.²⁸²

Mehmet Efendi Eskişehir merkez ve Karacaşehir ile Seyitgazi meclislerinin hem memurları hem de kazaların söz anlar kişileri ile tekrar görüşerek “hilaf-ı Tanzimat-ı Hayriyeye hareket” bulunmadığına karar vermiştir. Ayrıca atanan meclis üyeleri ile seçilen halkın isimlerinin yazıldığı defteri merkeze göndermiştir. Nitekim hazırlanan bu deftere göre seçilen meclis üyeleri ile ikinci seçmenlerin isimleri şunlardır.²⁸³

Cay-ı Muhassıllık Eskişehir Meclis üyeleri

Meclis Başkanı: Naib ve müderrisi kiramdan Mustafa Zeki Efendi

Zaptiye Memuru: Redif Miralayı Avni Bey

Muhassıl: Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Mehmet Emin Ağa

²⁸¹ BOA. C.ML.11090.

²⁸² BOA. İ.MV. 185.

²⁸³ BOA. İ.MV. 185.

Müftü: Elhac Osman Efendi

Mal katibi: Osman Necati efendi

Emlak katibi: Mehmet Emin efendi

Meclis üyesi: Elhac Veliyiddin Kamil Efendi

Meclis üyesi: Elhac Mehmet Efendi

Meclis üyesi ve Sandık emini : Esseyit Mehmet Emin Efendi

Meclis üyesi: Elhac Ali Efendi

Halktan ikinci seçmen olarak atananlar

Debbağ esnaf kethüdaları elhac Hasan ağa, esnaf-1 mezkurdan elhac Mehmet ağa, esnafdan elhac Hasan Ağa, Bakkal esnafı kethüdaları esseyit Ali Bey, Attar esnaf kethüdaları İbrahim Efendi, esnaftan Ali, esnaftan Şekerci Ali Efendi, Lüleci esnaf kethüdaları molla Mehmet, Lüleci Hafız Ali, Lüleci Ali, Lüleci Ahmet ağa, Lüleci elhac Osman ağa, Paşa mahallesi muhtar-1 evveli Mehmet Sait ağa, İmamı Mehmet Efendi, Kıptiyan mahallesi İmamı Hüseyin Efendi, muhtar-1 evvel elhac İbrahim ağa, Akçaalan mahallesi, İmamı Ahmet efendi, Muhtar-1 evvel Ali ağa, Orta mahallesi İmamı Hasan Efendi, Muhtar-1 evvel elhac Süleyman Efendi, Dede mahallesi İmamı Süleyman efendi, Muhtar-1 evvel Mustafa ağa, Mutalip köyü Akarlar mahallesi İmamı Hasan efendi, Muhtar-1 evvel Derviş Osman ağa, Orta mahallesi imamı elhac Osman Efendi, Muhtar-1 evvel elhac Mehmet Ağa, Koyun mahallesi imamı Mustafa Efendi, Muhtar-1 evvel elhac Hamza Ağa, Karacaviran köyü İmamı İsa Efendi, Muhtar-1 evveli Mustafa Efendi, ..Ven köyü İmamı Ali Efendi, Muhtar-1 evvel Halil Efendi, Gündüzler köyü İmamı esseyit Ahmet efendi, Muhtar-1 evveli Hüseyin ağa, Danişment köyü muhtar-1 evveli Bekir ağa, Muhtar-1 sanisi Süleyman ağa, Müezzin köyü İmamı Mehmet efendi, Muhtar-1 evveli Halil Ağa, Kaya köyü İmamı Hüseyin efendi, muhtar-1 evveli İsmail Ağa, Sepetçi köyü İmamı Hüseyin efendi, Muhtar-1 evveli Yusuf Ağa, Mayıslar köyü İmamı Süleyman efendi, muhtar-1 evveli elhac Ahmet Ağa, Sekiören köyü İmamı Osman efendi, Muhtar-1 evveli elhac Mehmet Ağa, küplü köyü İmamı Süleyman efendi , Muhtar-1 evveli Mala Ahmet, Laçın köyü İmamı Ahmet efendi, Muhtar-1 evveli Mustafa Ağa, Bey köyü muhtar-1 evveli Ali Ağa, Muhtar-1 sanisi Mustafa Ağa, Düz Köy Muhtar-1 evveli Mehmet Ağa, Muhtar-1 sanisi Süleyman Ağa, Örencik köyü Muhtar-1 evveli Durmuş Ağa'dır.

Seyitgazi Kazasında oluşturulan küçük meclis üyeleri**Naib:** Esseyit İsmail Efendi**Muhassıl Vekili:** Kösezade Mustafa Ağa**Meclis üyesi:** Halil Ağa**Meclis üyesi:** İbrahim Efendi**Karacaşehir Kazasında oluşturulan küçük meclis üyeleri****Naib:** Ekinli İsmail Veli Efendi**Muhassıl Vekili:** Musluzade esseyit Hasan Ağa**Meclis üyesi:** Osman Ağa**Meclis üyesi:** Ermeni milleti kocabaşı Sergi

Talimat-ı seniye'ye aykırı hareket edilerek oluşturulan İnönü Kazası küçük meclisi için ise yeniden seçim yapılması kararı verilmişti. Nitekim bu karar gereğince, 19 C 1256/ 17 Ağustos 1840 tarihinde İnönü köylerinden “intihab-ı aza edecek eshab-ı emlak ad olunan kimnesnelerden kura ile beş nefer” yine İnönü mahallelerinden “en akıl ve irşadı muteber ve mutemed olanlarından şayanı dokuz nefer intihab” ve bu kişilerin arasında kura ile iki kişi meclis üyesi olarak belirlenmiştir. Hem mahalle ve köylerden belirlenen seçmenlerin hem de kura usulü uygulanarak üye seçilen kişilerin isimleri şunlardır ;²⁸⁴

İnönü mahallerinden ve İnönü Kazasına bağlı köylerden seçilen kişiler**Yenice Mahallesi:** Abdurrahman oğlu Mehmet Ağa

Hüseyin oğlu İbrahim

Arap oğlu Molla Mehmet

Ferhudeci Hasan

Kara Veli oğlu Mehmet Ağa

Cami Mahallesi : Mukayyit Hacı Efendi

Sarılının Ömer

Emeksiz oğlu Süleyman

²⁸⁴ BOA.İ.MV. 185.

Koca Ömer

Nalbant oğlu Mustafa

Orta Mahallesi: Molla Hüseyin

Kahtalı oğlu Mustafa

Nebenlerin oğlu Mustafa

Kara Hüseyin oğlu Ömer

Bolat oğlu Mistan

Köşne Mahallesi: Veli oğlu Hüseyin

Berber Osman

Kara sülük oğlu Hüseyin

Dusunun Recep

Halil Usta

Bozüyük köyü: Bintaş oğlu Hüseyin

Molla Yusuf oğlu Abdurrahman

Abdi Baki

Serdar oğlu Ali

Hacı Mustafa

Eslemez köyü : Balavat oğlu Hüseyin

Baki oğlu Süleyman

Sarı Mehmet oğlu Ali Ahmet

Emran oğlu Mehmet

Bozokçu Ali

Viran Köyü :Hacı Ahmet

Zencihacı oğlu İbrahim

Timarcı Abdullah

Hacı oğlu Osman

Dere yılan Köyü: Küçük Ali Ağa

Emirlerin Mehmet

Kara Hüseyin oğlu İbrahim

Uzun oğlu Ahmet

Hamzanın Hasan

Çukurhisar köyü: Muhtar Hüseyin Ağa

karan uygulamışlardır.²⁸⁵ Örneğin Eskişehir Meclisine, Ciceröz köyünde, Ali adlı kişiyi köy sakinlerinden Abdullah'ın tüfenk kurşunuyla "ber nech-i şer" için öldürmesi üzerine ailesinin "icra-i kisas talebi" ile "ba mazbata ve ilam inha" bildirmeleri üzerine fetvahanenin de görüşü alınarak varılan kararın merkezi hükümet Eskişehir Meclisi kanalıyla uygulanması istenmiştir.²⁸⁶ Yine Eskişehir'e bağlı Söğüt Kazası'nda Konstantin oğlu Danyel'in oynarken Yorgi oğlu Ziy'o'yu öldürmesi üzerine çocukların küçük yaşta olmaları, Danyelin suçsuz olması ve Ziy'o'nun ailesinin de kan parası istememesi nedeniyle Meclis-i Vâlâ Eskişehir Meclisi'ne Danyel'in hapiste ise salıverilmesini istemiştir.²⁸⁷ Eskişehir Muhassıllığı dahilinde işlenen bir başka suç ise, Vezirhan Kazasının da işlenmiştir. Şöyle ki, Kıpti taifesinden Süleyman redif askeri kıyafeti giyerek bazı malları gasb edip firar etmiş olmasına rağmen, daha sonra Lefke kirahanesinde yakanlanarak haps edilmiştir ve Süleyman'ın mecliste suçunu itiraf etmesi üzerine "ba mazbata ilam" ile durum Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuş ve ceza kanunnamesine yapılan ek uyarınca 8 Recep 1257/ 25 Ağustos 1841 tarihinde bölgesinde "hidmet-i sefilede" görevlendirilmesine karar verilmiştir.²⁸⁸

Meclis görev ve yetkilerini kullanırken önceleri tereke, vakıf işleri gibi önceleri kadılar tarafından yürütülen bir takım hizmetleri de yaptığını görmekteyiz.²⁸⁹ Örneğin, Eskişehir'e bağlı Bilecik Kazası sakinlerinden Şerife Atiyye adlı kişinin dedesi Hacı Ali ve amcaları Tahir ile Ahmet'in öldürülmelerinden sonra Şerife' ye intikal etmesi gereken 100 bin kuruşluk eşyasını, mücevherlerini ve nakit parasını eski ayan Himmet Ağa'nın "merkume o vakit sağır bulunduğu" gerekçesi ile el koymuş olsa da Himmet Ağa'nın ölümünden sonra "eşya-ı merkumenin ber mucip defteri terekesinden marifet-i şer' ile alınması hususunda bir kıt'a istidası" üzerine 21 L 1257/ 6 Aralık 1941 tarihinde Eskişehir Meclisine ve Eskişehir zaptiye Memuruna terekenin "marifet-i şer ile meclisce rüiyet olunmak" üzere kaime gönderilmiştir.²⁹⁰ Yine Eskişehir'e bağlı

²⁸⁵ BOA. Ayniyat,68. s. ; Ortaylı, s. 35.

²⁸⁶ BOA. Ayniyat.373.s, 161; BOA. İ.MV. 417.

²⁸⁷ BOA. Ayniyat,370. s. 53.

²⁸⁸ BOA. Ayniyat, 371, s. 38-39.

²⁸⁹ Musa Çadıcı, Kadının 17 ve 18. yy.'dan itibaren adalet işleri dışında hemen hemen hiçbir işle doğrudan ilgilenemez duruma geldiğini, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonrada ekonomik ve güvenlik konusunda alınan yeni önlemlerle İhtisap Nazırlığı, Defter Nazırlığı ve Sandık Eminliği gibi kurumların mahkemelerde görülen pek çok işi üstlendiğini belirtmektedir. Ancak hala kadı vergilerin dağıtımı ve tevzii defterlerinin hazırlanması ayan, esnaf şeyhi, muhtar gibi görevlilerin seçimi vakıf işlemleri miras dağıtımı, tereke sayımı, vasi tayini, alım-satım senetlerinin kayda geçirilmesi gibi işlemlerle ilgilendiğini belirtmektedir.Bkz: Çadıcı, kentler,s. 86-87.

²⁹⁰ BOA. Ayniyat 84, s.72; BOA. Ahkam 174.

Göynük Kazası sakinlerinden vefat eden Hatice'nin terekesi kocası Süleyman, kardeşleri Osman ve Ayşe ile kızı Emine intikal etmişse de Ayşe'nin payına düşen 25 bin kuruşu Süleyman'ın vermeyip zapt etmesi üzerine 14 N 1257/ 30 Ekim 1841 tarihinde "keyfiyetin inha olduğu vecihle marifet-i meclisce rüiyet" olunması istenmiştir.²⁹¹ Ayrıca, muhassıllık meclisleri vakıf gelirlerinden kaynaklanan sorunlarda da yetkili olmuşlardır. Örneğin, Göynük Kazası sakinlerinden Ömer ve Mehmet adlı kişiler "eshab-ı oldukları Mahmut Efendi Vakfı'nın" kaza-i mezkur sakinlerinden Seman Ağa zimmetinde 13400 kuruş alacakları olduğu konusundaki "ba arzuhal inha ve istidaları" üzerine 8 L 1257/ 23 Kasım 1841 tarihinde "meblağ-ı mezburun meclis marifeti" ile alınması istenmiştir.²⁹² Yine Eskişehir'e bağlı Muttalıp köyü'ndeki zaviyenin zaviyadarlığını "ba berat-ı alışan mutassarrıf" olduğunu bildiren Müderrislerden Hafız Efendi zaviyenin 70-80 dönümüne Hacı Mehmet zaviyedarı Ali'nin zapt ettiği gerekçesi ile "araziy-i mezkureye kimse tarafından müdahale ettirilmeyerek tarafından zapt olunması hususu" konusunda ki "inha ve istidası" üzerine 21 L 1257 / 6 Aralık 1841 tarihinde söz konusu olan müdahalenin "meclis marifet-i şerriyle men" istenmiştir.²⁹³ Bu örneklerde olduğu gibi her ne kadar meclislerin her zaman üst danışma mercii olan Meclis-i Vâlâ'ya bildirme ya da ondan onay alma zorunluluğu olsa da yargı ve idari yetkilerin kullanımı konusunda "kadı'ın" rolü ve fonksiyonlarının sınırlandırılması önemliydi. Çünkü, hem eskiden bir kişinin denetimi altında yapılan işlerin daha geniş katılıma sahip meclisler kanalıyla yapılır olması kararları bireysellikten kurtarmış hem de kadının yetkilerinin azaltılması nedeniyle laikleşme sürecinde önemli bir aşama olmuştur.

Merkezin Eskişehir Meclisi'nin den yapmasını istediği bir diğer konu da, kişiler arasındaki alacak sorunu idi. Örneğin İstanbul'dan Pederus adlı zimmi Eskişehir Kazası redif asakir-i binbaşısı Mistan Bey zimmetinde 940 kuruş alacağı olduğunu "ba arzuhal inha ve istida" etmesi üzerine paranın meclis aracılığıyla alınması istenmiştir.²⁹⁴ Yine Süvari askeri erlerinden olan Eskişehirli Mesinoğlu İbrahim mutasarrıf olduğu tımarın kendisinin "zapt ve taşir" eder iken 1254/ 1838-1839 senesinde görevde bulunması nedeniyle "tımarın hasılatını kaza-i mezkur mütesellimi

²⁹¹ BOA. Ayniyat 83, s.20.

²⁹² BOA. Ayniyat 84, s.124.

²⁹³ BOA. Ayniyat 84, s.71-72.

²⁹⁴ BOA. Ayniyat 80, s.1.

Hacı Mahmut Efendi tarafından tahsil olduğunu bu nedenle de Hacı Mahmut Efendi'nin 220 kile hinta ve şiarını zapt ettiği” ve “ bildefaat talep olunduğu halde” alamayarak haksızlığa uğradığını ifade ederek “mezkur hinta ve şiarının tahsili hususunda ba arzuhal inha ve istidası” üzerine zahirenin meclis tarafından 7 C 1257 / 26 Temmuz 1841 tarihinde alınması istenmiştir.²⁹⁵ Askerlerin müdahil olduğu diğer bir alacak konusunda şu şekilde gelişmiştir. Asakir-i redif eri Osman Seyitgazi Kazası vücutundan Veli oğlu Hacı Mehmet Ağa'dan haksız yere 550 kuruş almış olduğundan durumun “ gadr-i mucip olmuş idüğü beyanıyla tahsili için Osman tarafından arzuhal inhası” üzerine “meblağ-ı mezburun meclis marifet-i şerriyle” alınması 2 Ra 1257/ 24 Nisan 1841 tarihinde istenmiştir.²⁹⁶ Yine, Osman adlı kişinin Seydihisar Kazası sakinlerinden Numan'ın “zimetinde ba tahvil 3000 kuruş alacağı olup merkumun vefatı üzere terekesinden 2216 kuruş tediye” olunmuşsa da geri kalan 784 kuruşunun oğlundan alınmasını istemiştir.²⁹⁷ Eskişehir eski mütesellimi Mahmut ağa mukataat ve tımarat dan dolayı Bilecik Kazası köy ve mezralarının iltizam gelirlerinden o zaman Bilecik Voyvada' sı olan Himmet ağadan “malum el miktar” alacağı olduğunu beyan ederek haksızlığa uğradığı gerekçesi ile vermiş olduğu dilekçesi üzerine söz konusu edilen miktarın meclis marifeti ile mahallinde Himmet Ağa'nın mal ve eşyasından tahsil edilerek eski mütesellime ödenmesi istenmiştir.²⁹⁸ Hiç kuşkusuz merkezden verilen geçmişe yönelik alacak bu tür borç sorunları Eskişehir Meclisi'nin bir nevi “icra kurulu” gibi çalıştığını göstermektedir ki bu da muhasıllık meclislere yüklenen anlam açısından önemlidir.

Eskişehir Muhassıllığından yapmasını isteği bir başka iş de, muhasıllık malından yapılan ödemelerle ilgiliydi. Şöyle ki, Çifteler çiftliğine yerleştirilen ve 40 haneden oluşan “kabail çerkeslerinin” gereksinimleri için muhasıllık malından senelik 2000 kile hinta verilmesi kararlaştırılmış ancak bunun 1500 kilesi ödenmesine rağmen kalan 500 kilesinin de temin edilerek ödenmesi istenmiştir.²⁹⁹ Yine Bosna halkından Eskişehir'e yerleştirilen birkaç aileye fakir oldukları gerekçesi ile “yevmiye birer kıyye nan-ı aziz ile 20 para katık bahası” tahsisi yapılması istenmiştir.³⁰⁰ Kuşkusuz bu

²⁹⁵ BOA. Ayniyat 79, s. 35.

²⁹⁶ BOA. Ayniyat 76,s. 29.

²⁹⁷ BOA. Ayniyat 81, s.154-155.

²⁹⁸ BOA. Ayniyat 77,s.96.

²⁹⁹ BOA. Ayniyat 64, s.9.

³⁰⁰ BOA. Ayniyat 77, s.88.

tür ödemelerin varlığı meclislerin bölgelerinde ki sosyal problemlerle de ilgilendiğini göstermektedir. Ayrıca Eskişehir Meclisi'nden bölgeyi ziyaret edecek saygın kişilere gerekli ilginin gösterilmesi konusunda da emir verilmiştir. Örneğin Göynük ileri gelen Mehmet Ağa'nın Eskişehir'e ikamet etmek üzere gelmesi nedeniyle gerekli ilginin ve yardımın gösterilmesi istenmiştir.³⁰¹ Yine Muttalıp köyünde bulunan Hacı Veli Efendi'nin ulemadan bir kişi olduğu gerekçesi ile "merasimi hürmette kusur edilmemesi" muhassıldan bizzat ilgilenmesi istenmiştir.³⁰² Bunun dışında Eskişehir Meclisi, misafirhane müdürünün istifasından sonra "taleb-i aher dahi zuhur etmemiş olduğundan" buranın da işletmesini üzerine almıştır.³⁰³ Merkezden Eskişehir Meclisi'nin yapması için istenilen görevlerden biriside, askeri istihdamlarla ilgiliydi. Örneğin "asakir-i manzume-i şahanedan mahreç Mahmut'un bu def'a memlekete canibinden azimet edeceği beyanıyla ol tarafta bir hizmette istihdamı" konusunda vermiş olduğu dilekçesi Serasker Paşa hazretleri "tarafından da işar olunarak merkumun istihdamına mübaderet eylenmesi" istenmiştir.³⁰⁴

Kısacası, merkeze kişisel başvurular "ba arzuhal inha ve istidalar" üzerine meclislerden yapılması istenen bu görevler, meclislerin fonksiyonlarını ve çalışma biçimlerini ortaya koyacak niteliktedir. Bu nedenle, Eskişehir örneğinden hareket edersek, devletin muhassıllık meclislerini, bölgenin her türlü sorununda en önemli yetkili merci olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Nitekim, bu durum aynı zamanda merkez organının her zaman kişisel başvurulara açık olduğunu da bir kez daha göstermektedir.

5. GELİR- GİDER

Hüdavendiğar Eyaleti'ne dahil olan Eskişehir Muhassıllığı'nda sayım ve yazım işlemleri tamamlandıktan ve herkesin kazancına göre vergi dağıtımını yapıldıktan sonra Muhassıl Mehmet Emin Ağa hazırlanan müfredat defterini C 1256/ Ağustos 1840

³⁰¹ BOA. Ayniyat 81,s.85.

³⁰² BOA. Ayniyat 80, s.70.

³⁰³ BOA. ML.MKT 49, s.116.

³⁰⁴ BOA. Ayniyat 81, s. 51.

tarihinde meclis üyelerinin mührüyle mühürlenmiş olarak merkeze göndermiştir. Nitekim, hazırlanan bu deftere göre, muhassıllık dahilindeki Karacaşehir, Seyitgazi ve Bozüyük nam-ı diğer İnönü kazalarıyla merkez Eskişehir Kazasının tevzi gelirleri şöyledir;³⁰⁵

Eskişehir : 458.315

Karacaşehir : 254.075

Seyitgazi: : 112.250

İnönü: : 139.280

Toplam 963921 Kuruş

Bu miktardan ise, “mukaddema verilen suret defterleri ve müvehhiren isbal kılınan pusulalarda yazılı olduğu sürece hazineyi şahane mürettebi” 561495 kuruştur. Aynı dönemde ki, Eskişehir Muhassıllığı masrafları Tablo 16’ya göre şöyledir ;

Tablo 16: Eskişehir Muhassıllığı Masrafları

Hakim maşı	3000
Muhasıl ve katip maaşı	9500
Zaptiye memru maaşı	2500
Meclis üyelerinin maaşları	3850
Karantina memurlarının maaşı	1500
Emlak nüfus sayımında görevlendirilenlerin maaşı	4733
Defter nazırı, Nüfus mukayyiti ve Jurnal memuru maaşı	400
Umur-u zaptiyede görevlendirilenlerin maaş ve tayinatları	4915
Akçe nakliyesi, Tatar harcirahı cebelli ücreti ve mühimmat kırtasiye bahası	632
Köy muhtarlarına verilen takribi maaş	4470
Toplam aylık masraf	35500
Toplam yıllık masraf	426000
Bazı mürür harcamaları ve tamirat masrafı	12500
Toplam masraf	551000

Kaynak: BOA. ML.MSF.1673

Harcamaların dağılımı ise,

³⁰⁵ BOA. ML.MSF.1673.

Tablo17:Eskişehir Muhassıllığında Harcamaların Dağılımı

Harcamanın adı	Toplam	%
Memur maaş ödemeleri	329436	59.788
Güvenlik giderleri	88.980	16.148
Kırtasiye, onarım vb. giderleri	132.584	24.062

Tablodan da görüleceği üzere diğer muhassıllıklarda olduğu gibi Eskişehir Muhassıllığında da en önemli harcama grubunu memur maaş ödemesi oluşturmaktadır Fakat kırtasiye, onarım vb. idari harcamaların askeri harcamalardan daha yüksek bir oranda olması da dikkati değerlidir. Bunun dışında toplam tevziattan merkeze gönderilen 564295 kuruş dışında, kalan miktarın harcama oranından daha düşük olması muhassıllık teşkilatı içerisinde, yakın ve civar olan muhassıllıkların birleştirilmesi yoluyla yapılan düzenlemelerin de haklı gerekçesini göstermektedir. Nitekim Bilecik Muhassıllığının Eskişehir Muhassıllığı ile birleşmeden sonra hazırlanan gelir defterine göre Eskişehir Muhassıllığı dahilindeki kazaların gelir kaynakları ve elde edilen gelir miktarları Tablo 18'e göre şöyledir;

Tablo 18: Eskişehir Muhassıllığı 1841 Yılı Gelirleri

Vergi adı	Eskişehir	Bilecik	Söğüt	Seyitgazi	Seferihisar	Karacaşehir	Göynük	Günyüzü	İnönü
Vergiy-i mahsusa	398690	779619	217568	95643	378183	222014	646523	234452	124857
Cizye	6889	74490	9690	750		11820			885
Aşar	196149	151471	103297	66971	131503	70880	171275	81973	93904
Adet-i ağnam	6375	2859	1359	2001	16056	2956		6123	1050
Gümrük	46578	86924	21217	231	104718	6792	12954	1232	834
Yevmiye-i dükkan kantar	5746	17616	1096	50	4148	11	950		65
Mahkeme	3901	7040	1936	1119	3205	1123	1872	1799	915
Tapu	4148	1201	3027	405	7016	2293	19282	1737	988
Postahane	17682	1044	15752	11386	630		2891		
Tahmishane	5107	4462	2651			610	1999		
Orman	5899		3599	159	8827	133	105		138
Mürür	3441	4458	450	198	1200		1800		
Yaylak-Kışlak	2620	2930		9425	1325	1488		1850	8411
Beyt'ül mal	928	2148				1287	275		
Perakenta	820	248				400	1460		100
Lületaşı	41953								
Zaptiye hasılatı	136			40	655			3	302
Mancılık			2208			800	1375		

Vakıf hasılatı	—	3577	—	3129	—	—	—	—	—
Zahire	—	6861	1774	—	3748	—	1761	—	—
Harir aşarı	—	601426	164566	—	—	—	864524	—	—
Toplam	747062	1748374	550190	191507	661214	322607	864522	329169	232449

Kaynak: BOA. ML.VRD.378.

Gelir türlerinin toplam gelir içindeki payları ise Tablo 19'a göre şöyledir:

Tablo 19: Gelir Türlerinin Toplam Gelir İçindeki Payları

Vergi adı	Toplam	%
Vergiy-i mahsusa	3097549	54.852
Cizye	104524	1.850
Aşar	1067423	18.902
Adet-i ağnam	38779	0.686
Gümrük	281480	4.984
Yevmiye-idükkan kantar	29682	0.525
Mahkeme	22910	0.405
Tapu	40097	0.710
Postahane	49385	0.874
Tahmishane	14829	0.262
Orman	18860	0.333
Mürür	11547	0.204
Yaylak-Kışlak	28049	0.496
Beyt'ül mal	4638	0.082
Perakenta	3028	0.053
Lületaşı	41953	0.742
Zaptiye hasılatı	1136	0.020
Mancılık	4383	0.072
Vakıf hasılatı	6706	0.118
Zahire	14144	0.250
Harir aşarı	765992	13.575
Toplam	5647094	100

1256/1840-1841 yıllarına ait olan bu hasılat defterine göre, Eskişehir Muhassıllığında elde edilen en büyük gelir oranı % 54.852 oranı ile vergiyi mahsusadan sağlanmıştı. Bunun dışında mükelleften 1/10 oranında alınması kararlaştırılan aşar gelirlerinin payı % 18.902, koyun gelirlerinden alınan ağnam

vergisinin ise % 0.682 oranında kalması bölgede hayvancılıktan ziyade tarım gelirlerinin önemli olduğunu yine Bilecik ve Söğüt kazalarından sağlanan harir (ipek) hasılatının % 13.575'lik bir pay teşkil etmesi bugün olduğu gibi muhassıllık gelirleri içinde de ipek üretiminin ekonomik değerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca lületaş dışında maden gelirlerinin olmamasına karşılık gümrük gelirlerinin % 4.984'e ulaşması ve mürür tezkeresi, dükkan-kantar kira gelirleri, perakente ve tahmishane gibi gelirlerinin varlığı muhassıllıkta ki ticari faaliyetleri göstermesi açısından önemlidir. Üstelik, Eskişehir, Söğüt, Seyitgazi kazalarında postahane gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı da dikkate değerdir. Çünkü bu oran hem kazaların coğrafi açıdan ulaşım olanaklarını hem de merkezle olan iletişiminin varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca zaptiye hasılatı adı altında kesilen cezaların cüzzi de olsa Seferihisar, İnönü, Eskişehir, Seyitgazi ve Günyüzün'de olması bir anlamda bu yerleşim bölgelerinde suç olgusunun yaşandığını göstermektedir. Vakıf hasılatı adı altında sağlanan gelir ise, Seyitgazi'de ki Seyitgazi hazretleri vakf-ı şerifinin esbab, han ve hamam rusumatı ile Bilecik Vezirhan' da ki Mehmet Paşa vakfına ait esbab gelirlerine aittir.

Eskişehir Muhassıllığı dahilindeki kazalarından 1257/1841-1842 yılında tevzii edilen toplam vergi miktarı Tablo 20'ye göre şöyledir ;³⁰⁶

Tablo 20:Eskişehir Kazalarının 1257/ 1841-1842 yılı tevziatı

Kaza adı	Tevzi edilen vergi miktarı
Eskişehir	457765,20
Söğüt	217568
İnönü	132285
Bilecik	779619
Günyüzü	234452
Göynük	646523,20
Karacaşehir	252035,20
Seyitgazi	111050
Seferihisar	378183
Toplam	3214976,5

Kaynak: BOA.ML.VRD.595

³⁰⁶ BOA.ML.VRD.595; Eskişehir Muhassıllığı dahilindeki Kazalardan Seyitgazi Kazasının toplam 111050 kuruş olan vergisinden 109850 kuruşu 1257 yılında tevzi edilen 1200 kuruşu ise 1256 yılı vergisinden "ihsan-i şahane buyrulan" miktarıdır.Bkz.ML.VRD.586.Yine İnönü Kazasının toplam136280 kuruş olan vergisinden 132280 kuruşu 1257 yılı tevziinden 1500 kuruşu ide,1256 yılı vergisinden"ihsan-ı şahane buyrulan" miktarıdır.Bkz.BOA. ML.VRD.480; Ayrıca, Karacaşehir Kazasının 252035,20 kuruş olan senelik vergisinden hane başına yapılan tevziat için bkz.BOA. ML.VRD.529. Yine İnönü Kazasının 132285 olan toplam senelik vergisinin hane başına tevzi oranı için bkz. BOA. ML.VRD.591;

1256/1840-1841 yılı tüm kazaların toplam tevzi 3097549 kuruş olduğu hatırlanırsa ve 1257/1841-1842 yılı vergi dağıtımının 3214976,5 kuruş olmasından dolayı 117427 kuruşluk bir artış öngörülmüş gibi algılanabilir. Nitekim bu artış vergi oranlarında %10.3'lük bir değeri ifade etmekteydi. Ancak, Dahil-i Tanzimat olan sancak ve kazaların mahalle ve köylerine hane başına dağıtılan senelik vergisinin 1256/1840-1841 yılı içinde bazı bölgelerde “fahiş” miktarlara ulaşması ve “meblağ-ı zalimiye” olarak nitelendirilmesi üzerine ; Maliye Nezareti Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği takriri ile “tenzil-i vergi” uygulamasının yapılmasını istemiştir. Fakat indirim yapılırken özellikle, “malumat-ı mevkisine tatbiken hasar-ı hazineye vaki olmaksızın ahalinin gönül hoşluğuyla beraber hüsn-ü tesviyesine” dikkat edilecektir Nitekim, 1257/1841-1842 senesinde Eskişehir Muhassıllığı ve “nevvab-i ad olunan” İnönü Seyitgazi ve Karacaşehir kazalarının “tevziat-ı sabıkaları” incelenerek 1 yük 86 bin 851 kuruş indirim yapılması karar verilmiştir.³⁰⁷ Muhassıllık dahilindeki diğer kazalarda ise yapılan indirimler şöyledir; Bilecik Kazasının 995774 kuruş olan senelik vergisinden 216155 kuruş, Söğüt Kazasının 239819 kuruş olan senelik vergisinden 22251 kuruş, Seferihisar Kazasından 400310 kuruş 20 para olan vergisinden 22127 kuruş 20 para, Günyüzü Kazasının 250057 kuruş 20 para olan vergisinden 15605 kuruş 20 para ve Göynük Kazasının 660656 kuruş olan senelik vergisinden 14133 kuruş indirim yapılmıştır. ³⁰⁸

Ayrıca 1257/1841-1842 yılı içinde Eskişehir Muhassıllığından “ muvasalat ve beytutet eden” askerlerin tayinat, yiyecek vb. ihtiyaçları muhassıllık mal sandığından karşılanmıştır. Örneğin Anadolu'da Niğde, Akşehir, Konya, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahip ve Hamit sancaklarında bulunan piyade ve süvari asakir-i şahane alaylarıyla İstanbul'a “celb olunan redif asakir-i zabitan neferatından ve Karesi sancağı redif-i nizamiyeden muvazzaf zabitan” askerlerine Eskişehir Muhassıllığı dahilinde ki kaza ve köyler de kaldıkları süre içinde tayinat, nan-ı aziz, katık, şiar, saman bahası ile araba ücretleri ve redif zabitleriyle bazı mütekaidine verilen maaş ve mahiye tutarı 29825 kuruş 17 para olmuştur ve bu para Eskişehir emvalinden ödenmiştir. ³⁰⁹ Yine Karasi Sancağı'nda bulunan “asakir-i redife alayına nizamiyeden münasib zabitan ile

³⁰⁷ BOA. İ.MV.444.

³⁰⁸ BOA. ML.VRD.384.

³⁰⁹ BOA. ML.MSF.3290.

mukaddema Anadolu canibinde bulunan süvari asakir-i hassa ve muntazamma ve piyade topçu alayları bazı zabitan ve neferatına ve Kütahya, Karahisar-ı Sahip sancakları asakir-i redifesi kararlarıyla Kayseri ve Niğde sancaklarında müretteb asakir-i redife zabitan ve neferatına” Eskişehir Muhassıllığı dahilindeki kaza ve köylerde kaldıkları (7 Cemaziyelahir 1257 tarihinden 10 Muharrem 1258 tarihine kadar) süre içinde muhassıllık 1257 /1841-1842 emvalinden olmak üzere toplam 49374 kuruş 23 para ödenmiştir.³¹⁰

Kısacası, 1257 /1841-1842 yılı gelirlerinden sadece muhassıllıktan geçen askerlere ödenen miktar yaklaşık 80000 kuruştur ve toplam 3214976 olan vergi dağıtımının % 2.46’sıdır. Üstelik 1256/1840-1841 yılı muhassıllık gelirinde zaptiye memuru ve yeni istihdamlara ödenen % 2.90’lık orana eşit gibi görünse de bu orana muhassıllık bünyesinde “umur-u zaptiyesinde istihdam edilen” süvari ve piyade güçleri dahil değildir.³¹¹ Bu nedenle 1257/1841-1842 yılı muhassıllık harcamaları içinde askeri giderlere gelirden ayrılan payın yükseldiğini söyleyebiliriz.

4 Safer 1257/ 28 Mart 1841 tarihinden 3 Muharrem 1258/ 15 Şubat 1842 tarihine kadar Eskişehir Muhassıllığından hazineye teslim olunan akçe miktarı ise,Tablo 21’e göre şöyledir;

Tablo 21: Eskişehir Muhassıllığından Hazineye Teslim Olunan Akçe Miktarı

Teslimat şekli	Miktarı
Nakit	5255
Police	50000
Nakit	42408
Nakit	29012
Nakit	25000
Police	50000
Police	50000
Nakit	25000
Nakit	60000
Nakit	40000
Nakit	50000
Police	100000
Police	70000
Police	60000

³¹⁰ BOA. C.ML.16120.

³¹¹ Eskişehir Muhassıllığı’nda yerliden istihdam edilen süvari ve piyade güçleri için bkz. BOA. ML.MSF.3473. Ayrıca bu defterde istihdam edilen her görevlinin kimlikleri, fiziksel özellikleri ve maaşları ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Police	200000
Police	155000
Police	50000
Nakit	60000
Police	50000
Nakit	44650
Nakit	20000
Nakit	40000
Police	150000
Police	70000
Police	7000
Nakit	100000
Police	200000
Police	40000
Nakit	50000
Police	150000
Police	30000
Police	30000
Police	30000
Police	290000
Police	180000
Police	40000
Nakit	40000
Toplam	2746325

Kaynak: **BOA. ML.VRD.419**

Tabloda görüldüğü üzere, teslim edilen 2746325 kuruş akçenin %77.1'i police %22.9'u nakit olarak teslim edilmiştir. Police kullanımının bu kadar çok tercih edilmesinin nedeni ise, kara ve deniz sevkiyatının emniyetsiz ve pahalı olmasından kaynaklanmıştır. Nitekim police olarak yapılan teslimatlarda da genellikle yabancı tüccarların bölgede bulunan adamları kullanılmıştır.³¹² Örneğin 1257/ 1841-1842 ve 1258/1842-1843 yıllarında Tramazar adlı tüccarın yaptığı 2 yük 500 bin kuruşluk teslimatın yaklaşık 80000 kuruşu Eskişehir Muhassıllığı malından yapmıştır.³¹³ Yine eski Muhassıl Mehmet Emin Ağa döneminde 70000 kuruş sarraf İsakçı oğlu Bederus tarafından “vakt-i zamanında teslim-i hazine olunmuş.”³¹⁴ 17 Şaban 1257 tarihinde ise, hazineye para transferinde artık “Galatalı pençşembe pazarında mütemekkin Hırsto ve

³¹² İmparatorluk sınırları içinde police kullanımı için bkz. Ethem Eldem, “XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Police Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında” **10. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, c.4, Ankara; 1986, s.1671-1684.

³¹³ **BOA. ML.VRD.419**, s. 31.

³¹⁴ **BOA. KK.5809**, s.25.

İstefan adlı zımmilere” keşide olunmamasına dikkat edilmesi için Eskişehir Muhassıllığına tahrirat gönderilmiştir.³¹⁵

6. DENETİM

Anadolu Müfettişi Mehmet Efendi Eskişehir Muhassıllığı’nda yatığı incelemeyi, “beş bend ve bir kıt’a kaime” şeklinde 20 Cemayiyelahr 1256/ 20 Temmuz 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ’ya sunmuştur. Mehmet Efendi bu raporunda, talimata aykırı uygulanan seçim yöntemini ve Muhasıl Mehmet Emin Ağa’dan kaynaklanan usulsüz davranışları bildirmiştir.³¹⁶ Örneğin, Muhasıl Mehmet Emin Ağa kendi yakını olan Hafız Ali adlı kişiyi on birinci üye olarak meclise dahil edip sandık emini olarak ataması ve talimata aykırı olduğu halde “kaffe-i hususati” önce Hafız efendi ile görüşüp meclis üyelerine danışmadan karar alması rapor edilmiştir. Ayrıca, Hafız Efendi’nin odasında duran muhassıllık mal sandığını açıp tekrar sandığı mühürleterek sandık emininin meclis üyelerinin bilgisi dışında ödeme yapmasını engellemek istemiştir. Üstelik, Hafız Efendi’nin muhassıllığın aylık muhasebesinin yapılmasında da gerekli özeni ve dikkati göstermediğinin de saptaması üzerine görevinden “ihraç” edilmiştir. Nitekim, Meclis-i Vâlâ’da müfettişin bu kararını uygun bulunmuştur. Onun yerine ise, yine Eskişehir Meclis üyelerinden Esseyit Mehmet Kamil Efendi “ba marifet-i meclis” kararınca sandık emini olarak atanmıştır. Kamil Efendi’ ye önce 200 kuruş maaş tahsis edilse de, 24 N 1256 / 20 Kasım 1840 tarihinde maaşı 350 kuruşa yükseltilmiştir.³¹⁷

Mehmet Efendi’nin saptadığı bir diğer usulsüzlük ise, meclisin çalışma biçimi ile ilgiliydi ve yine temelinde muhasıldan kaynaklanmaktaydı. Şöyle ki, muhasıl Mehmet Ağa’nın geceleri bazı meclis üyeleri ile toplanıp görüşmesi talimata uygun değildi Çünkü talimata göre her türlü konu sadece meclis de görüşülüp kararın oy çokluğu ile alınması esastı. Nitekim bu durumu bilen naip Zeki Efendi ile zaptiye komutanı Avni Bey muhasılla karşı çıkmışlardır.

³¹⁵ BOA. KK.5809,s. 28.

³¹⁶ Mehmet Efendi’nin 20 Cemayiyelahr 1256 tarihli ve kendi mührünü de taşıyan bu rapor için bkz. BOA.İ.MV. 185.

³¹⁷ BOA. ML. MKT.49, s. 114.

Müfettiş Mehmet Efendi ayrıca muhassılın “muktedir olmaması” nedeniyle yönetimdeki başarısızlıklarına rağmen Zeki ve Avni beyin “dirayet-i vazife ve Tanzimat-ı Hayriye'nin hüsn-ü icrasına akdem ve gayretleri” sayesinde işlerin yürüdüğünü bildirmiştir. Üstelik, bu görüşün sadece kendisinin değil diğer meclis üyelerinin de arzusu olduğunu bildirerek Naip Zeki Efendi ile Zaptiye komutanı Avni Bey'in ödüllendirilmesini istemiştir.

Meclis-i Vâlâ' da bu konuda alınan karar ise, durumun hem “Fütüvetpenahiye hem de Seraskerlik” makamına iletilerek Zeki Efendi ve Avni Beyin “şahıslarına havi mekatip tastiri ve keyfiyetin ba tezkere-i sami” bildirilmesi yönünde olmuştur .

Muhasıl ile meclis üyeleri arasında da sorunlar yaşandığını Mehmet Efendi raporunda bildirmiştir. Şöyle ki, muhasılın usulsüz davranışları karşısında meclis üyelerinin “talimata aykırıdır” gerekçesi ile itirazları oluştuğunda muhasıl “bende esrar talimat vardır ve bu madde böyle olacaktır ve eğerçi siz bu mazbataya temhir eylemezseniz ben müstakil inha ederim” şeklindeki uygulamaları olduğu ve talimatı kendinde saklayarak meclis üyelerine vermediği durumuna göre talimatı çıkarıp ya da kaldırdığını bildirerek muhassılın bir an önce görevinden alınarak yerine “ dirayetkar ve mücerret-el etvar” uygun birisinin atanmasını istemiştir.

Meclis-i Vâlâ Mehmet Efendi'nin muhassılın Tanzimat'a aykırı ve usulsüz davranışları nedeniyle Mehmet Efendi'nin önerisini haklı bulup muhasılı azl edip yerine Reşit Efendi atanmıştır.

7. KALDIRILIŞI

“Usul-ü ta'diliye” gereğince Mart 1840 tarihinde muhassıllık teşkilatı “ilga” olunmuştu ve yerine Anadolu ve Rumeli “canibinde kain eyalet-i malumeye” müşir ve maiyetlerine defterdar, sancaklara kaymakam ve maiyetlerine de mal müdürleri atanması kararlaştırılmıştı. Nitekim bu karar doğrultusunda atanan müşir ve kaymakamlar görevlerine başlamışlardı.³¹⁸ Hüdavendiğar eyaleti dahilinde bir sancak olan Eskişehir'e de Mart 1840 tarihinde kaymakam atanmıştır. Çünkü, 2 S 1258/ 15

³¹⁸ Bölüm 5'te görevine başlayan müşir, defterdar ve kaymakamların isimleri verilmiştir.

Mart 1842 tarihinde “Eskişehir Kaymakamına” ifadesiyle Hatice adlı kadının zevcesi Yusuf’un Şerif Mehmet zimmetinde olan alacağı ile ilgili yazışmanın yapılması muhassılık yönetiminden kaymakamlık yönetimine geçildiğini göstermektedir.³¹⁹

Üstelik, Eskişehir Kaymakamlığına atanan Mehmet Bey’in “ kemal-i gayret ve dirayeti üzere liva-i mezburun havi olduğu bilcümle kazaların müdürleri ketebeler ve söz anlar vücuhunun” memnun oldukları ve “1259 senesi kaffe-i muhasebeleri beyan beyan rüiyet edilerek emval-i vergi ve aşar-ı rusümatı ve varidat-ı sairenin ber mucib geriye bırakılmadan tamamen istihsal ve ibka” olunduğu meclis üyeleri tarafından merkeze bildirilmiştir.³²⁰

³¹⁹ BOA.Ayniyat 89, s.91.Ayniyat defterinin aynı sayısında sayfa 105 ‘te ise; “Söğüt Muhassılma” adı altında yapılan yazışma da Arslan namı zımminin İnönü sakinlerinden Sartoni’den alacağı ile ilgiliydi. Bu durum Eskişehir merkez meclisinin Söğüt’e taşındığı hatırlanınca ilk etapta Muhassıllık yönetimi devam ediyor gibi görünebilir. Fakat aynı konu yani Arslan namı zımminin İnönü sakinlerinden alacağı olan 8000 kuruşun alınması için 20 Haziran 1842 tarihinde yeniden “Eskişehir Kaymakamına” ifadesiyle de tahrirat gönderilmiştir. Bkz.BOA. Ayniyat 92, s.71; Ayrıca paranın alınmadığı gerekçesi ile 6 Temmuz 1840’da paranın meclis marifeti ile alınması için “Eskişehir Meclisine’de” tahrirat yazılmıştır.Bkz.BOA. ADVN 93.

³²⁰ BOA. C.DH. 6238.

SONUÇ

Maliyede ıslahat konusu Tanzimatçıların uğraştığı en önemli alanlardan birisi olmuştur. Çünkü, Tanzimatçı devlet adamlarının ulaşmak istedikleri nokta, mali merkezileşmeyi sağlamaktı. Mali merkeziyetçilik ise, “tahsisat usulü” yerine, hazineden maaş ödeme anlayışının yerleşmesi, ekonominin parasallaşması yani vergi muafiyetliklerinin kaldırılması, aynı yükümlülüklerin sona ermesi, yeni vergi toplama biçimlerinin oluşturulması ve mali bürokrasinin gelişimi ile sağlanabilirdi.

Nitekim, Kasım 1839 ‘da Tanzimat Fermanını ile yeni bir dönemi başlatan Tanzimatçı devlet adamlarının mali merkezileşme hedefine ulaşmak için kullandıkları araçlardan belki de en önemlisi “muhassıllık teşkilatı” olmuştur. Çünkü, muhassıllık teşkilatı, esas itibarıyla vergilerin doğrudan doğruya devlet adına tahsili demektir ve iltizam sisteminden emanet sistemine geçiş anlamında kullanılmaktaydı. Bu nedenle muhassıllık sistemine geçiş kararının alınması Osmanlı mali yapısı açısından radikal bir dönüşümü ifade ediyordu. Üstelik, “pilot uygulama” yerine Mart 1840’da Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Van, Erzurum, Kars dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar’da uygulanma kararının alınması, devletin bu konudaki “kesin tavrını” göstermekteydi.

Üstelik, muhassıllık teşkilatı ile birlikte, her türlü vergi gelirlerinin toplatılması işinin doğrudan doğruya merkezden atanan muhassıllara verilmesiyle, yöneticilerin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları da önlenmek istenmişti. Nitekim muhassıl ile askeri zabitan arasında kurulmak istenen bir nevi “oto kontrol” ilkesi ve bölge temsilcilerinin de dahil olduğu meclisin varlığı, yetkilerin eskiden olduğu gibi tek bir idari amir tarafından kullanılmayacağını da göstermekteydi. Çünkü, imparatorluğun kuruluşundan beri hem mali ve hem de askeri ve idari görevler eyaletlerde valiler sancaklarda sancak beyleri tarafından yürütülmekteydi.

Bu nedenle büyük umutlar ve hedeflerle uygulanmaya başlanan muhassıllık teşkilatı, yaşanan mali sorunların bir çözümü gibi algılanmıştı. Fakat, her ne kadar ilk etapta muhassılların görev ve yetkilerine ait bir talimatname hazırlanmış olsa da

sistemin sabit ve tüm kurallarıyla uygulanmaya hazır olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü en basitinden oluşturulan muhassıllık sayısı bile sürekli değişikliğe uğramıştır. Örneğin, Takvim-i Vekayi'deki ilk atama listesinde de 137 olarak gösterilen muhassıllık sayısını sonradan 140 ve 142 gösteren kaynaklar olmuştur. Ancak uygulamadan hemen hemen bir yıl sonra bu sayılar yaklaşık 50 civarına indirilmiştir. Yine, Mart 1840'ta yani sistemin uygulanmaya başladığı yıl teşkilatın tüm kural ve şartları ile sabit ve değişmez olmadığını gösteren bir diğer örnekte muhassıllara verilen görev ve yetkilerle ilgilidir. Çünkü, her ne kadar muhassılın asli görevi çok genel bir ifade ile vergi sayım, yazım ve dağıtımını yapmak ve hazinenin ihtiyacı olan paranın gönderilmesi olsa da bu işlerin yapılması esnasında yanlış uygulamaların görülmesi görev ve yetkilerinin tekrar tekrar merkezde değerlendirilerek ilgili muhassıllığa iletilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı da ilk hazırlanan talimata yeni eklerin yapılmasına ve sonradan karşılaşılan sorunlara göre çözüm önerileri üretilmesine neden olmuştur.

Muhassılın görev yeri olarak ta başlangıçta her kaza ve her sancak gösterilmişti. Ancak oluşturulan "muhassıllık merkezleri" mevcut mülki yönetimden ayrı olarak yeni bir yapılanmaya gidildiğini göstermektedir. Bu durum sistemin özünün mali yapılanma olduğu düşünülünce doğal gibi algılansa da, muhassıllık teşkilatı ile birlikte Dahil-i Tanzimat olan bölgelerde mali yapılanmaya paralel askeri ve mülki yapılanmaya gidildiğini de göstermektedir. Çünkü sistem; muhasıl-ı emval, seçim ve atama yöntemi ile oluşturulan meclis ve askeri zabitan üzerine kurulmuştu. Üstelik eyalet merkezinde müşir ya da feriklerin varlığı, muhassılın bulunduğu merkezde miralay, mirliya binbaşı vb. yine üst rütbeli askerler ile muhasıl vekilinin bulunduğu bağlı kazalarda daha alt düzeyde askerlerin bulunması ve "umur-u tahsiliye ve umur-u zaptiye" işlerinde kullanılmak üzere bölgeden istihdam yapılması bu yapılanmanın somut göstergesiydi. Yine daha önceden taşra yönetiminde görev verilen muhtarların, kocabaşların defter nazırlarının mukayyitlerin, jurnal ve gümrük memurlarının teşkilat bünyesine dahil edilmesi ve muhassıllık malından maaş ödenmesi yoluyla bir nevi memur sıfatı kazandırılması, askeri düzenleme yanında sivil bir düzenlemenin de yapıldığını göstermektedir ki bu yolla devletin taşraya nüfuz etmesi kolaylaşmıştır. Yine bölgeden taşır, sayım nedeniyle yapılan görevlendirmeler teşkilat kanalıyla muhassıllık merkezlerinde halka yeni iş olanaklarının yaratıldığını kanıtlamaktadır.

Kuşkusuz, görev verilen muhassılların konumunu belirlemek için, öncelikle bu itibarlı yeni memuriyetin, eski maliye memurlarından farklı ve benzer yönlerinin belirlenmesi gerekir ki, yeni teşkilatın değişim çizgisini saptayabilelim. Şöyle ki, Tanzimat öncesinde taşrada vergi toplamakla görevlendirilen mütesellim voyvada ve muhassıl unvanını taşıyan görevliler vardı .Ancak, sözü edilen bu görev ve hizmetlerin tam ayrımını yapmak söz konusu değildi. Fakat, çok genel ifade ile onlarında “tahsildar” unvanını taşıdığını, mütesellimlerin sancak beyinin görev ve yetki alanı için de onun yetkilerini kullandığını, voyvadaların daha çok kaza düzeyinde görevlendirildiğini ve hem mütesellimlerin hem de voyvadaların aynı zamanda mültezimlik yapabildiklerini ve her ne kadar bir yıllık süre için atanmış olsalar da daha uzun hizmet verdiklerini söyleyebiliriz. Muhassılın ise, bunlardan en büyük farkı “mültezim” olmamasıydı. Çünkü, muhassıl devletin en az 2500 en çok 12500 kuruş arasında maaş alan resmi memuru idi. Görev ve yetkileri talimatlarla belirlenmişti. Ayrıca doğrudan Maliye Nezareti ile haberleşme yetkisine sahipti. Üstelik her yetki kullanımında kararların bölge meclisinde alınıyor olması ve maiyetinde merkezden atanan maliye konusunda bilgili deneyimli katiplerin varlığı yeni memuriyetin, eski yönetimlerden farklı yönleriydi. Ancak muhassıl olarak atanan kişilerin kimliklerine baktığımızda bu kişilerin genellikle eski ayan, mütesellim, voyvada olanlardan ya da merkezde önemli hizmetlerde bulunanlar veya onların hizmetinde bulunmuş kişilerden olduklarını görmekteyiz ki, bu durum yeni memuriyetin, görev alan kişiler açısından “devamlılık” çizgisi izlediğini göstermektedir. Hiç kuşkusuz bu durum yetişmiş eleman olmamasından kaynaklanmıştı. Ancak ortaya çıkardığı bir gerçek vardı; o da, Osmanlı mali yapısında görev alan kişilerin, adı ve yetkisi değişen hizmetlerde bulunsalar da aslında hep aynı insanlar olduğuydu. Yani Tanzimat öncesinin mütesellimi, voyvadası muhassıllık teşkilatı bünyesinde muhassıl olarak istihdam edilirken 1842 düzenlemeleri ile aynı kişilerin kaymakam, mal müdürü ve defterdar olmaları gibi. Yine, muhassıl-ı emvalin Tanzimat öncesi muhassıldan en önemli farklılığı da, yeni muhassıllığın bir teşkilat içine dahil edilmesi, görev ve yetkilerinin merkez tarafından talimatname şeklinde “ibraz” edilmesi ve muhassıllık meclislerinin “vaz’ ve tertibi” kuralının getirilmesiydi. Öyle ki üyelerinin seçim ve atanma yöntemi ile oluşturulan muhassıllık meclisleri yerel yönetim anlayışının ve seçim usulünün yerleşmesi açısından önemli bir misyon üstlenmişlerdir. Üstelik, meclisler başlangıçta ayanın fonksiyonunu üstlenecek

bir kurum gibi düşünölmüşlerse de, işlevleri açısından önceleri kadiya ait bir çok görev ve yetkiyi de kullanmışlardır.

Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi muhassıllık teşkilatı öncelikle mali bir yapılanma idi. Bu nedenle onun başarı ya da başarısızlığını vergi yazım ve dağıtımındaki başarısı ile hazineye göndermiş olduğu para ölçüsü ile değerlendirmek gerekiydi. Fakat, muhassıllıklardan düzenli gelir gider defterlerinin gönderilmemesi ve çok farklı maliye kalemlerinde tutulan kayıtlar muhassıllık gelir ve giderleri konusunda kesin bilgi edinmemizi engellemektedir. Çünkü, her ne kadar “varidat ve masarıfat” tasniflerinde farklı muhassıllıklara dair çok bilgi olsa da bunlardan teşkilatın bütününe ait bilgi çıkarmak zordur. Nitekim, var olan bu örneklerden hareket ederek ulaştığımız veriler, muhassıllık gelirlerinin çok büyük bir kısmının yine muhassıllık bölgesinde harcandığını göstermektedir. Özellikle sivil ve askeri memurların maaş ödemesinde kullanıldığını göstermektedir. Bu durum nedeniyledir ki muhassıllık harcamalarında tasarruf sağlanmak için muhassıllık sayısında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Ancak gelir-gider hesapları konusunda belirtilmesi gereken bir nokta da şudur. Özellikle muhassıllık sayısında yapılan indirim sonrasında 1257/ 1841-1842 yılına dair merkezde hazırlan tahmini harcama listesinin varlığı, bütçe hazırlama geleneğine doğru gidişin başladığını göstermektedir.

Muhassıllık merkezlerine gönderilen müfettişlerin varlığı ise, devletin yeni uygulamanın takipçisi olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Çünkü müfettiş gönderme kararının Mart 1840’ da görevine başlayan muhassıllardan hemen sonra alınması ve müfettiş olarak ulema kökenli Meclis-i Vâlâ üyelerinin atanması hem muhassıllar üzerinde, hem de halkın üzerinde müfettişlerin etkisinden yararlanmak istenildiğini göstermektedir. Nitekim bu müfettişlerin başarılı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü incelemeleri sonrasında başarısız görölen veya usulsüz davranışları olan muhassıllar azl edilmişler, başarılı görölenler ödüllendirilmişlerdir. Üstelik her inceledikleri muhassıllık merkezinde hattı şerifi okutmaları, şikayetleri olanlarla görüşmeleri ve bölgenin sosyal, ekonomik hatta askeri koşullarına dair gözlemlerini rapor olarak Meclis-i Vâlâ’ya sunmaları bu denetimin amacına ulaştığını kanıtlamaktadır. Üstelik, Tanzimat’la yeni bir dönemin başladığını bir kez daha yetkili ve saygın insanlar tarafından halka yüz yüze aktarılmış oluyordu.

Ancak, yaşanan mali sorunlar karşısında çözüm yöntemi olarak getirilen muhassıllık teşkilatı iki yıllık bir uygulamadan sonra “ilga” olunarak müşirlik ve defterdarlık sistemine geçilmiştir. Fakat “usul-ü tadiliye” denilen bu yeni uygulama döneminde de vergilerin toplanmasında ve hazinenin ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterince başarılı olunmadığı gerekçesi ile mali ve mülki yapıda yaşanan dönüşüm devam etmiştir. Nitekim bazı eyaletler dahilinde muhassıllık adıyla da yönetimler görülmüştür. Bu durum Osmanlı yönetim yapısındaki bir kurumun tümünden ortadan kaldırılmayıp, adı ya da uygulama bölgesi değişse de yaşamaya devam ettiğinin güzel bir kanıtıydı.

Örnek muhassıllık olarak incelediğim Eskişehir Muhassıllığı'nda ise, teşkilatın uygulanmaya başladığı tarihten itibaren geçirdiği tüm değişim aşamalarını görmek mümkündür. Şöyle ki, Eskişehir bölgesi önceleri iki muhassıllık “ihdas” olunmuş iken sonradan hem bu iki muhassıllık hem de “yakın ve civar” bulunan Bilecik Muhassıllığı ile birleştirilmiştir. Eskişehir Muhassıllığına ilk atanan muhassıl-ı emvali ise, Kula eski voyvadası Mehmet Emin Ağa idi. Ancak usulsüz davranışlarda bulunması ve görevini layıkıyla yerine getirememesi nedeniyle görevinden alınmıştır. Yerine atanan Müderris Reşit Efendi ise, başarılı olarak görülebilir. Nitekim müfettiş raporunda hem muhassıl Reşit Efendi' nin hem de Zaptiye komutanı Avni Bey'in başarılı olduğu bildirilmiştir.

Talimatname gereğince yapılması istenen seçimlerde ise, İnönü kazası dışında hazırlanan seçim yönetmeliğine göre seçimler yapılmış ve Eskişehir merkezde büyük kaza merkezlerinde küçük meclisler oluşturulmuştur. Çalışmalarına başlayan büyük meclisin başkanlığına naip Mustafa Zeki Efendi getirilmiştir. Eskişehir meclis talimat gereğince vergi sayım-yazım ve dağıtım işlerini yürütürken aynı zamanda İstanbul'dan vakıf, tereke işlemleri kişiler arasındaki alacak sorunları vb. konularda gönderilen emirler doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüştür.

Eskişehir Muhassıllığı 1258/1842-1843 tarihinden itibaren muhassıllık sisteminden müşirlik sistemine geçişle birlikte kaymakamlık olarak yeniden örgütlenmiştir.

EKLER

EK: 1- Muhassılık Teşkilatının Meclis-i Umumi'de Kabulü

EK: 2- İlk Atanan Muhassıllar ve Muhassılık Merkezleri

EK: 3- 1257 yılında Hüdavendigâr Eyaleti dahilindeki Muhassılıklar ve bağlı kazalar

EK: 4- Eskişehir-Bilecik Muhassılıklarının birleştirilmesi

EK: 5- Eskişehir Muhassılığına bağlı Seyitgazi kazasının 1257 yılı vergileri

EK: 6- Eskişehir Muhassılığının Denetim Raporu

EK: 2- İlk Atanan Muhassıllar ve Muhassıllık Merkezleri

NO	MUHASİLLİK MERKEZİ	MUHASİLLİĞA ATANANLAR
1	Ruscuk, Hezergrat	Ferik Rodos Muhafızı Hafız Paşa
2	Sumnu, Yeni Pazar, Cuma-i Atik, Cuma Pazarı	Ferik Trablus Valisi Raif Paşa
3	Silistre, Nahiye-i Yemenli, Nahiye-i Tuğca, Nahiye-i Eflatır, Savri, Nahiye-i Karalar, Kaza-i Çardak	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Bendali Ali Paşa
4	Babadağ, Maçın, İsakçı, Hırsova, Tulca, Kostence	Sabık Cizye Muhasılı Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa
5	Varna, Balçık, Mankaliye, Kozluca, Pazarcık, Pravadi	Sabık Selanik Mizan Harir Emimi Abdullah Ağa
6	İslimiye, Yanbolu, Nevahi, Güzelağaç, Hatuili	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Hala İslimiye Voyvadası Mustafa Bey
7	Ahyolu, Mısıvri, Rasıksarı, Sökebolu, Aydos, Karinabad	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Misivri Voyvadası Süleyman Ağa
8	Vize, Midye, Pınarhisar, Kırkkilise	Hacegandan Dahiliye Katibi Hulefasından Ata Efendi
9	Manastır, Filorine, Persepe, Köprülü Perlepe, Tikveş	Merhum Reşid Paşa Kethüdası Kapıcıbaşı İsmail Bey
10	Cuma, Çarşamba, Eskibucak, Serfice, İstavri	Hacegandan Davud Paşa Kethüdası Sabık Ahmet Efendi
11	Kariye, Huruşna, Naslic	İbrahim Paşa Kethüdası Abdulrahim Bey
12	Görice, Behişte, Koloniy, Opar	Kariye Mütesellim Sabık Kapucubaşı Salih Ağa
13	Siroz, Timurhisarı	
14	Menlik, Nevrekob, Razlık, Petriç, Ustrumca	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Ahmed Kaşif Ağa
15	Zihne, Drama, Pravrik, Karala, Bereketlü, Çağlayan, Sarısabun	Ferik Kapıcıbaşı Hacı Emin Ağa Köprücübaşı Süleyman Bey
16	Sofya, Şahinköy, Berkofea	Ahretlik Hanım Çırağı Kapucubaşı Ahmet Bey
17	Filibe, Pazarcık	Rical-i devlet-ü Aliye'den Eski Mukataat Muhasebecisi Neşet Efendi
18	Samokov, İhtiman, İznebolu, Preznik	Niş Fergi Hüsrev Paşa Emmizadesi Hala

19	Muhasıllık Yenişehir, Almus Ketrin, Bilatmana	Samokov Nazırı Kapıcıbaşı Reşid Bey Ferik İşkodra Eski Muhasılı Hüseyin Paşa
20	Tırhala, Alasonya, Domanik	Kapıcıbaşılarından ve Yenişehir Vucuhundan Necib Bey
21	Ermıye, Kokuş, Golos, Listeyn, Çatalca	Galata Nazırı Vekili Ahmed Efendi
22	Bilecik, Soğud, Lefke, Akhisar	Kapıcıbaşı Himmed Ağa
23	Cezire-i Mıdılli	Rıkab-ı Hümayun Kapıcıbaşılarından Salih Bey
24	Muhasıllık Cezeresi Sakız	Velipaşazade Kapucubaşı İsmail Bey
25	Nefir Edirne , Altuahi Havsa, Baba-i atık	Meclis-i Nafia üyesi Edhem Efendi
26	Zagra-i Atik, Zagra-i Cedid, Kızanlık, Çırban	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Esad Paşa Biraderi Mesud Ağa
27	Gumulcine, Altuvahi , Ahıçelebi, Sultanyeri, Yenice-i Karasu	Mir-i alem Damadı Kapucubaşı Salih Bey
28	Uzuncaabad, Hasköy, Çırman, Cesri Mustafa Paşa	Bostancıbaşızade Kapucubaşı Mehmed Bey
29	Çorlu, Berkos, Erikli	Hacegandan Yanyalı Şakir Efendi
30	Dimetoka, Cesri Ergani, Hayrabolu	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Salih Paşazade Mehmed Bey
31	Selanik, Altuvahi, Kesendiz, Maden	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Selanikli Yusuf Bey
32	Kareferiye, Vidine, Agostos	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Rumeli Valisi hazretlerinin Kethüdası Merhum Ali Namık Paşazade Ata Bey
33	Avrathısarı, Yenice-i Vardar, Toyran, Karadağ	Merhum Ali Namık Paşazade Mehmed Ramazan Bey
34	Safranbolu, Bordin, Kızılyol, Eflanlı, Kurukavak, Bendersalı, Viranşehir Pazarı	Istabl-ı Amire Paşasıyla Hala Bendergalı Ayanı Mustafa Ağa
35	Bartın, Zertzine, Amasra, Kocanuz, Avios, Arva	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Hala Voyvadası İsmail Ağa
36	Çarşamba, Perşembe, Şahabeddin, Yenice, Tefenni, Aktaş	Enver Efendi Akrabasından Halil Bey
37	Nefsi Sivas, Sivas İli, Hafık Yıldızili	Kapıcıbaşılarından Sivas Vucuhundan Said Ağa

38	Tokad, Kazabed, İpsile, Şerefpere, Aotıkabad	Hacegandan Hilmi Efendi
39	Niksar, Kaza-i Erbaa, Taşabed, Karakuş	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılardan Salih Paşa Damadı Esad Bey
40	Zile, Nallu, Ballı, Hüseyinabadu Mecidözü, Turhal	Midilli Nazırı İsmail Ağazade Midilli Vucuhundan Hacegandan Esad Bey
41	Niğbolu, Lofca, Selvi, Zıştovi,	Niğbolu Hanedanından Hacı İbiş Ağazade Kapıcıbaşı İbrahim Ağa
42	Bilona, rahva, Ayvarca, İzladi	Selim Paşa Yeğeni Kapıcıbaşı Osman Bey
43	Vidin, Lom, Belgrad, Akhisar, Sahra	Mektubi Sadraali Hülefasından Devletlu Sarasker Paşa Hazretlerinin Eski Divan Katibi Kamil Efendi
44	Nefir Amasya, i Gökcegelen, Virayı, Zeytunabad, Köprü, Hacıköy ,Gumus, Zeytun, Merzifon, Merzifonabad, Ladik, Sılakarası, Homa	Hacıköy Maden Emiri Rikabı Humayun Kapıcıbaşılardan Ali Ağa
45	Nefs Ankara, Nahiyetin Çubukabad, Murtazıabad	Hacegandan Zühdü Efendi
46	Ayaş, Yabanabad, Yorga	Eski Redif Başkatibi Hocegandan Ruadi Efendi
47	Nefsi Kayseri, Sarıoğlan	Rikabı Humayun Kapıcıbaşılardan Şakir Bey
48	Develi, İncesi, Arapsun	Multezimden Hasan Ağa
49	Ermeneke, Tarabi Seyhan, Şeytani, Anamur, Kenar, Mut, Sarıkarık, Silifke, Karataş	Rikabı Humayun Kapıcıbaşılardan Mustafa Beyzade Sadık Bey
50	Gedik, Çubuk, Selmanlı, Selimpa, Sorgun, Budaközü, Sungurlu	Aydın Eski Muacelat Nazırı Hacagandan Mehmet İzzet Efendi
51	Akdağ, Karahisar, Behremah, Emlak, Yozgad, Kızılkoca, Boğazlayan	Hacegandan Osman Efendizade Derviş Efendi
52	Kırşehir, Değnek, Keskin, Hacı Bektaş, Mecur, Kolor, Selma Nev-i Kebir	Hacegandan İsmail Paşazade Mustafa Bey
53	Tekfurdağı, İnecek, Keşen, Malkara	Hacegandan Müteveffa Selim Paşa Mühürdarı Latif Efendi
54	Gelibolu, Şarköy, Evreşe	Hacegandan ve Dahiliye Katibi Hülefasından Faik Efendi

55	İpsala, Firecik, Mekri, İnaz	Tahir Paşa Kethüdası HacegendanTahir Efendi
56	Agacalı, Kumpas, Şıhlar, Kandıra, Geceli	Dergahıali Kapıcıbaşlarından Hacı İsmail Ağa
57	Adapazarı, Akyazı, Hendek, Apsiki, Sarıçayır, Karasu	Hacegendan Sefeyizade Ahmed Efendi
58	Karamürsel, Yalakabad, Pazarköy, İznik	Dergah-ı Ali Kapıcıbaşlarından Hacıİsmail Ağa
59	Günyüzü, Kartel, Beykoz, Taşköprü, Şile	Hacegendan Eski Hazine-i Amire evamir Mümeyyizi İsmail Asım Bey
60	Geyve, Beşdivan, Akabad, Gümüşabad,	Hacegandan Hacı Münib Efendi
61	Konya, Larende, Saidili, Bor, Kırşehir, Balugat, Sultaniye, Karapınar	Eski Dikimhane Müdürü Kapıcıbaşı Ahmet Ağa
62	Ahur Budak, Dağ İnsuyu, Turgut, Berluson, Hadım, Erikli, Eskiil	Aşık Paşa Eski Kethüdası Kapıcıbaşı Yakub Ağa
63	Kastamonu, Göl, Sorgun, Sarıköy, Taşköprü, Erac, Seyret, Boyalı, Yorigen, Cedidi Yorigen	Dergah ı Ali Kapıcıbaşlarından Alarye Eski Mütetulimi Hasan Bey
64	Küre-i Nevas, Eflaklı, Devregen, İnebolu, Çektezarı, Ezdeva, Gökçe ağaç, Hasköy, Cide, İstefan, Ayandan, Ginva, Lofkiye	Hüseyin Paşa Divan Katibi Hacegendan Hasan Efendi
65	Sinob, Saray, Cekli Boyabad, Devregan, Akyörük	Hacı Bekir Paşazade Kapıcıbaşı Refik Bey
66	Keteferi, Kurşunlu, Koçar, Kalecik, Keskin, Şabanözü, Kurupazarı	Eski İzmid İhtisab Memuru Hacegendan Nuh Rıfkı Efendi
67	Muhasıllık Çerkeş Milan, Karacaviran, Boğaz, Karapazar	Kocabaşlardan İzmidli Hüseyin Bey
68	Tosya, Kirkos, Macurva, Onuz	Enderunu Humayundan Mehrec Hacegendan İbrahim Bey
69	Balıkesir, Başgelice, Fesleke, Bigadiç, Fert, Şam, İvrandi, Sadırgı, İnos Namıdiger Giresun	Kapıcıbaşlarından Hala Mütetulimi Cemaleddin Ağa
70	İzmid, Edremid, Kemer Edremid, Ayvalık, Yunda	Hala Voyvadası Kapucubaşı Hacı Ahmed Ağa
71	Güzelhisarı, Aydın, Köşk, Köşkdere,	Magnisalı Sadettin Efendi

72	Raylice, Sultanhisarı, İnce Ayasulug, Sublice Nazilli, Kocacık, Yenişehir, Aydın, Karacasu, Bilbanbalu	Valide Kethüdasızade Hacegandan Mücerreh Bey
73	Bozdoğa, Yenipazar, Uçaz, Amasya	Rıkab-ı Humayun Kapıcıbaşlarından Nuri Beyzade Cemal Bey
74	Tire, Bayındır	Rıkabı Humayun Kapıcıbaşlarından Hüsameddin Paşazade Mehmed Bey
75	Akhisar, İncegöl, Sarut	Muteveffa Necip Paşa Hazinedarı Rıkabdersade Kapucubaşı Mehmed Bey
76	Birgi, Ödemiş, Kelbos	Kuşşaddar Remzi Bey
77	Magnisa, Karaca-ı Turgudlu, Nif, Urganlı Namıdiğer Ilıca	Istabl-ı Amira Müdürlüğü Payasiyle Kara Osmanzade Hacı Eyüb Ağa
78	Akhisar, Marmara, Gördek	İzmir Eski Muacelet Nazırı Hocagenden Hasan Reşit Efendi
79	Menemen, Focateyn, Güzelhisarı, Menemen	Müderriden Meşrebzade Ali Rauf Efendi
80	Demirci, Gördes, Kayacık	Rıkab Kapıcıbaşlarından Osman Paşa Yeğeni Kamil Bey
81	Adalar, Mendehe, Borlu	İsmail Paşazade Kapıcıbaşı Mahmud Bey
82	Bursa, Kete, Cebeliatik, Mudanya, Atranos, Cebeli Cedid	Ricali Devlet-i Aliyeden Kani Bey Efendi
83	Gemlik, İnegöl, Edincik, Gönen, Manyas	Tekfurdağı Eski Muaclet Nazırı Hamid Bey
84	Yenişehir Bursa, Harmancık, Gökçedağ	Hacegandan Eski Yoklama Memuru İbrahim Efendi
85	Taraklı, Gölpazarı, Nalluhan, Namıdiğer Karahisarı, Nallu, Beypazarı, Kurupazarı, Göynük	Bursa Eski Mizan Harir Müdürü Silahdar Ali Paşa Hazinedarı Hocegandan Mustafa Efendi
86	Seferihisar, Günyüzü, Mihallıcık, Karahisarı, Günyüzü, Namıdiğer Şecirkebir	Enderundan Mahres Cuemadan Ethem Bey
87	Mihaliç, Kirmastı, Kebesut, Sincan	Kapıcıbaşı Hakkı Bey
88	Bergamalar, Soma, Kırkağaç	Hacegandan Osman Efendi
89	Bayramiç, Kızılca, Tuzla, Ayvacık	Mevaliden Necip Bey
90	Muhasıllık Kıbrıs	Ricali Devlet-i Aliyeden Eski Masarıfat Nazırı Osman Bey
91	Muhasıllık Tırnavi	Kapıcıbaşı Süleyman Bey
92	Muhasıllık Silivri, Çekmece, Kebir, Sağır,	Kapıcıbaşı Şerif Ağa

	Çatalca, Berkos, Saray, Kurasuyolu	
93	Antalya, Serik, Kızılkaya, Bucak	Girid Eski Defterdarı Hacıgandan Ali Bey
94	Elmalı, Kalkan, Finike, Eğirdir, Kaş	Eski Süvari Yoklamacısı İzzet Efendi
95	Isparta, Keçiborlu, Ağlasun, İncirpazarı, Gönen	Halil Paşa Divan Katibi Hacıgandan Mehmed Emin Efendi
96	Yalvaç, Hoyran, Uluborlu, Karaağaç, Yolvaç, Aksar	Nafia Efendi Akrabasından Suvaribaşı Yoklamacısı Selim Efendi
97	Pavlu, Parlı, Eğirdir, Agros Has Terkmış	Ayaş Voyvadası Eski Kapıcıbaşı İzzet Bey
98	Burdur, Siroz, İrla, Barınca	Enderunu Humayundan Mahrec Behçet Bey
99	Karaağaç, Kemer Hamid, Gülhisarı Hamid	İskender Paşa Kethudası Bekir Efendi
100	Muğla, Bozuyük, Eskihisar, Ulubor, Keski, Kurekabad	Midilli Hanedanından Hilmi Bey
101	Tavas, Denizli,	İstabl-ı Amire Müdürlüğü Payesiyle Tavas Osman Ağa
102	Subice, Mesuli, Keranis, Maden, Kerme, Arpa, Tıraca	Eski Mektubi Sadraali Hulefasından Hocegandan Mehmed Efendi
103	Milas, Mandalyat, Seralus, Bodrum	Emin Hoca Aziz Ağa
104	Köyceğiz, Dalaman, Namıdiğer Pernaz, Mekri Eşer, Döğer, Aydos, Üzümlü	Hulusi Paşa Kapıcılar Kethüdası Yakup Ağa
105	Muhasıllık Cezire-i Limni	Hanedanından Bu defa Voyvada nasb olunmuş olan Ali Bey
106	Niş, Kurşunlu, Keskofca, Ürgüb	Rıkabı Humayun Kapıcıbaşlarından Koyuncaklı İsmail Bey
107	Bolu, Düzce, Kıbrıs, Pavli, Eskiyeşi, Medzi, Akçaşehir, Alabeli, Nodurga	Kapıcıbaşlarından Kavizade Hüseyin Bey
108	Gerede, Dört Yol, Çağlu, Oğlak, Menkin	Kapıcıbaşlarından Gümrükcü Osman Paşazade Edhem bey
109	Devrek, Yılanca, Hisarönü, Gölpazarı	Rıkab-ı Kapıcıbaşlarından ve Bolu Hanedanından Mehmet Ağa
110	Kuşadası, Seferihisar, Çeşme, Kızıllıhisar Namıdiğer Torbalı	Enderunu Humayundan Mahrec Abdülkerim Bey
111	Çine, Karpuzlu, Şahme	Hocegandan Osman Ferit Efendi
112	İzmir, Urla, karaburun, Burunabad	Ricali Devletlü Aliyeden Hala İzmir Muhasıllı Selim Bey
113	Akçaşehir Namıdiğer Söke, İğneabad,	İlyaszade Kapucubaşı Mehmet Bey

	Namıdiğer Ezine, Ayasulus, Biladabad	
114	Dimetoka, Biga, Labseki, İskele-i Çardak	Hala Voyvadası Veliyüddin Ağa
115	Ezine-i Kardeş, Çan, Ünye Madni, Balya, Bozcaada	Hala Balya Madeni Emimi Tahir Efendi
116	Kale-i Sultaniye, Kumkale	Silivri Voyvadası Sabık Şakir Efendi
117	Niğde, Nevşehir, Ürgüb, Burmakaya	Hacegandan İbrahim Paşa Ahvadından Tahir Bey
118	Bereketlü Namıdiğer Çamardı, Madeni Adakaya, Yayla, Secaaddin	Bereketlü Madeni Emimi Kapıcıbaşı Esad Ağa
119	Beyşehir, Seydişehir, Bozkır Madeni, Kireli, Yenişar, Kışlaklı, Küre-i Kebir Namıdiğer Naslar	Kapıcıbaşlarından Bereketlü Madeni Emimi ve Niğde Mutesellimi İsmail Ağa
120	Eğrigöz, Dağardı, Simav, Gördes	Hacegandan Mehmed Müstkıım Efendi
121	Nefsi Kütahya Nahiyesi, Yelkavak, Namıdiğer Etrafsehir, Kalınviran, Namıdiğer Gümüş, Tavşanlı, Arslan Oba, Namıdiğer Gergi, Altıntaş, Armudili, Örüncük, Namıdiğer Virancık	Muderrisinden Nafi Molla
122	Uşak, Banaz	Multeziminden Rağıp Ağa
123	Kula, Selendi, Küre Namıdiğer Yenişehir, Eşme, İnayı, Sirke	Konya Muacelat Nasrı Sabık Selim Efendi
124	Çal, Baklan Şeyhlü, Huma, Geyikler	Asıtane-i Aliye'den Eski Serçin Derçin Mukatesi Müdürü Süleyman Efendi
125	Cezire-i İstanköy	Eski Divan Katibi Hacegandan Şakir Efendi
126	Cezire-i Rodos	Eski Reşid Paşa Kethüdası Hacegandan Şakir Bey
127	Alaiye, Nevahi Alaiye, Sekr, Düşenbe, Manavgat, İpradi	Eski Silahşör Hassa Süleyman Ağa
128	Bandırma, Kapudağ, Erdek	Hacegandan Salih Efendi
129	Cezire-i Marmara, İmralı, Paşa Limanı	Voyvadası İsmail Bey
130	Karahisar, Şuhud, Çalabad, Sincanlı, Sandıklı	Tüfekci Başlarından Mahreç Yahya Bey
131	Bolvadin, Barçın, Nevahi Barçın, Çay, Keremos	Mülteziminden Süleyman Ağa
132	Cezire-i İmroz, Semadirek	Hocazade Ali Efendi

133	Çorum, Hacı Hamza Derbende, Saz, Osmancık, Eskib,	Trabzon Gümrükçüsü Hocegandan Hüseyin Rüşdi Efendi
134	Aksaray, Eyubili, Kocahisar	Adapazarı Voyvadası Said Efendi
135	Rodemir, Dobrinca	Avlonya Eski Mutesellimi Hacı Ahmed Ağa
136	Kostendil, Rodoveşte, Estip, Karaduman, Kocana, Palangazi, Eğridir	Hafız Paşa Biraderi Mirimiranda Hasan Paşa
137	İlgın, Akşehir, İsaklı	Haceganda Mustafa Sarb Efendi
138	Eskişehir, Seyidgazi, Karacaşehir	Eski Kapıcıbaşı Kula Voyvadası Mehmet Emin

TV. 13 Z. 1255, Defa 193

عظمتها و عطفها بك حفری

ایالت خاوندکار و قندار

درجان دولت بکده رنه طرفی کافی بک

مورد اولی بروسا

فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
بروسا	کولیا زاری	بازار مین	دومانیج	ایم کول بروسا	فنیسا لفاکه
فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
خودنجه	کولجه طاع	بکیشر بروسا	مذانبه معزیه	کنه مع ناصیه	اطرا نوسی مع ناصیه
فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
کلیک	بیتالیج مع سنجانه	کرتاسی	ایرچیک	ازینق	ناصیه اولک
ناصیه	ناصیه	ناصیه	ناصیه	ناصیه	ناصیه
قو طاعت	باشدرم	اراق	مرمه و پاشا البانی		

مع نواحی قضاها
ک

عظمتها و عطفها بک حفری

مصلحت فرجه ای

فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
ازمید	قیماسی	شبخار	اطم بازارچی مع سناجی	بلوق آباد	قره مرسل
فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
انجاسلی	بشی دیوانه	اق آباد	قندوه مع کتلیلی	قره صدو	قندوق مع افجاری
فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
اصصانی	سمازی جبار	کیوه	افوهار کیوه	بازار کوی	طرافلو
فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا	فنیسا
طودورجه	شیله	طاشکبری	فرناک	کلبوزده	یوردوس

مع نواحی قضاها
ک

عظمتها و عطفها بک حفری

مع نواحی مساها
۶۰

دکاه علی فوجی بنیاد
صفی بلک

مصلو قره سی

بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری
بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری
بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری
بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری
بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری	بالیگری

مع جزیره مساها
۶۱

مرد قزداوی

مصلو کوتاھی

کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی
کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی
کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی
کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی
کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی	کوتاھی

مساها
۶۲

فندریکانه جوانی کوه پندانه
جایی بیک

مصلحت قره صهار صهب

فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
قره صهار صهب	شهرود	قره صوح	جوله آباد	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
نواحی بارهنگلو	خان بارهنگلو	بولیواد بیا	سندکلی	صوما	فصفا

ریاب کهنه فندریکانه
پندانه او فندریکانه

مصلحت
۱۱

مصلحت بولی

فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
بولی مع نواحی	مددلی	بارلی	فدربجق	کرده	دوت دیوانه
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
صفا اولی	صفا اولی	صفا اولی	صفا اولی	صفا اولی	صفا اولی
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
دورک	بلد بلیج	دبرکنه	بندرکلی	افتنی نبال دوزج	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
چهارشنبه	گمش آباد	افلوخوان	فصفا	فصفا	فصفا

مدرسه فندریکانه
پندانه او فندریکانه

مصلحت
۱۱

مصلحت اکبشر

فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
اکبشر	ابح اولی	قره جوشدر	سیدی خازی	بیوجک
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا
فصفا	فصفا	فصفا	فصفا	فصفا

مصلحت
۹

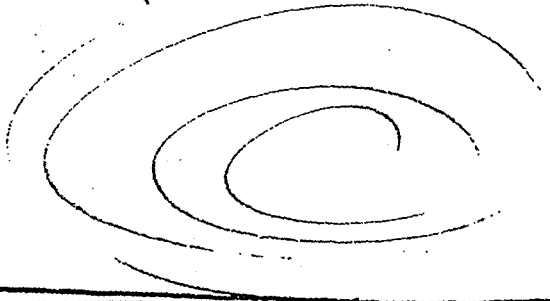
سخن از ما کرم انبیا دولتو عنایو عاطفو ابروو انکم خفیدری
 معلوم عالی بودایی اوده اکیسه رسمی بوظاره محمدیه آغازی علی مجلس عالی عمومی قزوی قضاستند اوله وده پناه جاک مصلحتی قضاری
 اکیسه وده قیب و دیوار بودیندن اکتی مصلحتک بر مصلحله اوله سی سرورت تحفیف مضارفی ستم کورنگله پناه جاک مصلحتی
 لغویله اکتی بر شد و پناه اوله قزوی حلی دولت علیه وده عادتو حاجی سعید قزوی بناراک مخدومی مدسینده الحاح رسید قزوی داعیدری
 و یا خود اینوز می صلی آبه طاهر قزوی فولدرنه برینه اهلله پناه جاک مصلحتی مقینه اوله مال واسلاک کاندیزیک مصلح لاهو
 مقینه تقیبنی مخصوصینه رازغالیه نظری دولتو صاب یا سا حضرتیزیک بر قطعه تقیری منظوری عالی بودوده اوده اوله سوی سایدری
 قلمنی رموی اراوده رسید قزوی داعیدری ارباب عفت واستقامتند و اصحاب درایت وقابلیتند اوله پناه بالوجه و یکینه مریح کورنگله
 اوله مصلحتی مصلحتی مشکوک نامورینه بر موجب تقریر اجرای اوقضی موافق اراده سینه شاهان بودیلاولیه اشعاری منوطه
 هکیم بریدریدر انکم

این دستخط در روز ۱۲ بهمن ۱۲۸۵ در طهران
 امین الله
 محمد علی
 سعید قزوی
 حاجی
 ...

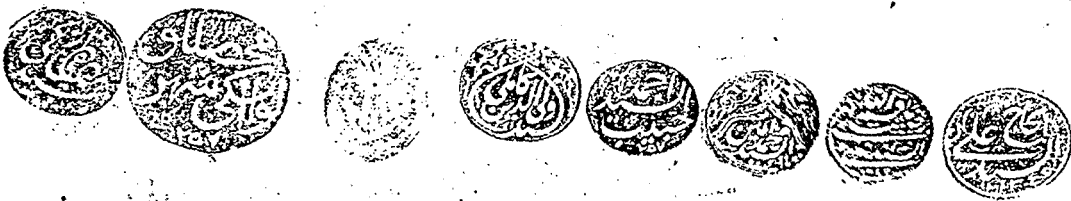
EK: 5- Eskişehir Muhassılığine Bağlı seyitgazi Kazasının 1257 yılı Vergileri

MLVRD

No:

قریه باغچه ۴۹۵۵	قریه بوزلی ۴۴۱۸	قریه برداقچی ۱۸۷۰۰	قریه عیب وریه ۴۶۵۶۹	قریه سیدغازی ۴۶۶۵۷
قریه اوسرای ۱۵۹۸	قریه شجاع ۴۰۰۵	قریه بیجولی ۴۵۹۸	قریه زعفر ۴۶۲۹	قریه کونبد ۴۶۰۲۹
نقد بماند الهی انقیس ویر کونبد اجاصه				۱۰۹۱۵۰ ۰۰۱۲۰۰ ۱۱۱۰۵۰

ایک ہی علی النوالی الی قضیہ و قرا عند جگری بہ صلب ایلمہ خفیجہ نقبتش و نائین و کثیر زعمتدی خصوص سنوار و استطاق اولدندہ فذلک محمد حرم
 و مضالم معاملہ کریدسی و قوۃ کلیہ کت جمدہ سی سائیندہ التوائت بائندہ قرین رفاه و ہست آجت اولدینش بیہ ایلمہ اظہار شکر و محبت
 ایش و کثیر زعمتدی بو ندنیوبلمہ میانہ لرنده بالذکر ایچی بر و جہلمہ جانی محض طرقتیہ مصیبتہ اولمنندہ قارہ و برلش ایدرک

محصل قونا غندہ عقد ایلمہ ککری محبدری معاینہ اولدندہ قندہ و ہمیلری بولدیلم حالدہ مذاکرات و قندہ و حرکات و اطوار لری بولدیلم ایلمین
 مستہدہ اولمنش و فقط جریہ مخصوصہ تدارک اولدند یقین ان امانت و خیر تدارک بو اوجیمہ و وہام سلطنت سنہ یعبسہ و سائر قندہ تدارک
 محمدیہ رویت اولمنش سنہ قندش ایدرک ان سائہ لکچہ بیان علم سراسفانہ لری بولدیلم قندہ اولدایرہ و ہر جلدہ امر و فہم حضرت علیہ السلام لکندہ

محمدیہ قندہ

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE MAKALELER

Ahmet, Lütfi, **Vakanüvist Ahmet Lütfi Tarihi**, C.6, İstanbul: 1999.

Ahmet, Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara: 1976.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, İstanbul:1993.

Barkan, Ö.L, **Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserleri I** , İstanbul: 1980.

Barkey, Karen, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Merkezileşme**, İstanbul:1999.

Berkes, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi** , İstanbul: Gerçek yay. 1969.

Bilim, Cahit, **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876**, Eskişehir: 1998.

Cezzar, Yavuz, “Tanzimat’da Mali Durum” **İ.Ü.İktisat Fak.Mecmuası, Cavit Orhan Tütengil’e Armağan**, C.2, İstanbul,1984 s. 291-342.

_____, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim**, İstanbul: Alan yay. 1986.

Coşkun, Çakır, **Bir Mali Islahat Hareketi Olarak Tanzimat ve Tanzimat Dönemi Maliye politikalarının Tahlil ve Tenkidi**, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988.

Çadırcı, Musa, “Eyalet ve Sancak Meclislerinin Oluşturulması” **Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan**, Ankara: 1985,s. 257-279.

_____, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK, 1997.

_____, "II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu" **DTCF D**, C.28/S.3-4 (Ankara: 1970), s.290.

_____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi 1840-1876", **Bellekten**, C.53, s. 238-257.

Çavdar, Tevfik, **Yüz yıllık Pahalık**, Ankara:1983

Çizakça, Murat, "Osmanlı Devletinde İç Borçlanma Evrimi", **Yeni Türkiye** (Osmanlı Özel Sayısı II), s.157- 159.

_____, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul: Tarih vakfi yay. 1999.

Davison, R, "Temsil İlkesinin Ortaya çıkışı" **Ortadoğu da Modernleşme**, İstanbul. 1995, s.137-155.

Eldem, Ethem, "XVIII.Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında" **10.Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C.4, Ankara: 1986, s.1671-1684.

Erdoğan, Öner, **Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Ankara: 2001.

Findley, C. **Kalemiye'den Mülkiyeye**, çev.G.Güven, İstanbul: 1996.

Genç, Mehmet, "Esham" **Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: 2000.

_____, "İltizam" **İA.C.22**. s.154-157.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I, Ankara: 1997.

Güran, Tefik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları**, Ankara: 1989.

İnalçık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Belleten**, 28/112 (1964), s.627.

Karal , E.Z , **Osmanlı Tarihi**, Ankara: 1988.

Karamürsel, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler**, Ankara: 1989.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: TTK.,1991.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu** , Ankara: 1988.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayic’ül- Vukuat**,(yay.haz.)Neşet Çağatay, C.4.Ankara: 1980.

Ortaylı, İlber, “Türkiye’de Taşra Yönetimi ve Yöneticiliğinin Evrimi” **Türkiye’de Mülki İdare Amirliği** , Ankara: 1990, s. 3-18.

_____, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, Ankara: 2000.

Özdemir, Hüseyin, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**,İstanbul: 2001.

Özkaya, Yücel, **XVII.yy’da Osmanlı kurumları ve Osmanlı Yaşantısı**, Ankara: 1985.

Öztürk, M.,“Orta Anadolu’da Fiyatlar”, **X. TTK. Kongresi**, C.4,Ankara: 1986, s.1821-1850.

Özyürek, Mukbil, **Devlet Memurlarının Hürriyetleri**, Ankara: 1956.

Pakalın,Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.2, İstanbul: 1983.

Pamuk, Şevket, **100 Soruda Osmanlı İktisat Tarihi**, İstanbul: Gerçek yay, 1993.

Pelin, Fazıl , **Finas İlmi Finansal Kanunlar**, İstanbul: 1942.

Saray,M.,**Türk Devletlerinde Meclis(Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Ankara: 1999.

Sayar, Nihat, **Amme Maliyesi,Devlet Bütçesi Prensipleri ve Tatbik**, İstanbul: 1954.

Sencer, Muzaffer, **Türkiye'nin Yönetel Yapısı**, Ankara: 1979.

Seyitdanlıoğlu, M., **Tanzimat Döneminde Meclisi Vala**, Ankara: 1994.

Shaw, S. J.,“Local Administrations in The Tanximat” **150.Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK, 1992, s.33-51.

_____ , **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** , C.2, İstanbul: 1994,

Sudi, Süleyman, **Defter-i Muktesit**, Dersaadet: 1307.

Şener, Abdullatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Yönetimi**, İstanbul: İşaret yay. 1990.

Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku” **Tanzimat**, Ankara: 1940, s.228.

Ubicini, **Osmanlı da Modernleşme Sancısı**, İstanbul: 1998.

Uzunçarşılı, U. H., “Kapıcı” **İ.A. C. 6.**, s.201-202.

Vefik, Abdurrahman, **Tekalif Kavaidi**, Ankara: Maliye Bak. Yay. 1999.

Velay,A.đı, **Türkiye Maliye Tarihi**,Ankara: 1978.

Veldet, V., “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”,**Tanzimat**, İstanbul,: 940,s.165-199.

ARŐIV BELGELERİ

BOA. İrade-i Dahiliye

BOA İ.DH.	116
BOA İ.DH.	242
BOA İ.DH.	247
BOA İ.DH.	271
BOA İ.DH.	292
BOA İ.DH.	351
BOA İ.DH.	379
BOA İ.DH.	395
BOA İ.DH.	411
BOA İ.DH.	455
BOA İ.DH.	467
BOA İ.DH.	478
BOA İ.DH.	509
BOA İ.DH.	515
BOA İ.DH.	516
BOA İ.DH.	603
BOA İ.DH.	638
BOA İ.DH.	690
BOA İ.DH.	691
BOA İ.DH,	692
BOA İ.DH.	693
BOA İ.DH.	734
BOA İ.DH.	852
BOA İ.DH.	952

BOA İ.DH.	1040
BOA İ.DH	1044
BOA İ.DH.	1059
BOA İ.DH.	1193
BOA İ.DH.	1246
BOA İ.DH.	1253
BOA İ.DH.	1306
BOA İ.DH.	1346
BOA İ.DH.	1404
BOA İ.DH.	1408
BOA İ.DH.	1503
BOA İ.DH.	1563
BOA İ.DH.	1721
BOA İ.DH.	1788
BOA İ.DH.	1890
BOA İ.DH.	2330
BOA İ.DH.	2475
BOA İ.DH.	2521
BOA İ.DH.	2710
BOA İ.DH.	2864

BOA. İrade-i Mühimme

BOA İ.MM ,	7
BOA İ.MM.	8
BOA İ.MM.	9
BOA İ.MM.	10
BOA İ.MM.	16

BOA.İrade-i Meclis-i Vala

BOA İ.MV.	13
BOA İ.MV.	57
BOA İ.MV.	62

BOA İ.MV.	80
BOA İ.MV.	98
BOA İ.MV.	101
BOA İ.MV.	109
BOA İ.MV.	122
BOA İ.MV.	140
BOA İ.MV.	144
BOA İ.MV.	173
BOA İ.MV.	185
BOA İ.MV.	188
BOA İ.MV.	226
BOA İ.MV.	280
BOA İ.MV.	417
BOA İ.MV.	440
BOA İ.MV.	444
BOA İ.MV.	453
BOA İ.MV.	529
BOA İ.MV.	565
BOA İ.MV.	567
BOA İ.MV.	723

BOA.İrade-i Hariciye

BOA İ.HR.	96
-----------	----

AMKT Sadaret Mektub-i Kalemi

BOA AMKT,	1/36
BOA AMKT.	1/19
BOA AMKT.	1/13
BOA AMKT.	1/13
BOA AMKT.	4/24
BOA AMKT.	24/22
BOA AMKT.	107/33

BOA. Cevdet Dahiliye

BOA C.DH.	1496
BOA C.DH.	1504
BOA C.DH.	1514
BOA C.DH.	1697
BOA C.DH.	2196
BOA C.DH.	3269
BOA C.DH.	4893
BOA C.DH.	5189
BOA C.DH.	5384
BOA C.DH.	6238
BOA C.DH.	10943
BOA C.DH.	12090
BOA C.DH.	12226
BOA C.DH.	12226
BOA C.DH.	12684
BOA C.DH.	12783
BOA C.DH.	12783
BOA C.DH.	14547
BOA C.DH.	16602
BOA C.DH.	17411

BOA.Cevdet Maliye

BOA C.ML.	1301
BOA C.ML	9673
BOA C.ML	9697
BOA C.ML	9697
BOA C.ML	10010
BOA C.ML.	10341
BOA C.ML	11090
BOA C.ML.	11090

BOA C.ML.	11090
BOA C.ML.	11090
BOA C.ML.	11241
BOA C.ML.	11510
BOA C.ML.	12467
BOA C.ML.	14702
BOA C.ML.	16120
BOA C.ML.	21192
BOA C.ML.	27285
BOA C.ML.	31822
BOA C.ML.	31822

Cevdet Zaptiye

BOA C. Zaptiye.	1171
BOA C. Zaptiye.	2082

BOA.Kamil Kepeci Defterleri

BOA KK.	60/7
BAO KK.	5886
BOA KK.	5801
BOA KK.	5805
BOA KK.	5809
BOA KK.	5810
BOA KK.	5886
BOA KK.	7479
BOA KK.	7528

BOA.Ahkam Defteri

BOA Ahkam	174
-----------	-----

BOA.Maliye Mektubi

BOA ML MKT. 49

BOA ML.MKT. 72

BOA.Maliyeden Müdevver Defterleri

BOA MAD. 7928

BOA MAD. 9061

BOA MAD. 9061

BOA MAD. 9189

BOA MAD. 10551

BOA MAD. 12367

BOA MAD. 20989

BOA.Maliye Ceride Defter

BOA ML. CRD. 491

BOA ML. CRD. 493

BOA, Tanzimatı Hayriye Defteri no.1**BOA. Maliye Defteri**

BOA ML. 188

BOA ML. 13012

BOA.Maliye Masarifat Defteri

BOA ML.MSF. 1673

BOA ML.MSF. 2113

BOA ML.MSF. 2267

BOA ML.MSF. 2297

BOA ML.MSF. 2309

BOA ML.MSF. 3290

BOA ML.MSF. 3473

BOA ML.MSF. 3612

BOA.Maliye Varidat Defteri

BOA ML.VRD.	384
BOA MLVRD.	409
BOA. ML.VRD.	419
BOA ML.VRD.	422
BOA ML.VRD.	480
BOA ML.VRD.	529
BOA ML.VRD.	586
BOA ML.VRD.	595

BOA. Nizamat,	39/37
BOA. Nizamat,	44/42

Sadaret Divani Kalemi

BOA ADVN	93
BOA AMKT. MVL3/76	

BOA.Ayniyat Defterleri

BOA Ayniyat	64
BOA Ayniyat	65
BOA Ayniyat	67
BOA Ayniyat	68
BOA Ayniyat	74
BOA Ayniyat	76
BOA Ayniyat	77
BOA Ayniyat	78
BOA Ayniyat	79
BOA Ayniyat	80
BOA Ayniyat	81
BOA Ayniyat	82
BOA Ayniyat	83

BOA Ayniyat	84
BOA Ayniyat	86
BOA Ayniyat	89
BOA Ayniyat	92
BOA Ayniyat	370
BOA Ayniyat.	371
BOA Ayniyat.	373

GAZATELER

TV. 13 Z 1255 , Defa.	193
TV. 10 Za 1256, Defa	214
TV. 13 C 1256, Defa	203
TV. 18 M 1256, Defa	219
TV. 18 M 1256,Defa	219
TV. 24 N 1257, Defa	234
TV. 12 R 1257, Defa	225
TV. 15 C 1257, Defa	229
TV. 24 S 1257, Defa	222
TV. gure Ca 1257, defa	226